

Kürt Tarihi

Sayı: 6 Nisan-Mayıs 2013 Fiyat: 10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

YUNAN BELGELERİNDE KÜRTLERE ÖZERKLİK

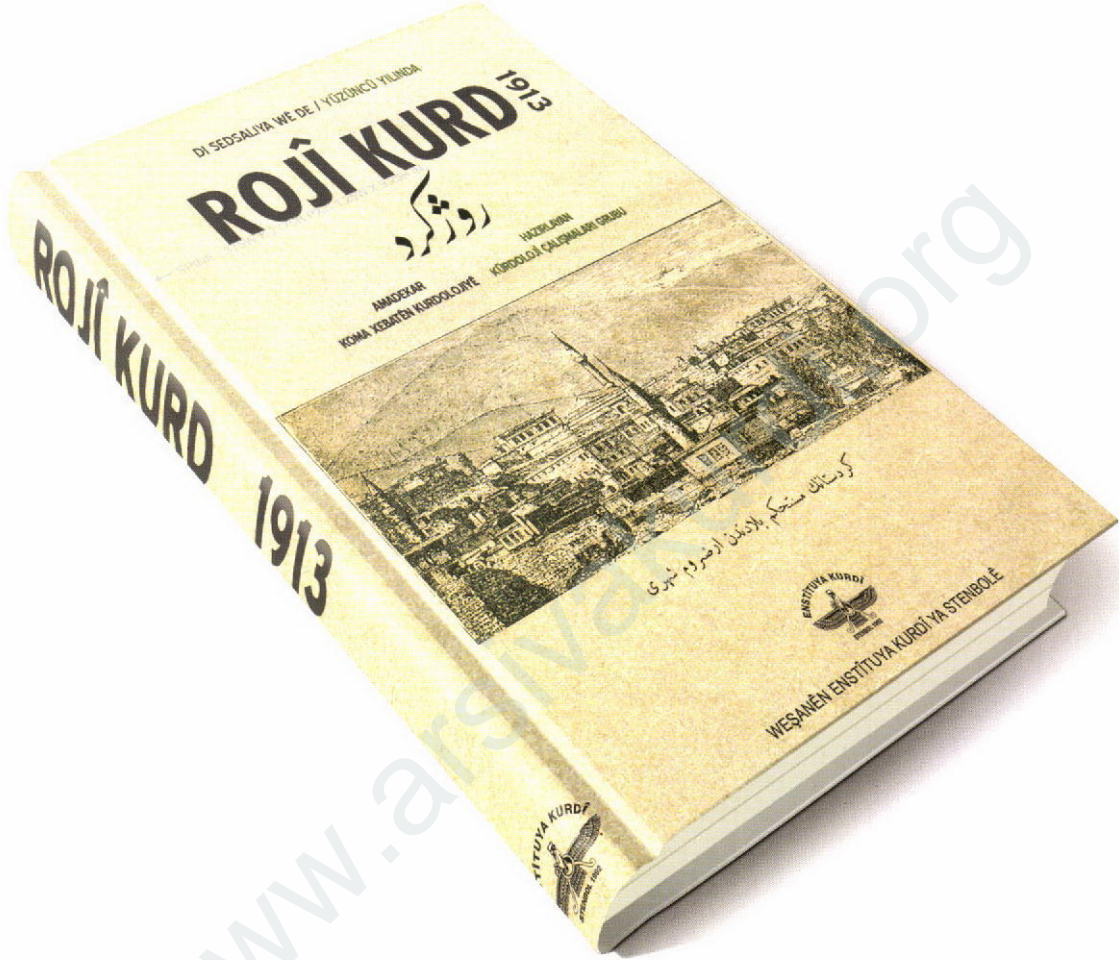
Kemalizm, Oryantalizm
ve Kürtler

CHP ve Kürtler
[1923-1950]

Yüzüncü Yılında *Rojî Kurd* yeniden basıldı.

Hêvî Kürt Talebe Cemiyeti'nin 1913 yılında çıkardığı *Rojî Kurd* dergisinin tüm sayılarının tıpkı basımı, Latin harflerine transkripsiyonu ve Osmanlıca yazıların günümüz Türkçesine çevrilmiş hali...

Piştî sed salî *Rojî Kurd* ji nû ve çap bû.

Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê
weşana Cemiyeta Telebên Kurd Hêvî “*Rojî Kurd*”
ji nû ve derxist.

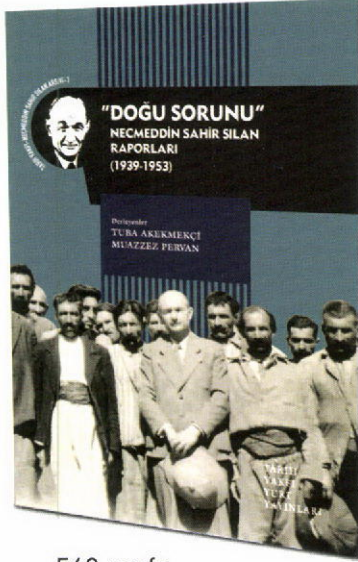
ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

Cibali Mah. Atatürk Bulvarı, Ünlü İş Merkezi No: 82/3 Fatih-İstanbul
Tel: (0212) 621 82 00 Fax: 621 82 37 mail:kovarazend@hotmail.com

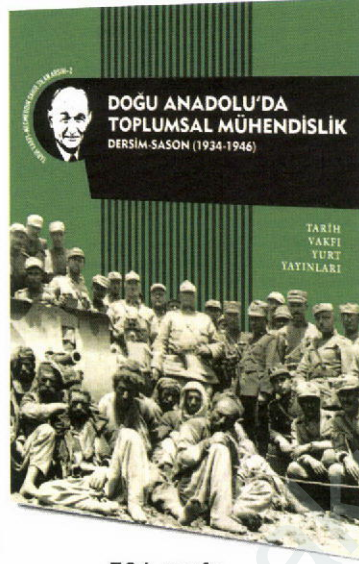

TARİH VAKFI – NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ

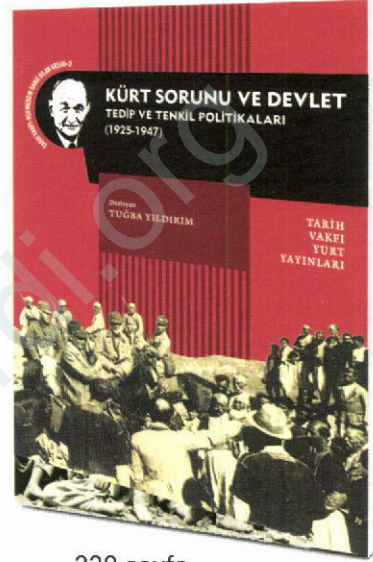
DEVLETİN KÜRT SORUNUNA BAKIŞI: RAPORLAR – HARİTALAR – MEKTUPLAR

560 sayfa
39 TL

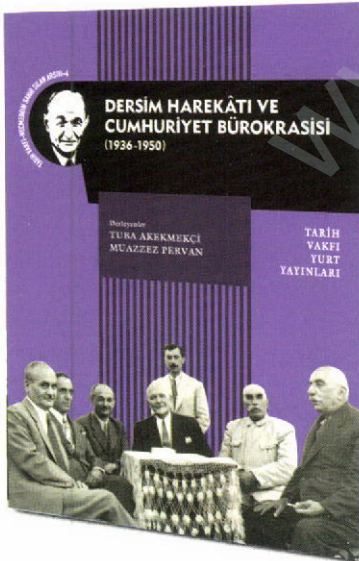

524 sayfa
42 TL

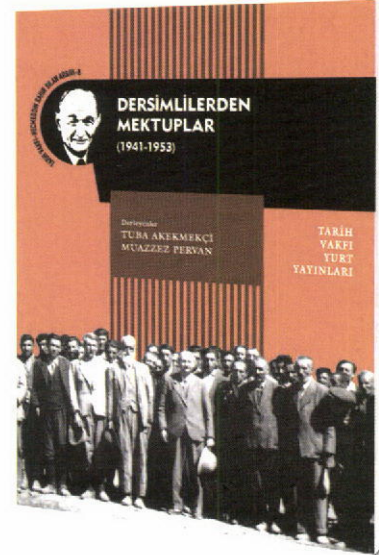

230 sayfa
20 TL

721 sayfa
42 TL

264 sayfa
24 TL

377 sayfa
29 TL

Bir tarih dergisi için biraz cilveli bir zamandayız. Malum, Kürdistan'ın neredeyse tamamında güncel durum tarihi bir mahiyet edinmiş durumda. Bu hal, Kürtlerin ve Kürdistan'ın tarihine dair konuşma ve yazma işini ister istemez bugünle diyaloga sevk ediyor. 6. sayının dosya konusu da bu türden bir diyalog içerisinde oluştu. Geçtiğimiz aylarda CHP'li bir vekilin başlattığı "kim millet, kim değil" tartışması Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kürt meselesiyle mesaisine dair bir dosya hazırlama fikrini teşvik etti.

CHF/CHP ve Kürtler dosyasının ilk yazısı önemli bir tartışmayı yeniden gündeme getiriyor; hem de ilk kez kullanılan arşiv belgeleri üzerinden. CHF'nin ve Cumhuriyetin kurucularının Kürtlere özerklik veren bir yasayı mecliste görüşüp görüşmediğine dair geçmiş yıllarda cereyan eden bir tartışma bu türden bir görüşmenin gerçekleşmediği şeklinde bir uzlaşmayla neticelenmişti. Murat İssı'nın Yunanistan arşivlerinde yaptığı çalışmada ulaştığı belgeler bu uzlaşmayı zorlayan türden. CHP'nin Kürt meselesi mesaisini değerlendiren diğer iki yazı Welat Zeydanlıoğlu'na ve Ercan Çağlayan'a ait. Çağlayan'ın tenkil, temdin ve temsil üçlüsü üzerinden değerlendirdiği bu mesaiyi Zeydanlıoğlu oryantalizm meselesi üzerinden ikinci bir okumaya tabi tutuyor. Şükrü Kaya'nın Cumhuriyetin Kürt meselesi mesaisinin en bilinen 'memuru' olduğunu söylemek yanlış olmaz herhalde. Mehmet Bayrak'ın (bu türden bir başka memurun) Reşit Tankut'un arşivinde bulunduğu Şükrü Kaya imzalı Türkleştirme Genelgesi Cumhuriyetin Kürt meselesi mesaisine dair bir röntgen filmi mahiyetinde. Mahmut Akyürekli'nin Koçgiri hadisesiyle ilgili yazısı da Cumhuriyetin müstakbel kurucularının Kürt meselesi siyasetindeki repertuarları hakkında epey bir bilgi veriyor. CHP ve Kürtler dosyasını çok önemli bir mülakat tamamlıyor. Çalışmalarıyla CHP'nin Kürt meselesi siyasetinin 'ruhunu' ortaya koyan İsmail Beşikçi'yle İttihatçıları, Kemalistleri ve Kürt meselesinin son yüz senesini konuştuk.

Dosya dışında iki önemli yazı var bu sayıda. Modern dönem Kürt tarih yazımının en önemli birkaç kaleminden biri olan Rohat Alakom'un yazısı Kürdistan'da 19. yüzyılda olan biten bir hadisenin izlerini dünyanın en eski gazetelerinden *Post-och inrikes tidningar*'de sürüyor. Alakom, Rewandûz Mîri Mîr Mihemedê Kor'un (Kör Muhammed) Osmanlı Devletince 'tepelenmesinin' hikayesini İsveç'te yayımlanan adı geçen gazetede ki haberler üzerinden anlatıyor. Kürtlerin kadim tarihi hakkında çok şey bilenlerden Kadri Yıldırım da Sultan Selahaddin'in kurduğu haberleşme sistemini yazdı. İçinde güvercinlerin, yüzücülerin, okçuların da geçtiği çok hoş bir metin bu.

Bu sayıyla birlikte yeni bir bölüme başlıyoruz: *Arşiv Tozu*. Dergi yayın kurulunun arşiv tozu yutmuş mensuplarından Nilay Özok-Gündoğan bundan böyle her sayıda Kürdistan tarihine dair arşiv belgelerini elden geçirecek. İkinci bir haberimiz daha var: Yayın kurulumuza çok sayıda önemli isim katıldı. Hepsine hoş geldiniz diyoruz. 7. sayıda buluşmak üzere.

MESUT YEĞEN

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Aziz Adıgüzel, Ahmet Alış (Boğaziçi Üniversitesi), Ahmet Hamdi Akkaya (Universität Gent), Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk (University of Arkansas), Kaya Akyıldız (Binghamton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), Ruşen Arslan, Aziz Aşan (Artuklu Üniversitesi), Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghamton University), Yavuz Aykan (EHESS), Yılmaz Bağlar, Dardjene Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanlıoğlu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezwan (King's College), Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarslan (EHESS), Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Celilê Celil (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üniversitesi), Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ (University of Exeter), Şerif Derince, Namık K. Dinc, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Ayhan Geveri, Azat Zana Gündoğan (Binghamton University), Nilay Özok-Gündoğan (Denison University), Veysel Güneş, Sinan Hakan, Murat İssı (Panteion University), Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden (Wageningen University), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zürich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Robert Olson (University of Kentucky), Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özözü (University of Central Florida), Hişyar Özsoy (University of Michigan), Cafer Sarıkaya (Boğaziçi Üniversitesi), Kamal Soilemani (Columbia University), Serap Rukun Şengül (University of Texas), Sami Tan, Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Selim Temo (Artuklu Üniversitesi), Uğur Ümit Üngör (Universiteit Utrecht), Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Kadri Yıldırım (Artuklu Üniversitesi), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlıoğlu (University of Uppsala)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ

Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Şemal Medya

İLETİŞİM

Kuloğlu Mah. Sadri Alışık Sk. İdris Bey İşhanı,

No: 16 Kat:4 D:50 Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0532 173 25 09

e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI YERİ

İmaj Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Litros Yolu

2. Matbaacılar Sitesi C-Blok, 2BC-6 Topkapı-İstanbul.

Tel: (0212) 501 91 40

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

DAĞITIM

Yaysat A.Ş. Tel: 0 (212) 622 22 22

ISSN:

2147-2491

ABONELİK

Yıllık Abonelik Bedeli (60tl)

Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası,

Mecidiyeköy Şubesi, Hesap No: 1089-0775654

IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

BASKI TARİHİ

Nisan-Mayıs 2013

Kürt Tarihinde İki Ay 4

Hazırlayan: Rahman DAĞ

Haberler 6

Hazırlayan: Dara ELHÜSEYNİ

İSVEÇ'İN EN ESKİ GAZETESİNDE Rewandûz Mîri'nin Sonu 8

Rohat ALAKOM

SULTAN SELAHADDİN Zamanında Eyyûbîlerin Haberleşme Sistemi 14

Kadri YILDIRIM

İsmail Beşikçi: "Dersim Her Bakımdan Bir Soykırımdır!" 22

Söyleşi: Mesut YEĞEN

DOSYA: CHP VE KÜRTLER

YUNAN BELGELERİNDE Kürtlere Özerklik 28

Murat ISSI

CHP ve Kürtler [1923-1950] 36

Ercan ÇAĞLAYAN

ŞÜKRÜ KAYA VE GİZLİ "Türkleştirme" Genelgesi (1930) 42

Mehmet BAYRAK

UYGARLAŞTIRAMADIĞIMIZ KÜRTLERDEN MİSİNİZ? Kemalizm, Oryantalizm ve Kürtler 48

Welat ZEYDANLIOĞLU

KOÇKİRİ OPERASYONU VE Tahkikat Komisyonu Meselesi 52

Mahmut AKYÜREKLİ

Arşiv tozu 56

Nilay ÖZOK-DOĞAN

KÜRT AYDINLANMASINDA Çağdaş Tıbbın ve Kürt Hekimlerinin Rolü 60

Dr.Tarık Ziya EKİNCİ

DOSYA: 28 52

içindekiler

Şubat 1920:

Şeyh Abdulkadir'in İkdam Gazetesine Verdiği Mülakat

1880'de, İran-Osmanlı sınırında patlayan meşhur ayaklanmanın önderi Şeyh Ubeydullah'ın en küçük oğlu olan Şeyh Abdulkadir Osmanlı'da Şura-yı Devlet (Danıştay) reisliği yaptı. Hem Kürt Teali Cemiyeti'nin hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Dünya Savaşının hemen ardından Şerif Paşa gibi bağımsız bir Kürdistan fikrini destekledi. Ancak ardından pozisyonunu değiştirdi ve Osmanlı'ya tabi bir özerk Kürdistan fikrini savunmaya başladı. 1920 yılının Şubat ayında İkdam

gazetesine verdiği mülakatta, Şerif Paşa ile Nubar Paşa arasında varılan ve Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlığını esas alan anlaşmayı desteklemediğini, Osmanlı içerisinde otonom bir Kürdistan fikrini desteklediğini beyan etti. Şeyh Abdulkadir'in bu dönüşi başkanı olduğu Kürdistan Teali Cemiyeti içerisindeki bağımsızlık yanlılarının tepkisine sebep oldu. Cemiyetin başkan yardımcısı Emin Ali Bedirhan cemiyetin yeniden seçime gitmesini istedi. Seçimi Şeyh Abdulkadir kazanınca cemiyet bölündü.

Şubat 1963:

Baas Hükümeti ve KDP

8 Şubat 1963 tarihinde General Kasım bir darbe ile iktidardan devrildi. Darbeyi gerçekleştiren General Abdüsselam Arif kurulan Milli Devrim Konseyi'nin başına geçti. 10 Şubat 1963'te ise KDP yönetimi ile Konsey ateşkes ilan ederek otonomi görüşmelerine başladı. Savaş esirlerinin serbest bırakılması, yarılılar için tazminat verilmesi ve Kürtlere işkence yapanların yakalanıp yargılanması gibi iyi niyet adımları görüşme havasını iyice yumuşatmasına

rağmen, tarafların çözüm algısı arasındaki farklar belirginleştikçe durum değişti.

Kürtler Kerkük'ü Musul vilayetinin bir parçası ve Kürt şehri olarak görürken, Bağdat'a göre Kürtler Kerkük'te azınlıktı, Musul'da ise nüfusun yarısını oluşturuyorlardı. Görüşmeler anlaşmayla sonuçlanmayınca Baas yönetimiyle KDP önderliğinde Kürtler arasında savaş yeniden başladı.

Mart 1959:

49'lar Olayına Giden Yol

1958'de, General Kasım'ın askeri darbesi Irak'ta Krallık rejiminin sonunu getirdi. Darbenin ardından General Kasım, Mahabad Kürt Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra Sovyetler Birliğine sığınan Mela Mustafa Barzani'yi Irak'a davet etti. Bir müddet sonra Kerkük'te patlayan ayaklanmayı bastırması için Barzani önderliğindeki Kürt milisler bölgeye gönderildi. Kürt milisler ayaklanmayı bastırırken Kerkük'te meskun Türkmenlerle de çatıştılar. Çatışmalarda çok sayıda Türkmen öldürüldü. Bu olay üzerine, CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, Başbakan Menderes'e hitaben mecliste su konuşmayı yaptı.

"Irak Kürtlerinin, Irak'ta Türkmen soydaşlarımıza yaptığı baskı, zulüm veya öldürme olaylarından

KÜRT TALEBELER ASİM EREN'İ PROTESTO ETTİ

C.H.P. Niğde Millet Vakfı Asım Eren'in Irak'daki hadiseler ve devletle, T.B.M.M. Başkanlığına verdiği "Türkiye Kürtlerine mukabele - bilhassa yapılmaması" tarzındaki önerisi, peşininde yüksek tonda bulunan Kürt öğrenciler arasında hoş karşılanmıştır. Üniversiteli 77 Kürt öğrenci düm. C.H.P. Grup Başkanlığına ve bizzat Asım Eren'in şahına çıktıkları telgraflarla, bu isteği protesto etdiklerini bildirmişlerdir.

dolayı, Türkiye'deki Kürtlere karşı aynıyla mukabele yapacak mısınız?" Bu konuşma özellikle batı illerinde yüksek öğrenim gören Kürt gençlerini harekete geçirdi. Nisan ayında, birçok üniversiteli Kürt genci hem CHP grup başkanlığına hem de Asım Eren'e protesto telgrafları çekti. Asım Eren'in konuşmasını protesto edenlerin bazılarının tutuklanmasıyla beraber 49'lar olayı olarak tarihe geçecek olan dava başlamış oldu.

Şubat 1991:

Kürtçe Konuşma Yasağını Kaldırma Girişimi

Kürt sorununun artık başka bir biçimde ele alınması gerektiğine hükmeden zamanın cumhurbaşkanı Turgut Özal, Şubat 1991'de askeri rejim döneminde çıkartılan ve Türkçe dışında başka bir dilin kullanılmasını yasaklayan 2932 sayılı yasanın kaldırılması için bir girişim başlattı. Söz konusu girişime karşı yapılan muhalefetten dolayı 2932 sayılı yasa ancak Nisan 1991'de kaldırılabilirdi. Bu kanunun kaldırılmasıyla beraber Türkçe dışında başka bir dilin kullanılması, yani Kürtçenin sokaklarda konuşulması yasallaştı.

15-18 NİSAN: FEDERE KÜRDİSTAN BÖLGESİ'NDE

“Geçmiş ve Gelecek Arasında Kürdistan” konferansı düzenlenecek

Federe Kürdistan Bölgesi'nin Hewlêr şehrinde 15-18 Nisan tarihleri arasında *Kurdistan: between Past and Future* (Geçmiş ve Gelecek Arasında Kürdistan) isimli uluslararası bir konferans düzenleniyor. Soran Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ile İsveç'teki Lund Üniversitesi'nin Ortadoğu Araştırmaları Merkezinin işbirliğiyle düzenlenecek olan konferansın dili İngilizce olacak. Hamit Bozarslan ve Janet Klein gibi isimlerin açılış ko-

nuşmalarını yapacakları konferans dünyanın dört bir yanından akademisyenleri ve araştırmacıları ağırlamayı hedefliyor. Özellikle son çeyrek yüzyılda yaşanan gelişmelerle Kürt çalışmalarının artık Ortadoğu araştırmalarının vazgeçilmez bir parçası haline geldiğini belirten konferans Kürdistan bölgesindeki kimlik oluşumu, ekonomik gelişim ve kalkınma, kültür ve dil, azınlıklar ve kadınlar gibi konu başlıklarını merkezine almayı amaçlıyor.

16-18 NİSAN: FEDERE KÜRDİSTAN BÖLGESİ'NDE

Uluslararası sempozyumda “Osmanlı Döneminde Kürtler ve Kürdistan” tartışılacak

Federe Kürdistan Bölgesi'nin başkenti Hewlêr'de 16-18 Nisan tarihleri arasında “Osmanlı Döneminde Kürtler ve Kürdistan” (*Kurds and Kurdistan in Ottoman Period*) isimli uluslararası bir sempozyum düzenleniyor. Hewlêr Salahaddin Üniversitesi ile Artuklu Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği sempozyum ayrıca iki üniversitenin iki yılda bir düzenleyeceği Kürtler ve Kürdistan eksenli tarih sempozyumları dizisinin ilki olmayı hedefliyor. Türkiye ve Kürdistan bölgesinin yanı sıra pek çok ülkeden akademisyen, araştırmacı ve aydınları da ağırlayacak olan sempozyum Kürtçe, İngilizce, Arapça ve Türkçe dillerinde olacak. Ortadoğu'da uluslararası tarihçiler ve bilim insanları arasında işbirliği ve iletişim ağı oluşturarak gelecekte de bu işbirliği etrafında önemli bilimsel çalışmalara zemin

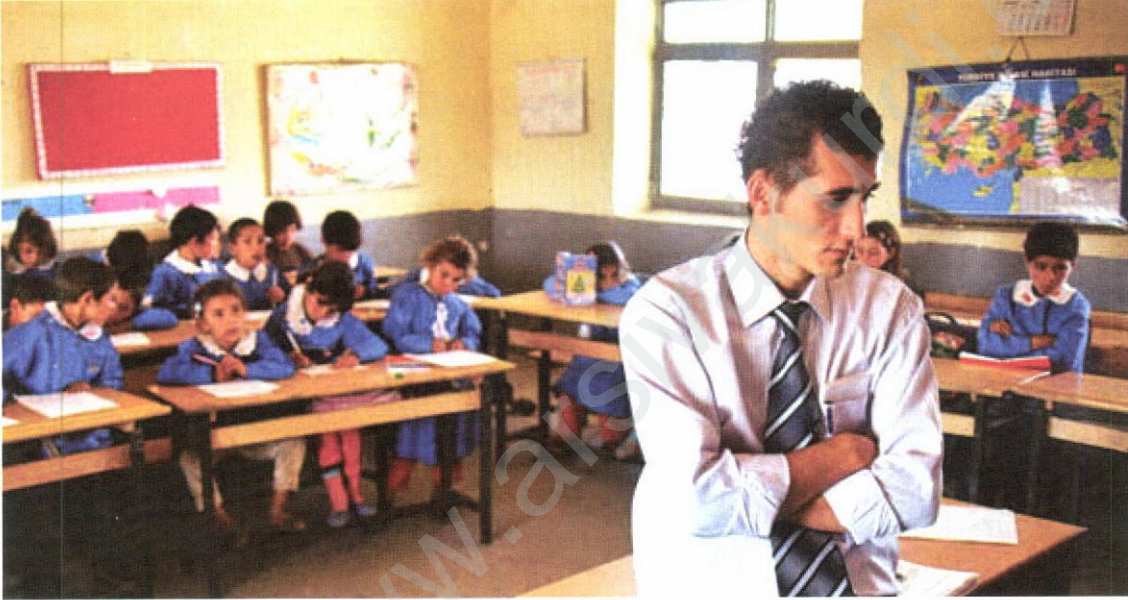
sağlamak gibi uzun vadeli hedeflere de sahip olan sempozyum ayrıca yabancı ziyaretçilere Federe Kürdistan Bölgesi'ni tanıtmayı da amaçlıyor. Sempozyumun merkezine almayı amaçladığı konular arasında ise Osmanlı döneminde Kürdistan'da iktisadi, siyasi ve idari durum, eğitim-öğretim ve kültür, seyyah ve seyahatnameler, aşiretler ve önemli şahsiyetler gibi konu başlıkları yer alıyor.

17 MAYIS: OXFORD ÜNİVERSİTESİ'NDE "Kürt Tarih Yazımında Yeni Perspektifler"

İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nde 17 Mayıs tarihinde *New Perspectives on Writing the History of the Kurds* (Kürt Tarih Yazımında Yeni Perspektifler) isimli bir konferans düzenleniyor. Kürt çalışmalarının sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, dil gibi alanlarında kayda değer bir akademik literatür oluşmasına karşın eleştirel tarih yazımı alanında halen ciddi eksiklikler olduğu

tespitini yapan konferans Kürt tarih yazımında yeni perspektifler oluşturmanın yollarını arıyor. Özellikle Kürt meselesinin ağırlığının bir sonucu olarak milliyetçilik paradigmasının Kürt tarih yazımındaki etkisine dikkat çeken konferans bu paradigmanın epistemolojik ve metodolojik tuzaklarına düşmeden milliyetçi olmayan bir Kürt tarih yazımının mümkün olup olamayacağını tartışmayı amaçlıyor.

23-25 MAYIS: POTSDAM ÜNİVERSİTESİ'NDE Kürt çocuklarının ana dilleriyle ilişkisi tartışılacak

Almanya'daki Potsdam Üniversitesi ile Fransa'daki Rouen Üniversitesi'nin işbirliği ile 23-25 Mayıs tarihleri arasında *A Comparative Perspective on Multilingualism and Multiliteracy Among Immigrant Children with Kurdish as L1: Studies from Germany, France, Austria and Turkey* isimli bir konferans düzenleniyor. Kürt nüfusunun yoğun olduğu Almanya, Fransa, Avusturya gibi Avrupa ülkelerinde Kürtçe özelinde çok dilli eğitimin durumu

nu ve gelişimini merkezine alan konferans konu üzerinde çalışan araştırmacıların katılımlarıyla Kürtçenin sorunlarına ve önündeki engellere olan ilgiyi arttırmayı amaçlıyor. Almanya'nın Potsdam Üniversitesi'nde düzenlenecek olan konferansın ele alacağı konular arasında farklı ülkelerin eğitim sistemlerinde Kürtçenin yeri, Kürtçenin diğer dillerle olan ilişkileri, Kürt çocuklarının ana dilleriyle ilişkisi gibi başlıklar yer alıyor.

REWANDÛZ MÎRÎ'NİN SONU

İSVEÇ'İN EN
ESKİ GAZETESİNDE

Post-och inrikes tidningar adlı gazete 368 yıl önce çıkmaya başlamıştır. Dünyanın ilk gazetelerinden biri olduğu gibi, yayını düzenli şekilde sürdüren, en uzun ömürlü gazetedir de. Gazetenin sayfaları çevrildiğinde, yüzlerce yıllık süreçte Kürdistan'la ilgili çok sayıdaki haberin çıktığı görülecektir. Bu haberlerin bir kısmı ise, bu yazıda görüleceği gibi Rewandûz Mîri (1784-1837) hakkındadır.

ROHAT ALAKOM

KÜRTÇEDEN ÇEVİREN: SELİM TEMO

Işveç basın tarihi son derece eski ve dikkat çekicidir. İlk İşveç gazetesi, *Ordinari Post tijender*, yayın hayatına 1645 yılında başlamıştır. Daha ziyade dış haberlere yer veren gazete, Kraliçe Kristina'nın (1626-1689) himayesinde, devlet görevlisi Axel Oxenstierna tarafından çıkarıldı. İşveç kralı III. Gustav (1746-1792) tahta geçtiğinde kültürel çalışmaları çok destekledi. Bu yüzden "Tiyatronun Kralı" (Teaterkungen) olarak da adlandırılır. III. Gustav, 1786'da İşveç Akademisi'ni de kurar ve gazeteyi çıkarılması için 1791 yılında bu kuruma devreder. İşveç Akademisi, gazeteden gelen gelire birçok ciltten oluşan büyük bir İşveççe sözlüğü hazırlamıştır. İlk cildi 1898 yılında yayımlanan İşveç Akademisi Sözlüğü (Svenska Akademiens Ordbok) adıyla bilinen bu dev sözlük yüzyılı aşmasına rağmen henüz daha tamamlanmış değildir. Zira 35. Cilt, T harfine kadarki sözcükleri kapsamaktadır. İşveç dilinin hazinesi denebilecek olan sözlük, 2017 yılında tamamlanmış olacaktır.

Kısa adıyla *Posttidningen* olarak tanınan gazete, 1760'ta çıkmaya başlayan ve daha ziyade ülke haberlerine yer veren *Inrikes tidningar* gazetesıyla 1821'de birleşip *Post-och inrikes tidningar* adıyla yayınına devam etti. Burada "tijender" ya da "tidningar" sözcükleri üzerinde durma gereği duyuyoruz, zira sözcükler bu süreçte "olay" ve "haber" karşılığı olarak kullanılmıştır. Günümüz İşveççesinde ise "gazete" sözcüğüne karşılık olarak "tidning" kullanılmaktadır. Bu gazete birkaç ad değiştirme ve yayına ara verme gibi süreçlerden sonra, günümüze kadar ulaşmıştır.

Devletin resmi yayını olarak çıkmakta olan *Post-och inrikes tidningar* adlı bu gazete daha ziyade resmi ilan ve haberlere yer vermektedir. 2007'den beri ise, yayını dijital ortamda sürdür-

Stadn Hamborg den 19. Martij.

Iggh hafwer ännu til at skrifa om eben stoora Victoria som Gen. Feldm. G. Linnart Corstenson hafwer erhållit i Böhmen. Zuru eber är egentligen der med tilgångt/är bäst til at se utur medförlande skrifwelse aff en Swenskt Officerare sub dato Janchowig den 26. Febr. Swad för Officerare på den Keyserste sidan är bliffne döde och fångne/ föra mälles efterföljande 2. ista/hwilken aff en förenemlig Keyserst Officerare är såndre hjär ifrån Regensburg. På Swenske sidan stole wara bliffne 3. Gen. Majorer, Mortaigne, Wirzenberg och Goldsteen/ och 3. andra Öfwerste / men der om är ännu löst wist innet fullkomligh wissheet. Så hafwer man och ännu innet egentligh beskedh huru monga Jahnor och Strandarter äre ers öfrade. I gemeent skrifwes at öfwer 2. eller 9. Tusend talt äre bliffne döde på Plagen/och öfwer 3000. Keyserste fångne. At

mektedir. Nitekim logosunda bir ara "Sveriges stats tidning" (İşveç Devlet Gazetesi) ibaresi yer almıştır. Belirtmek gerekir ki gazete 368 yıl önce çıkmaya başlamıştır ve dünyanın ilk gazetelerinden biri olduğu gibi, yayını düzenli şekilde sürdüren en uzun ömürlü gazetedir de.¹ Gazetenin sayfaları çevrildiğinde, yüzlerce yıllık süreçte Kürdistan'la ilgili çok sayıdaki haberin çıktığı görülecektir. Bu haberlerin bir kısmı ise, bu yazıda görüleceği gibi Rewandüz Miri (1784-1837) hakkındadır.

İLK HABER

Değişik sayılarında çok sayıda dış haber yayımlanmıştır. Bunlardan bir kısmı, Kürdistan'da gerçekleşen olaylar hakkındadır. "Curdistan" (Kürdistan) sözcüğü, söz konusu gazetede ilk kez 1784 yılında kullanılmıştır. Bu haber, Kırım'ın işgalinden bir yıl sonra çıkmıştır. Bilindiği gibi Rusya, 1783'te Kırım yarımadasını ele geçirmiştir. Haberde belirtildiğine göre Rus Çariçesi II. Katerina Kürdistan, Ermenistan, Çerkezya, Megrelya ve Gürcistan sakinlerini Kırım'a yerleşmeleri yönünde teşvik etmektedir. Rusya bu yolla Kürtler gibi diğer ulusları da denetimi altına almak ve ekonomik bakımdan güçlenmeyi amaçlamıştır. Haberde Kırım topraklarının çok bereketli olduğu ve mevcut nüfusun üç katı nüfusa yetebileceği söylenmektedir.² Bir yıl sonra 1785 yılında bu kez gazetede Kürtler hakkında diğer ilginç bir haber yayımlanıyor. Bu haberde kısaca şöyle de-

Post-och inrikes tidningar gazetesinin 1645 yılında çıkan 15. sayısı.

**Rewandûz Mîri (1784-1837),
19. yüzyılın birinci yarısında
kurtuluş mücadelesi veren ilk
isimlerden birisidir, nitekim söz
konusu mîr, Bedirxan Paşa'dan
önce isyan etmiştir.**

niliyor: "Halep'te huzur tekrar sağlandı. Buranın paşası büyük bir Kürt kitlesini yenilgiye uğrattı".³ Böylece bu haber vasıtasıyla Halep'deki Kürt varlığından ve Kürtlerin 18. yüzyıldaki siyasi mücadelesinden haberdar oluyoruz.

REŞİT PAŞA ZULMÜ: 300 KÜRT KARADENİZ'DE BOĞULARAK ÖLDÜ

19. yüzyılın birinci yarısında Kürtlere büyük zulümler etmekle ünlü bazı kimseler yaşamıştır. Bunlardan biri Reşit Paşa, bir diğeri ise Hafız Paşa'dır. Aşağıda da göreceğimiz gibi ikisi de bütün güçleriyle Kürtleri yok etmek, köklerini kurutmak istemişlerdir. Rewandûz Mîri'nin öldürülüp yok edilmesi bu büyük zulümlere örnek olarak gösterilebilir. Bu zulümlerin sonu gelmek bilmemiştir. Sözelimi gazetenin bir sayısında Reşit Paşa'nın Kürtlere karşı saldırılarını yoğunlaştırdığı, cezalandırma operasyonlarının sürdüğü yazılıdır. Bir yerde, 300 kadar Kürdün devlet güçlerince yakalandığı ve İstanbul'a gönderilmek istendiği belirtiliyor. Ancak gazete, tutsakları almak üzere Karadeniz'e askerî bir geminin gönderildiğini, büyük bir şanssızlık sonucu kopan fırtına sonucunda geminin batmasıyla talihsiz Kürtlerin boğularak öldüğünü yazıyor. Ölen bu insanların kim olduğu, şimdiye kadar öğrenilememiştir.⁴

REWANDÛZ MİRİ

Rewandûz Mîri (1784-1837), 19. yüzyılın birinci yarısında kurtuluş mücadelesi veren ilk isimlerden birisidir, nitekim söz konusu mîr, Bedirxan Paşa'dan önce isyan etmiştir. İsveç basınında Kürt sorunu üzerinde çalışırken dikkatimi çeken en önemli konulardan birisi, Rewandûz Mîri'nin macerası oldu. İsveç basınında ondan söz edilirken *Revendus Bej*, *Revandus Bej*, *Rewandus Bey*, *Rewandusch Bej*... gibi adlandırmalara rastlan-

maktadır. İsveç basınında Osmanlı İmparatorluğu için yanlışlıkla Türkiet (Türkiye) sözcüğü kullanılmaktadır, ki bana göre yanlış bir kullanımdır. Kürt kaynaklarında ise Mîr Mihemed, Mîr Mihemedê Rewandûzê, Mîr Mihemedê Kor... gibi adlandırmalar söz konusudur.

REWANDÛZ MİRİ'NİN YAKALANMASI

İlk haberlerden birinde, Rewandûz Mîri'nin cesur ve tehlikeli bir partizan olduğu yazılıyor. Buna göre o, geniş imkânlarla sahip biridir. Reşit Paşa, Osmanlı'nın Mısır'a karşı büyük bir savaşa hazırlandığı dönemde Kürtlere yönelmiştir. Gazete, Osmanlı'nın bu savaşı çok önemseydiğini yazmaktadır.⁵ Başka bir sayıda Reşit Paşa'nın Bağdat ve Musul valilerinin yardımıyla Rewandûz'a sefere çıktığı yazılmaktadır. Burada Kürdistan'ın dağlık bir yer olduğu, yollarının durumunun iyi olmadığı ve askeri birlik ve topların sevkiyatında büyük zorluklar çekildiği belirtilmektedir. Bu bilgilerden sonra Reşit Paşa'nın her şeye rağmen başarılı olduğu ve elli kadar merkezi ele geçirdiği aktarılmaktadır. Gazete, Rewandûz Mîri'nin yönettiği bölgeyi kaybettiği, esir alındığı ve çok sayıda asinin öldürüldüğünü de belirtiyor. Gazeteye göre, görünen o ki Kürdistan başkaldırısı artık sona ermiştir.⁶

REWANDÛZ MİRİ'NİN İRAN'LA İLİŞKİLERİ

İleride göreceğimiz gibi Rewandûz Mîri'nin yakalanması Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın ilişkilerinin kötüleşmesine neden olmuştur. Söylenene göre Rewandûz Mîri'nden ele geçirilen bazı mektuplara göre İran ona büyük bir destek sunmak istemiştir.⁷ Gazetenin başka bir sayısına göre, Reşit Paşa, Mîr'in hazinesine el koymuştur. Bu tür baskılar yüzünden İran memnuniyetsizliğini açıklamış ve el konan malların Mîr'e iadesini talep etmiştir. İran güçleri verilecek cevabı beklemeden ertesi gün Serhad bölgesinde Osmanlı sınırından içeri girerek çok sayıda insanı gözlem altına aldı ve çok sayıda süriye de el koydu.⁸ İlişkilerin düzeltilmesi için arabulucu ülkelerin çabalarıyla Erzurum'da bazı girişimler söz konusu oldu. Bir yerde, bulunan bir mektuba göre İran'ın niyeti inkâr edilemez şekilde ortaya çıktığı belirtiliyor. Mektuptaki bilgilere göre, Rewandûz Mîri'nin hareketi devam etseydi, İran 15.000 kişilik bir askerî birlikle destek verecekti.⁹

Reşit Paşa

REWANDŪZ MİRİ, İSTANBUL'A GÖTÜRÜLÜYOR

1837 yılının başlarında Osmanlı güçleri Rewandûz Miri'ni başkent İstanbul'a götürürler. Gazetenin aktardığına göre Mir'in devletçe el konulan hazinesi de İstanbul'a götürülmüştür. Söz konusu hazine, dönemin kuruna göre 3 milyon Osmanlı piaster tutarındadır.¹⁰ Serasker Ahmet Paşa, birkaç kez Mir'in ifadesini almıştır. Gazeteye göre Mir, İran devletinin destek sözü vererek onun Osmanlılara karşı mücadele etmesini istemiştir.¹¹ Başka bir sayıda ise, esir alınan Rewandûz Miri'nin kısa süre önce Osmanlı başkenti İstanbul'a geldiği duyurulur.¹² Gazete, devletin ona paşalık unvanı verdiğini de duyuruyor.¹³

REWANDŪZ MİRİ'NİN TARAFTARLARI BAŞKALDIRIYOR

1837'deki nüshalardan birinde Rewandûz Miri'nin kardeşlerinden birinin başkaldırdığı yazılıyor, ancak adı verilmiyor.¹⁴ Başka bir habere göre Celali adlı bir Kürt aşireti son birkaç yıldır isyan halindedir ve orduyu fazlasıyla meşgul etmektedir.¹⁵ Bu tür haberlere ileride de rastlayacağız. Hafız Paşa söz konusu asilerin üzerine asker göndermiştir. Gazetenin bildirdiğine göre Reşit Paşa 1837'nin başlarında ölünce, Hafız Paşa onun yerine atanmış ve Kürtlere yönelik cezalandırma seferi düzenlemiştir. Hafız Paşa "bu dağlı nüfusun yabanî köylerini" yıkmak ve onları başka yerlere sürgün etmek istemektedir. Bunun için Diyarbakır gibi düzlük yerleri seçmiştir; gazetelere göre şimdye kadar 7.000 kadar aile söz konusu bölgeye sürgün edilmiştir.

REWANDŪZ MİRİ KÜRDİSTAN'A DÖNÜYOR, AMA...

1837'deki sayılardan birinde Mir'in bir hafta önce padişahla görüştüğü, geniş bir bölgenin valisi olarak geniş yetkilerle Kürdistan'a döndüğü yazılıyor. Gazete, Mir'in bu görevden sonra paşa rütbesiyle tanındığını ve adını "Rewandûz Paşası" (Revendus Pascha) olarak değiştirdiğini yazıyor. Gazete, onun Bağdat valisine tabi olacağını bildiriyor. Gazete bir yerde padişahın bunu Kürt mirin ihanet etmemesi için bilinçli şekilde yaptığını yazıyor. Haber şöyle devam ediyor: "Kürt tarihi böylesi kötü ihanet örnekleriyle do-

Post-och inrikes tidningar adlı gazetenin 1835 yılındaki logosu.

TURKIET.

Constantinopel d. 28 Sept. Enligt de underrättelser, af d. 10 dennes, Porten erhållit från Reschid Mehemed Pascha, har han företagit ett fälttåg mot en Kurd-stam, kallad Revendus, dervid han understöddes af Guvernörerna i Bagdad och Mosul. Landet är, i nämde trakt, så bergigt och vägarne i så dåligt skick, att man hade största möda att transportera troppar och kanoner. Det oagadt, hade Reschid Paschas företag haft bästa framgång; landet besattes, och från rebellerne togos 50 befästade orter och skansar. Revendus Bej, hvilken tillvällat sig styrelsen öfver denna provins, med titel af Pascha, har blifvit tillfångatagen; en stor mängd rebeller blefvo dödade, och de öfrige hafva redan underkastat sig Sultanens välde, så att rebellionen i Kurdistan kan anses såsom slutad. Reschid Pascha berättar de Turkiska troppars tapperhet, som fäktat under hans befäl.

Rewandûz Miri esir alınıyor.

Förre Rebell-chefen, Revendus, Bej at Kurdistan, har, sedan han blifvit kallad till Sultanen, i förra veckan, med vidsträckt fullmagter afrest till sistnämde ort. Han har blifvit utnämnd till Guvernör öfver Kai, Harir och Keoendus, provinserne Altan, Kupru och Eskil, med titel af General-Löjtnant och Pascha, samt kallar sig nu Mahomed Pascha. De samteliga åt hans ledning anförtrödda provinserne stå dock under Paschans i Bagdad Öfver-styrelse, och man anser denna Sultanens omtänksamhet vara så mycket ändamålsenligare, som Kurdernes historia öfverflödar af exempel på det nedrigaste förräderi. Revendus Pascha har dessutom fått tillsägelse, att sätta sig i förbindelse med den derstädes befälhafvande Seraskieren, Hafiz Pascha, och återställa fredstillståndet inom dessa provinser. — Mustapha Pascha af Adrianopel, som hit åtföljde Sultanen, har till sistnämde stad åter afrest; men ryktet att han är bestämd att blifva Sultanens måg, bibehåller sig alltjemt. — De för afslutan-

Rewandûz Miri Kürdistan'a dönüyor.

Rörande Hafiz Paschas operationer, förnam man, i de senare dagarne, att det omsider lyckats honom att förskingra och till en del förstöra röfvare-horderne i Kurdistan. Han inträngde i de bergstrakter, som bebos af dessa folksstammar, levererade dem flera blodiga drabbningar, och underkufvade de mäktigaste af dem. För att rensa stambället till de plundrings-expeditioner, hvilka derifrån företogs till angränsande distrikter, beslöt Hafiz Pascha att förstöra de vildaste af dessa bergsinnevånarens hyar, samt förflytta deras befolkningar till andra länder. Han valde härtill slätterne vid Diarbekir, och redan hafva öfver 7.000 familjer blifvit dittransporterade.

Rewandûz Miri'nin öldürüldüğünü belirten bir haber.

BLANDADE ÄMNEN.

Revendus Bei. Vid det högtidliga tåg till moskén, som Turkiska Sultan själf anförde under Bairamsfesten, hade den fångne Chefen för Kurderne, Revendus Bei, ställt sig i Sultanens väg och begärt nåd, hvilken han och fullkomligt erhö. Revendus Bei begifver sig nu med Tahir Pascha till Kurdistan tillbaka och skall hafva lofvat att hädanefter blifva en af Portens trognaste undersåter. Han är enögd och föremål för den största uppmärksambet, i synnerhet sedan man lärt känna, på hvad sätt, vid fadrens död, den dåvarande 16-årige ynglingen lyckades att göra sig erkänd såsom fadrens efterträdare i egenskap af Kurdernes Öfverhufvud. Alla Kurdiska Höfdingar nekade enstämmt att visa lydnad för den skägglösa gossen. Då trädde han plötsligt midt ibland dem, utropande: "Ni tviflen om mitt personliga mod. Valan! öfvertygen eder till hvilka uppoffringar jag är i stånd." Vid dessa ord ref han med egna händer ut sitt venstra öga. De Kurdiska Höfdingarne, förvånade öfver detta drag af den högsta själfuppoffring, föllo till hans fötter och försvarade honom sedermera med lejonmod. Så ohjgligt detta drag än synes, är det derjemte så heroiskt, att det vid Revendus Beis benådning hos Sultanen säkert kommit i beräkning. Han återfick tillika alla honom fråntagna kostbara effekter.

Rewandûz Mîri'ni tanıtan bir yazı.

ludur.”¹⁶ İstanbul'dan gelen haberlere göre Hafız Paşa, Kürdistan'da Kürtleri köşeye sıkıştırmıştır. Padişah, Hafız Paşa'ya, bu başarılarından dolayı bir kutlama ve teşekkür mektubu ile, mücevherle süslü bir portresini gönderir. Gazete, Rewandûz Mîri'nin geri gönderilmesinin en büyük hedefinin Kürt aşiretlerini bir daha devlete karşı çıkmamaları için uyararak olduğunu ileri sürüyor.¹⁷

REWANDÛZ MÎRİ ÖLDÜRÜLÜYOR

Padişah tarafından affedilip eski ayrıcalıkları geri verilen ünlü Rewandûz Mîri, bir habere göre Trabzon'da ölüm cezasına çarptırılıyor. Gazetenin aktardığına göre onun isyancı Kürt aşiretleriyle, yasaklanmasına karşın, ilişkileri vardı.¹⁸ Yine Trabzon mahreçli bir habere göre İçişleri Bakanı Pertev Paşa'nın belgeleri arasında çıkan bir belgeye göre, fermanın çıkarılmasından sonra Rewandûz Mîri idam edilecektir.¹⁹ Bu haber, Rewandûz Mîri'nin öldürülmesi hususunda önemlidir. İsveç gazetesinde çıkan her iki haber de, Trabzon'dan gönderilen bilgilerle hazırlanmıştır. Bu olgu, Rewandûz Mîri'nin öldürüldüğü yeri gösteriyor. İçişleri Bakanlığı yapan Pertev Paşa Edirne'ye sürgün edildikten bir süre sonra o da Mîr gibi idam edilmiştir. Yine söz konusu gazetenin yazdığına göre Pertev Paşa yüksek bir meblağ karşılığı olarak Mîri'ni idamdan kurtaracağına dair söz vermiştir. Gazete, Pertev Paşa'nın Rewandûz Mîri'yle "suç ilişkisi" kurduğunu da bildirmektedir. Bu haber, Rewandûz Mîri'nin

fermanının çıkmasını takiben Trabzon'da, devlet tarafından idam edildiğini gösteriyor. Aynı yıl Pertev Paşa'nın ölümle cezalandırılması da araştırılması gereken bir konudur. Yukarıda görüldüğü gibi Rewandûz Mîri ile Pertev Paşa'nın kaderi 1837'de birleşir; her ikisi de devletin fermanı ile aynı yıl içinde öldürülür. Her ikisinin yaşıt olduğu da söylenebilir, zira Rewandûz Mîri 1784'te, Pertev Paşa ise 1785'te doğmuştur.

REWANDÛZ MÎRİ'NİN BİR PORTRESİ

Ünlü *Post-och inrikes tidningar* gazetesi, 1838 yazında "Rewandûz Mîri" adıyla bir yazı yayımlar. Öyle görünüyör ki yazı, okurların Mîri'ni daha yakından tanımaları için kaleme alınmış. Yazının tamamı söz konusu mîr hakkındadır ve birkaç ilginç boyut taşımaktadır. Yazının başında, Rewandûz Mîri'nin İstanbul'da, padişah bir bayram kutlaması için camiye giderken onun ayaklarına kapandığı ve bunun üzerine affedildiği söyleniyor. Gazete onun tek gözlü, sol gözünün kör olduğunu da bildiriyor. Ardından Mîri'nin tek gözlü kalmasına neden olan maceranın anlatımına geçiliyor. Mîr, babası öldüğünde 16 yaşında bir delikanlıdır. Başlangıçta bütün Kürt aşiretleri onun mîr olmasına karşı çıkmıştır; kimse bu çocuğa yüz vermemiştir, nitekim gazete onun için tüyleri daha bitmeyen anlamında "sakalsız oğlan" (den skägglösa gossen) ifadesini kullanır. Mîr, babasının yerine geçip Kürtlere önderlik etmek ve kendini kanıtlamak için görülmemiş bir şey yapar; halk önünde kendi elleriyle sol gözünü çıkarır. Bunu yaparak yiğitliğini göstermek istemiştir. Bunun sonucunda herkes ona hayranlık duymaya başlamış ve onun tarafına geçmiştir. Gazete, olay her ne kadar hoş gözükmesine de Rewandûz Mîri'nin bu kahramanlığının padişahın affında şüpheye yer bırakmayacak derecede etkisini gösterdiğini yazıyor. Yazının sonunda, Mîri'nin kendisinden gasp edilen bütün pahalı mallarını geri aldığını ekliyor.²⁰

ÖLÜM HABERİ KÜRTLERİ RAHATSIZ EDİYOR

Post och inrikes tidningar, Rewandûz Mîri'nin ölümünün Kürt aşiretleri üzerinde beklendiği kadar büyük bir etki göstermediğini ve büyük huzursuzluklara yol açmadığını bildiriyor. Bazı

aşiret liderlerinin ise, bu fırsatı kullanmak ve taraftarlarını artırmak istedikleri, ancak bunda başarılı olamadıkları da vurgulanıyor.²¹ Başka bir haberde, bu kez, idam edilen Rewandûz Mirî'nin taraftarlarının idam haberini aldıktan sonra silaha sarılıp başkaldırdıkları duyuruluyor. Gazete, Hafız Paşa'nın onları dize getirdiğini ve isyanın liderlerinin öldürüldüğünü, ayrıca pek çok asinin dağlara çekildiklerini, bir bölümünün ise İbrahim Paşa'nın kampına gittiklerini ekliyor.²² Bilindiği gibi söz konusu süreçte Mısır valisi İbrahim Paşa'nın Osmanlılara karşı başlattığı sefer devam etmektedir. Hafız Paşa, bilgi almak üzere Mısırlı ve Kürtlerin kamplarına ajanlar göstermiştir. Başka bir habere göre Hafız Paşa Kürt aşiretleriyle savaşa girişmiştir ve "büyük ihanetin günahı yüzünden idam edilen Rewandûz Mirî"nin (fôr högförräderi avrättade Revendus Bej) kardeşlerinden biri bu ayaklanmaya önderlik etmektedir.²³ 1839 yılındaki bir haberde, Osmanlı devletinin "son derece uğursuz bir haber" (den ganska oroande underrätelsen) aldığını, buna göre Kürdistan'da sona eren ayaklanmanın yeniden başlayıp genişlediği belirtiliyor.²⁴ Sözgelimi gazetenin bir sayısında son yıllarda Kürt Dağı (Kurd Dagh) ve başka bazı bölgelerde Mıstık Ağa ve Heciye Kurê Emer (Hadjê Omer Oglou) gibi aşiret liderlerinin halk arasında büyük etkiye sahip oldukları ve bölge Kürtlerine önderlik edebilecekleri iletilmektedir.²⁵

HAFIZ PAŞA'NIN ZULMÜ BİR KÜRDÜN SARSILMAZLIĞI

Kürtlere yönelik baskılar, yıldan yıla artarak devam eder. Finlandiyalı İsveçlilerin (Finlandsvenskar) 1899 yılında yayımladıkları *Lördagen* adlı İsveççe dergi, Rewandûz Mirî'nin öldürülmesinden 60 yıl sonra, "Bir Kürdün Sarsılmazlığı" adıyla bir yazı yayımlar ve okurları Rewandûz Mirî'nin başkaldırdığı yıllara doğru bir yolculuğa çıkarır. Yazı, Hafız Paşa'nın genç bir Kürt liderine reva gördüğü zulüm, işkence ve baskıyı dile getiriyor. Devlet güçleri bütün çabalarına karşın bu Kürdün ağzından bir itiraf duyamıyorlar, ama sonunda onu öldürüyorlar. Belki de bu kadar direnen Kürt, Rewandûz Mirî'nin taraftarlarından biridir! Bu metanetli duruş Rewandûz Mirî'nin sonunu ve yazgısını da bize hatırlatıyor. Yazıda tarih boyunca böylesi bir övgüye değer bir vatanperverlik örneğinin olmadığı belirtilir. Ne Yunan ne Romalıların bir asker ya da önderi bu Kürt gibi böylesine yiğitçe bir metanet göstere-memiştir. Gazete "adını tarihin bile korumadığı" (...hvars namn historien ej ens bevarat) bu yiğit Kürdü burada adeta "meçhul asker" şeklinde tanımlamıştır. Yazı, bu övgü dolu sözcüklerle sona erer.²⁶ Görüldüğü gibi 1830'lu yıllarda Reşit ve Hafız Paşaların eliyle Kürtlere büyük bir zulüm uygulanmıştır. Bu zulümlere maruz kalanlardan biri de Rewandûz Mirî'dir, ki nerede gömülü olduğu bilinmemektedir!

DİPNOTLAR

- 1 *Värdens äldsta. Post- och inrikes tidningar*, Atlantis, 2005. Red. Karl-Erik Gustafsson och Per Rydén. Bu kitapta gazete her yönüyle tanıtılıyor.
- 2 Post-tidningar 5/4 1784 (Gazetenin adı daha sonraları Post- och inrikes tidningar olacaktır).
- 3 Post-tidningar 18/4 1785
- 4 Post- och inrikes tidningar 17/9 1835.
- 5 Post- och inrikes tidningar 14/9 1836.
- 6 Post- och inrikes tidningar 29/9 1836.
- 7 Post- och inrikes tidningar 1/12 1836.
- 8 Post- och inrikes tidningar 11/12 1836.
- 9 Post- och inrikes tidningar 12/12 1836.
- 10 Post- och inrikes tidningar 9/3 1837.
- 11 Post- och inrikes tidningar 11/3 1837.
- 12 Post- och inrikes tidningar 8/4 1837.
- 13 Post- och inrikes tidningar 2/6 1837.
- 14 Post- och inrikes tidningar 16/6 1837.
- 15 Post- och inrikes tidningar 26/8 1837.
- 16 Post- och inrikes tidningar 22/7 1837.
- 17 Post- och inrikes tidningar 14/10 1837. Araştırmacı Sinan Hakan, Bağdat Valisi Ali Paşa'nın Rewandûz Mirî'nin ülkesine geri dönmesine şiddetle karşı çıktığını ve bu yüzden bir süre Amasya'da bekletildiğini belirtir. Böylece Rewandûz Mirî'nin izi Osmanlı kaynaklarında Amasya'dan sonra artık kaybolmaktadır. Bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayınları, 2007, s.83.

18 Post- och inrikes tidningar 11/12 1837.

19 Post- och inrikes tidningar 21/12 1837.

20 Post- och inrikes tidningar 26/6 1838. Bu yazı, Rewandûz Mirî'nin ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bilindiği gibi Mir, 1937'de öldürülmüştür. Ancak buradaki bir cümle, okuru Mir'in ölümünden önceye götürüyor: "Rewandûz Mirî şu anda Tahir Paşa ile birlikte Kürdistan'a geri dönüyor ve şu andan itibaren Bab-ı Ali'nin sadık vatandaşlarından biri olacak." Yazı 1838'de yayımlanmasına karşın yazımızdaki kronolojik sırayı bozmamak için bu şekilde burada kullandık. Oyle görünüyor ki yazı, Mir'in öldürülmesinden önce yazılmış, ama ölümünden sonra yayımlanmış! Bu yüzden yazıda kronolojik hatalar söz konusu olmuştur. Sözgelimi, padişah ve Mir karşılaşmasını anlatan yukarıdaki yazı, bir yıl önce Finlandiyalı İsveçlilerin bir gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz. *Finlands Allmänna Tidning* 11/5 1837. Bu yıllarda dış haberler ulaşım ve iletişim güçlüğüleri nedeniyle bazen bir ay sonra yayımlanabiliyordu. Bu gecikmeli çıkışı nedeniyle gazeteye halk arasında "Postgumman" (Yaşlı Kadın Postası) adı da verilmiştir. Bkz. Lars Linder, *Postgumman, Dagens Nyheter* 19/4 2005.

21 Post- och inrikes tidningar 2/3 1838.

22 Post- och inrikes tidningar 23/3 1838.

23 Post- och inrikes tidningar 10/12 1838.

24 Post- och inrikes tidningar 26/9 1839.

25 Post- och inrikes tidningar 20/7 1839.

26 En kunders ståndaktighet, *Lördagen*, nr 29/1899. Burada bir Kürdün direnişinden söz ediliyor, ancak dergi, yanlışlıkla Kürt yerine Kürtler (Kurder) sözcüğünü kullanmıştır. Yazının başlığı şu şekilde olmalıdır: *En kurds ståndaktighet* (Bir Kürdün Sarsılmazlığı).

SULTAN SELAHADDİN

ZAMANINDA EYYÛBÎLERİN HABERLEŞME SİSTEMİ

KADRİ YILDIRIM

Selahaddîn'in liderliğindeki Eyyûbîler çeşitli haberleşme teknikleri kullanırlar. Bunlar; "Posta Güvercinleri" adını taşıyan güvercinlerin uzun yollar katedip sapma yapmadan tekrar yuvalarına geri dönmesi dikkate alınarak hava yoluyla haberleşme için önem oluşturuyorlardı. Deniz yoluyla haberleşmenin ayağını da "Özel Yüzücüler" sağlıyorlardı. Karadan haberleşmeyi zeki, güvenilir, sır saklayan, yetenekli kişilerden seçilen "Görevli Postacılar" yapıyorlardı. Bir diğer haberleşme aracı da ok ucuna mektup bağlanarak yapılan "Mesaj Okları"dır.

1171-1462 yılları arasında hüküm süren Eyyübiler Devleti'ni Eyyübi Kürtleri kurmuştur. Devlet adını Selahaddin b. Yûsuf'un dedesi olan Necmeddin Eyyüb'tan almaktadır. Bu devletin 1171-1193 yılları arasındaki 23 yıllık ilk süreci Sultan Selahaddin tarafından yönetilmiştir.

Bir devletin içerde ve dışarıda göstereceği başarıda veya uğrayacağı başarısızlıkta haberleşme sisteminin rolü büyüktür. Bundan dolayıdır ki her devlet gibi Eyyübiler de haberleşme sistemine önem vermiş ve dönemin koşulları çerçevesinde çeşitli haberleşme araçlarından yararlanmıştır. Sultan Selahaddin zamanıyla sınırlı tuttuğumuz bu araştırmamızda; hava, deniz ve kara haberleşmesinde orijinal karşılıklarıyla birlikte aşağıda gösterilen araçlar hakkında özet bilgiler verilmektedir.

- 1) Posta Güvercini (Hamâm-ı Zâcil)
- 2) Özel Yüzücüler (Avvâm)
- 3) Görevli Postacılar (Berîdi)
- 4) Mesaj Okları (Sihâm)
- 5) Özel Kösler (Kûs)

1. HAVA HABERLEŞME ARACI OLARAK "POSTA GÜVERCİNİ"

Bu güvercinin yuvasından ayrılırken kat ettiği çok uzun mesafelerden sonra hiçbir sapma ve yanlışlığa düşmeden yuvasına tekrar dönmesi¹ hükümdarların dikkatini çekmiş, bu da onun sonradan haberleşme aracı olarak seçilmesinde ve bu amaçla eğitilmesinde etkili bir faktör olmuştur. Onun bu şaşmaz özelliğinden dolayıdır ki kendisine "şeytan" lakabı verilmiş,² haber götürüp getirme ağındaki güvenilirlik ve başarısından dolayı da vahiy meleği Cebrail'e benzetilerek "hükümdarların meleği" olarak nitelendirilmiştir.³ Durum böyle olunca hem kendisi hem de yumurtaları çok yüksek fiyatlarla alıcı bulmuştur. Örneğin kendi fiyatı 700-1000 dinar arasında değişirken, yumurtalarının tanesi de 20 dinardan satılırdı.⁴

Selahaddin Eyyübî'den önce de şüphesiz tarihin değişik süreçlerinde çeşitli kavimler tarafından posta güvercininden yararlanılmıştır. Ancak makalemizin hacmi bunun ayrıntılarına girmeye el vermediği için bu işin genel teamülünün nasıl olduğuna ana hatlarıyla değindikten sonra bu büyük Kürt şahsiyeti zamanındaki konuyla ilgili dikkat çekici bazı örnekler üzerinde duracağız.

MEKTUP POSTA GÜVERCİNİNİN KANADINA BAĞLANIRDI. Böylece hem düşme riski azalırdı hem de yağmur durumunda daha iyi korunurdu. Mektubun besmelesiz oluşu, meramı ifade edecek kadar özlü tutulması, çok küçük puntolu olmasından dolayı adını toz zerrelere anlamına gelen "ğubar"dan alan "ğubarî" yazı stiline kullanılması ve genellikle sonunda tarih olarak gün ve saatin yazılması teamülü vardı. Gönderilen karşı burçta güvercini karşılayan görevli onun kanadı altındaki mektubu alır ve güvercinle birlikte sultanın huzuruna çıkardı. Bu usul her gidiş ve geliş burcunda görevlilerle sultan veya vekili arasında uygulanırdı.

1. 1. Posta Güverciniyle Haberleşmede Genel Teamül

Posta güverciniyle haberleşmede genel teamül olarak şu hususlara dikkat edilmiştir:

1) Bir posta güvercini uçurulduktan bir saat sonra ikincisi uçurulurdu. Böylece birincinin havadayken yırtıcı kuşlar tarafından avlanması veya bir şekilde düşman tarafından ele geçirilmesi ya da yok edilmesi durumunda ikinci güvercinin hedeflenen yere varması yönünde ihtiyatlı davranılmıştır.⁵

2) Posta güvercini yağmurlu havalarda ve yerince gıdanın verilmediği durumlarda gönderilmezdi.⁶

3) Mektup posta güvercininin kanadı altına bağlanırdı. Böylece hem düşme riski azalırdı hem de yağmur durumunda daha iyi korunurdu. Mektubun besmelesiz oluşu, meramı ifade ede-

cek kadar özlü tutulması, çok küçük puntolu olmasından dolayı adını toz zerrelere anlamına gelen "ğubar"dan alan "ğubarî" yazı stiline kullanılması ve genellikle sonunda tarih olarak gün ve saatin yazılması teamülü vardı. Gönderilen karşı burçta güvercini karşılayan görevli onun kanadı altındaki mektubu alır ve güvercinle birlikte sultanın huzuruna çıkardı. Bu usul her gidiş ve geliş burcunda görevlilerle sultan veya vekili arasında uygulanırdı.⁷

1. 2. Sultan Selaheddîn Zamanından Bazı Örnekler

1) Selaheddîn Eyyübî'nin hezimet ve zafiri bir arada yaşadığı Ramle'de konuyla ilgili haberleri Filistin'den Mısır'a ulaştırmak için posta güvercininin kanadı altına mektup bağlanmış ve güvercin Filistin'deki özel uçuş burcundan Mı-

Yüzücüler tarafından daha çok sahilleri kullanılan bu su kaynakları bazen bizzat Eyyûbîlerin kendi merkez güçleri ile dış garnizonları arasındaki haberleşmeyi sağlamak için de aşıldı. Bu durumda yüzücüler Eyyûbîlerin su berisi ve ötesi güçleri arasındaki haberleşmeyi sağladılar.

sır'daki özel iniş burcuna gönderilmiş ve oradaki görevli tarafından karşılanmıştır.⁸

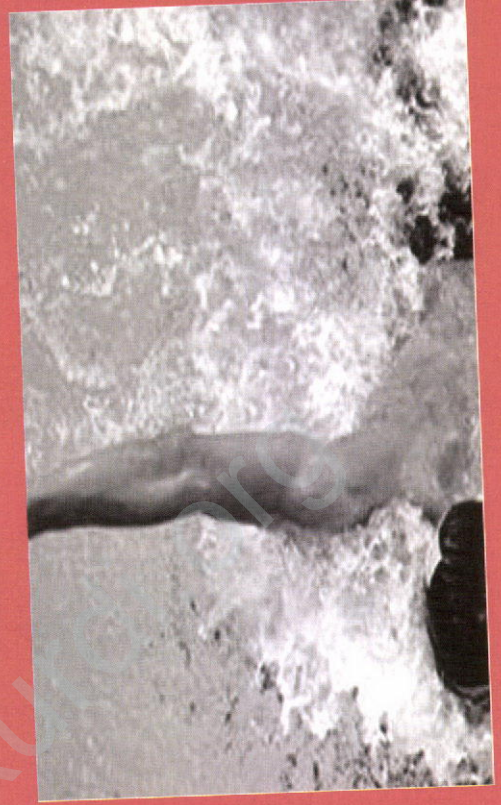
2) Sultan Selaheddin'in güçleri karşısında Balbek şehrini savunabilme noktasında tereddüt geçiren Yemen valisi destek için posta güverciniyle Halep'e haber yollamış, ancak geri dönüş olmayınca korkuya kapılıp Sultan'dan emân dilemiş ve Balbek şehrini ona teslim etmiştir.⁹

3) Haçlı güçleri 1178 yılında Dimaşk (Şam) yöresine bir saldırı düzenleyip buraları tahrip etmiş, birçok kimseyi de esir alıp öldürmüşlerdi. Selaheddin, yeğeni İzzeddin Ferahşah'ı bir askeri gücün başında Haçlı kuvvetlerine doğru yola çıkarmış ve kendisinin de sonradan takviye bir güçle kendisine yetişmesi için oraya vardığında olup bitenlerle ilgili posta güvercini aracılığıyla kendisine haber vermesini istemiş, o da öyle yapmıştır.¹⁰

4) Eyyûbî güçlerle Henri komutasındaki Haçlı güçleri arasında meydana gelen çatışmada ağır yaralanan bu komutan öldükten sonra onun ölüm haberi bir posta güvercini aracılığıyla duyurulmuştur.¹¹

2. DENİZ HABERLEŞME ARACI OLARAK "ÖZEL YÜZÜCÜLER"

Eyyûbîler ile düşmanları arasındaki deniz, nehir ve göl gibi su kaynakları özel yüzücüler tarafından iki amaçla aşılarak haberleşme sağlanırdı. Birincisi, gizli istihbarat amacıyla düşman cephesinde olup bitenleri öğrenip dönüşte merkezi haberdar etmek; ikincisi ise iki taraf arasındaki açık haberleşme materyali olan mektupları götürüp getirmektir. Bu yüzücüler bazı acil durumlar ihtimaline karşılık yanlarında posta güvercinlerini götürmeyi de ihmal etmezlerdi. Yüzücüler tara-

MİLADİ 1190 YILINDA

HABERLEŞMEDE istihdam edilen bazı özel yüzücüler Haçlıların Akka şehri etrafında burçlar inşa edip hendekler kazıdıkları ve şehri ele geçirme planları yaptıklarına ilişkin haberi komuta merkezine bildirmiş ve merkezden buna yönelik önleyici tedbirler almasını ister.

findan daha çok sahilleri kullanılan bu su kaynakları bazen bizzat Eyyûbîlerin kendi merkez güçleri ile dış garnizonları arasındaki haberleşmeyi sağlamak için de aşıldı. Bu durumda yüzücüler Eyyûbîlerin su berisi ve ötesi güçleri arasındaki haberleşmeyi sağladılar.¹² Bu konuda dikkat çeken bazı örnekler şunlardır:

1) Miladi 1190 yılında haberleşmede istihdam edilen bazı özel yüzücüler Haçlıların Akka şehri etrafında burçlar inşa edip hendekler kazıdıkları ve şehri ele geçirme planları yaptıklarına ilişkin haberi komuta merkezine bildirmiş ve merkezden buna yönelik önleyici tedbirler almasını istemişlerdi.¹³

2) Eyyübilerin garnizonuna komutanlık eden Emîr Maştûb el-Hakkârî ilgili cephede düşmanla savaşmaktan başka bir çarenin kalmadığına ilişkin bilgileri içeren bir mektubu özel bir yüzücü aracılığıyla Sultan Selaheddîn'e göndermiştir.¹⁴

3) Akka şehrini kuşatan Haçlıların bu kuşatması uzun sürünce ve şehir Haçlıların eline geçtiği takdirde büyük bir katliama girişileceği korkusu yaşanınca, Emîr Maştûb el-Hakkârî ve Emîr Hüseyin el-Kurdî 1191 yılında aşağıdaki maddeler üzerinde Haçlılarla bir antlaşma yapmak zorunda kalmışlardır:

-Eyyübî güçler şehirden güven içinde çıkacaklar; buna karşılık içindeki araç gereç ve donanım ile birlikte şehir teslim edilecektir.

-Haçlılara 2.000 dinar fidye ödenecektir.

-İçlerinde komutanların da bulunduğu toplam 600 Haçlı esiri serbest bırakılacaktır.

Maştûb ve el-Kurdî düşmanla böyle bir antlaşma yapmak zorunda kaldıklarını özel bir yüzücü aracılığıyla gönderdikleri bir mektupla Sultan Selaheddîn'e bildirmiş, Sultan da bundan duyduğu rahatsızlık ve hoşnutsuzluğu yine bir yüzücü aracılığıyla onlara bildirmiştir.¹⁵

4) Bu konudaki en ilginç ve hazin öykülerden bir tanesi, özel yüzücü İsa'nın hikâyesidir. Eyyübilerin merkez komutanlığı ile Akka mıntıkasındaki direniş güçleri arasında defalarca denizi aşarak haberleşmeyi sağlayan bu usta yüzücü son görevinde boğulmuştur. Bu usta yüzücü içlerinde bin dinar olan üç para kesesini ve direniş güçlerine hitaben yazılmış bir mektubu her zamanki gibi beline bağlayarak denizi aşmaya çalışmış, fakat bu kez boğulmaktan kurtulamamıştır. Birkaç gün sonra denizin sahile attığı İsa'nın cesedi bulunmuş ve beline bağladığı üç kese ile mektubun aynen durduğu görülmüştür. İbn Şeddâd'ın bu olaya ilişkin şu sözleri yıllarca dillerden düşmemiştir: "Bu fedakâr insandan başka sağken yerine getirdiği görevin aynısını ölüyken de yerine getiren kimse görülmemiştir".¹⁶

3. KARA HABERLEŞME ARACI OLARAK "GÖREVLİ POSTACILAR"

3. 1. Postacılarda Aranılan Özellikler

Sultan Selaheddîn zamanında postacı olarak görevlendirilmek istenen kişilerde şu özelliklerin bulunmasına dikkat edilirdi:¹⁷

Eyyübîlerde haberleşme ve posta teşkilatı "İnşâ Dîvânı" adı verilen bir divana bağlıydı. Sultanın fermanları, kararları ve mektupları bu dîvanda yazılırdı. Bu yazılar duruma göre çeşitli ebatta kâğıtlara geçirilir ve sultanın tuğrasını taşırdı. Dîvanın bir de başkanı vardı.

Sultan Selaheddîn zamanında muhtelif yerleşme birimlerini birbirine bağlayan güzergâhlarda genellikle 4 fersahtan oluşan belirli mesafelerle posta merkezleri ve istasyonları kurulmuştur. Bu merkez ve istasyonlarda ihtiyaç duyulan barınma odaları, yiyecek ve içecekler, yeterli sayıda atlar ve bu atların ihtiyacını karşılayan yemler hazır bulundurulurdu.

- 1) Güvenirlilik ve zekâ,
- 2) Konuşma yeteneği ve hazırcevaplılık,
- 3) Okuma ve yazma yeteneği,
- 4) Yumuşak huyluluk,
- 5) Yalan söylememe,
- 6) Hayatı pahasına da olsa sır saklama,
- 7) Görevlendirildiği coğrafyayı iyi tanıma,
- 8) Tüm bu özelliklere sahip olduğunun test edileceği bir ön sınavı başarıyla geçme.

3. 2. Posta Merkezleri ve İstasyonları

Sultan Selahaddin zamanında muhtelif yerleşme birimlerini birbirine bağlayan güzergâhlarda genellikle 4 fersahtan oluşan belirli mesafelerle posta merkezleri ve istasyonları kurulmuştur. Bu merkez ve istasyonlarda ihtiyaç duyulan barınma odaları, yiyecek ve içecekler, yeterli sayıda atlar ve bu atların ihtiyacını karşılayan yemler hazır bulundurulurdu. Bu istasyonlardan birine ulaşan postacı eğer bindiği at yorulmuşsa atını o istas-

yonda bırakır, oradaki mevcut atlardan birine binerek yoluna devam ederdi.¹⁸

Sultan Selahaddin zamanında Kahire-Kerek ve Gazze-Dimaşk arasında etkin bir şekilde işlev gören posta merkezlerinden bazıları şunlardır:¹⁹

Kahire-Kerek Arası

Sadiye
Hatare
Kabir Vâilî
Salihîye
Bîr-i Afrî
Kusayr
Mutaylib
Sevâde
Vârîde
Darûm
Gazze
Kerek

Gazze-Dimaşk Arası

Beyt Dâris
Katrî
Lid
Avcâ
Tabare
Kakûn
Fahme
Ayn Câlût
Bisân
Mecâmi
İrbid
Dimaşk

SELAHADDİN GÜÇLERİ 1183

YILINDA O GÜN AMİD olarak

bilinen Diyarbakır'ı kuşattıkları zaman, korungahlarda karşı vaziyet alan güçlerin bulunduğu yerlere Sultan'ın emriyle mektupların bağlandığı oklar fırlatılmıştır.

Postacıların bu merkezler arasındaki yol güvenlikleri için belirli ücretler veya toprak tahsisi (timâr) karşılığında genellikle kırsal kesim kabilelerinden bazı aile ve bireyler muhafız olarak tayin edilmiştir.²⁰ Postacıların bu görev yolculuklarında yararlandıkları binekler genellikle at ve deve idi. Develeri kullanan postacılara aynı zamanda "necâb" unvanı verilmiştir.²¹

3. 3. Posta Teşkilatının Bağlı Olduğu İnşâ Dîvanı

Eyyübilerde haberleşme ve posta teşkilatı "İnşâ Dîvanı" adı verilen bir divana bağlıydı. Sultanın fermanları, kararları ve mektupları bu dîvanda yazılırdı. Bu yazılar duruma göre çeşitli ebatta kâğıtlara geçirilir ve sultanın tuğrasını taşırdı. Dîvanın bir de başkanı vardı. Başkan seçilecek kişilerde yazılı ve sözlü üslup yeteneği aranır. Örneğin bu başkanlığa getirilen Kâdî el-Fâzıl ve Ziyâeddin İbn Esîr aynı zamanda dönemlerinin en meşhur birer edebiyat bilgini olarak da bilinirler.²²

4. MESAJ OKLARI

Çok amaçlı bir araç olan ok bir savaş aracı olarak kullanılabilirdi gibi, Sultan Selahaddin zamanında farklı ortamlarda bir mesaj iletme aracı olarak da kullanılmıştır. Bu konuda göze çarpan örneklerden iki tanesi şunlardır:

1) Selahaddin güçleri 1183 yılında o gün *Amid* olarak bilinen *Dişarbakır*'ı kuşattıkları zaman, korungahlarda karşı vaziyet alan güçlerin bulun-

duğu yerlere Sultan'ın emriyle mektupların bağlandığı oklar fırlatılmıştır. Bu mektuplarda hem güven verici hem de uyarıcı mesajlar yazılmıştır. İbnü Ebi Tay bu konuda şunları kaydetmektedir: "Sultan'ın emriyle bazı mektuplar yazıldı. Bu mektuplarda karşı tarafa şehri barış yoluyla teslim ettikleri takdirde kendilerine iyi davranılacağı ve üzerlerindeki vergilerin kaldırılacağı; savaşma seçeneğinde ısrar ettikleri takdirde ise köklerinin kazanacağı yazıldı. Bu mektupların oklara bağlanarak Amid'in ilgili yerlerine fırlatılmasını emreden Sultan'ın bu emri aynen uygulandı ve olumlu etkisini de hemen gösterdi. Zira bu oklara bağlanan mektupları okuyan Amid savunucuları şehrin valisi İbn Nisân'a gönderdikleri haberde can güvenliklerinin sağlanması durumunda savaşmaktan vazgeçip şehri teslim edeceklerini bildirdiler".²³

2) Sincar muhasarasının kızıştığı 1182 yılında taraflar arasında her gün oklarla mesajlaşma hız kesmeden devam etmiştir.²⁴

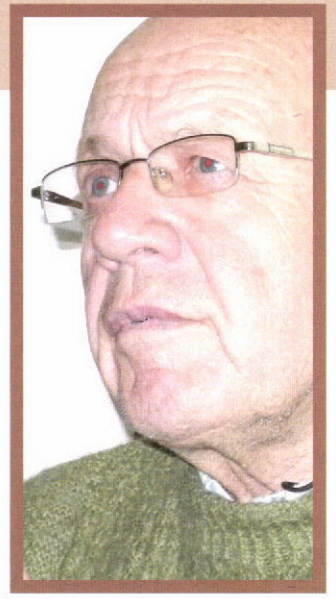
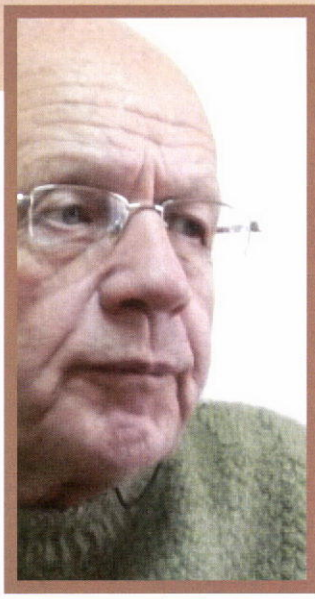
5. ÖZEL KÜÇÜK KÖSLER

Sultan Selahaddin zamanında bu araç özellikle kuşatma ve cephe savaşının yaşandığı durumlarda Eyyübî savaşçılar arasında bir parola aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim Akka kuşatmasının devam ettiği bir sırada Eyyübî güçler düşman güçlerinin harekate geçtiğini birbirlerine bildirmek için sesleri üzerinde daha önce test çalışmalar yapılan ve genellikle iki bakır aksandan oluşan özel kösler çalmışlardır.²⁵

DİPNOTLAR

- 1 Câhız, *Kitabü'l-hayewan*, Kahire 1965, III, 214.
- 2 Kemâluddin ed-Demîrî, *Hayatü'l-hayewan el-kübrâ*, Kahire 1292, I, 296.
- 3 Ebü Şâme Şihâbuddin Abdurrahman, *er-Rawdeteyn fî ahbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, Beyrut ts., I, 521.
- 4 Kalkaşendî: Ahmed b. Ali, *Subhü'l-a'sâ fî sinâti'l-inşâ*, Beyrut 1987, XIV, 39.
- 5 Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, I, 118-119.
- 6 Makrîzî, *el-Hitât*, Bulak 1270, II, 231-232.
- 7 Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, I, 119.
- 8 İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Barku's-Şâmi*, Ürdün 1987, I, 26.
- 9 Ebü Şâme, *er-Rawdeteyn*, I, 247.
- 10 İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut 1966, XI, 452-453.
- 11 İbn Vâsil: Cemâluddin Muhammed, *Muferricu'l-kurûb fî ahbârî Beni Eyyüb*, Kahire 1953, II, 73.
- 12 Nebez Mecid Emin, *el-İstihbarâtü'l-Eyyubiyye fî ahdi Selahaddin*, Süleymaniye 1998, s. 209-210.
- 13 Ebü Şâme, *er-Rawdeteyn*, II, 152; İbn Şeddâd Bahauddin Yûsuf, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-mehâsinu'l-Yûsufiyye*, Kahire 1964, s. 119; İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kissî*, s. 368-369;

- 14 İbn Şeddâd, *en-Nevâdir u's-sultâniyye*, s. 170; Ebü Şâme, *er-Rawdeteyn*, II, 188.
- 15 İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kissî*, s. 513; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, 214; İbn Vâsil, *Muferricu'l-kurûb*, II, 359-360; *Zubdetü'l-Haleb*, III, 119-120; Sibî İbn Cevzî, *Mîratü'z-zamân fî tarihî'l-a'yân*, Haydarâbâd 1951, VIII, 308.
- 16 İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, s. 135-136.
- 17 Nebez Mecid Emin, *el-İstihbarâtü'l-Eyyubiyye*, s. 296-297.
- 18 Bkz. Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, XIV, 416-417; İbn Batûta, *Rihletü İbn Batûta*, Kahire ts., s. 43.
- 19 Nebez Mecid Emin, *el-İstihbarâtü'l-Eyyubiyye*, s. 299-300.
- 20 Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, XIV, 415.
- 21 İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kissî*, s. 184 vd.; Aynı yazar, *el-Barku's-Şâmi*, III, 43102, 109; Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, XIV, 415.
- 22 Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 25.
- 23 Ebü Şâme, *er-Rawdeteyn*, II, 39.
- 24 İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Barku's-Şâmi*, V, 48.
- 25 İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kissî*, s. 488; İbn Furât, *Tarihü İbn Furât*, Basra 1969, II, 5.

{ İsmail Beşikçi ile Cumhuriyet tarihinin tartışmalı konuları; Cumhuriyet Halk Fırkası, CHP, Mustafa Kemal ve Kürtler, Şeyh Said, Dersim 38 ve Türk Tarih Tezi'ni konuştuk.

“Dersim her bakımdan bir soykırımdır!”

SÖYLEŞİ: MESUT YEĞEN

MESUT YEĞEN: Derginin bu sayısının dosya konusu Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kürt meselesi siyaseti. Malum, CHP Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin (ARMHC) içinden doğmuş bir parti. Dolayısıyla CHP'nin Kürt meselesinde takip ettiği siyaset hakkında konuşmaya buradan başlayabiliriz. Nasıl bir siyaset takip etti Mustafa Kemal ve ARMHC?

İSMAİL BEŞİKÇİ: Önce İttihat ve Terakki'nin politikası üzerinde durmak gerekir. İttihat ve Terakki Osmanlıyı Türk esası üzerinden yeniden örgütlemek gibi bir anlayışa sahipti. Tabii bu düşünceyi yaşama geçirme sürecinde şöyle pürüzler çıktı: Ermeniler ne olacak? Rumlar ne olacak? Müslüman olan ama Türk olmayan Kürtleri ne

yapacağız? Türk veya Kürt olan ama Müslüman olmayan Alevileri ne yapacağız? Bir de şöyle bir düşüncesi vardı İttihatçıların: Osmanlı ekonomisini millileştirmek. Bu konularda çok büyük projeler hazırlandı. Bu projeleri yaşama geçirmek beklenen fırsat I. Dünya Savaşı'nda geldi. Rumlar sürgün edildi, Ermeni nüfusu tehcir adı altında tamamen çürütüldü. Kürtler Türkleştirilmek, Aleviler Müslümanlaştırılmak istendi.

Ancak Cumhuriyet Halk Fırkasını kuracak olanlar yani Mustafa Kemal ve ekibi o zaman İttihatçıların diline müracaat etmiyorlar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tüzüğünün birinci maddesi: “Osmanlı ahalisinden her Müslümanı Cemiyetin doğal azası sayıyor-

du. Dolayısıyla daha Müslümanlık üzeri birlik fikri varmış gibi. Bunu nasıl değerlendirmek gerekir?

Bunu şöyle değerlendirmek gerekir: Rumları sürgün etmişler, Ermeniler sürgün olmuş, tehcir altında yok edilmiş ve onların mallarına el konulmuş. 1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı'nın yenilgisi söz konusudur. Bunun üzerine sürgün edilen Rumlar ve tehcir edilen Ermenilerden ne kadar kişi kaldıysa, onlar geri gelmek istiyorlar. Geri gelip kendi mal ve mülklerine sahip olmak istiyorlar. İşte Kuvva-yı Milliye'nin oluşumu bununla ilgilidir. Yani onlar geri gelemez; çünkü onlar geri geldikleri zaman kendi mülklerine sahip olmak isterler.

Anadolu Rumeli Mudafai Cemiyetlerinin programına ya da Mustafa Kemal'in mecliste zaman zaman yaptığı konuşmalara baktığımızda Kürtlerin hukuklarının tanınacağı belirtiliyor. Kürtlere özerklik vaat ediliyor. Bu siyasetin sebebi ne olmuş olabilir?

O da şununla ilgilidir: Rumlarla, Ermenilerle, Süryanilerle ilgili sorunların çözümünde Mustafa Kemal Kürtlerin yardımını istiyor. Kürtlerin yardımını alırsak bu mücadele başarıya ulaşır diye düşünüyor. Bunun için Kürtlere bazı haklar tanıyacağını söylüyor. Örneğin; Amasya Protokolünde 1919 Ekiminde Amasya'da, Osmanlı yöneticileriyle Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında hazırlanmış bir protokol var. O protokole şöyle deniyor: İngilizler kandıramasın diye Kürtlere bazı haklar vermemiz gerekir ve bunu Kürtlere bildirmemiz gerekir. Mücadeleden sonra Kürtlerin de bazı haklarının olacağını söylememiz gerekir. Ama sonunda şöyle oluyor: Milli Mücadele, ki aslında Batıda Yunanlılara, Doğuda Ermenilere karşı bir savaştır, başarıya ulaşınca bu siyasetten vazgeçildi.

1924'ten yani yeni anayasanın ilanından sonra ve Şeyh Said Ayaklanması takiben Cumhuriyetçiler Kürtlere karşı ve Kürt meselesinde epey haşin bir siyaset takip etmeye başladılar. Bu, şu anlama mı geliyor? Kurtuluş Savaşında olan biten İttihatçılar ve Cumhuriyetçiler arasındaki geçici bir parantezdi ve

o parantez kapandığında işler doğal mecrasına ulaştı ve Cumhuriyetçiler İttihatçıların siyasetini takip etti. Paralel olarak şunu sorayım: 1925'ten sonra Cumhuriyetin Kürt meselesinde izlediği siyaseti hangi kavramlarla değerlendirmek gerekir?

Kanımcı Mustafa Kemal de bir İttihatçıydı ve İttihatçıların 1910'larda formüle ettiği düşünceyi aynen benimsiyordu. Örneğin 1910'larda İttihatçılar Orta Asya içlerine kadar Turandan söz ediyorlardı. Mustafa Kemal bu konuda daha gerçekçi. Artık Turan olmayacağını bilincine varmış ve sadece Küçük Asya da bu sürecin gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Bu daha gerçekçi bir politika ama Türkleştirme hususunda Rumları sürme, Ermenileri tehcir adı altında yok etme politikasını kanımcı aynen benimsiyordu.

Bana göre o sözler çok ciddi değildi. Sadece Kürtlerin yardımını alabilmek için bir taktikti. Örneğin 1921 Anayasasında 10. Madde Kürtlerin yaşadığı yerlerde özerk yapılardan söz ediliyor. 1921 anayasası iki yıl kadar yaşam bulmuş bir anayasadır. Daha 1924 anayasasına varmadan 29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'i ilan ettiği gün bu madde değiştiriliyor. 10. Madde değiştiriliyor ve basına yansımıyor bu. O madde şöyle: "Devletin reisi cumhurbaşkanıdır." O maddeyi böyle değiştiriyorlar yani ademi merkezîyet yok oluyor.

1924-25, o yıllardan itibaren Kürt yoktur denmeye başlandı. 1930'larda da, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi falan gündeme geliyor.

Türk tarih tezine sonra dönemim. 1924'ten sonra söylediğiniz temsil siyasetiyle beraber, malum tenkil ve temdin siyasetleri takip edildi. Ancak 1937-38 de garip bir şey oldu. Dersim'de bir katliam gerçekleşti. Siz Dersim katliamı üzerin çalıştınız ve orda olana jenosit dediniz. Dersim'de olamı neden soykırım olarak adlandırmayı tercih ettiniz? Bir de Cumhuriyet tenkil, temdin temsil siyasetine uymayan bu jenosit işine niye kalkıştı. Cumhuriyeti buna zorlayan neydi?

1937-1938'de sivil halk, askerlerin baskısı karşısında dağlara çıkıyor, o baskıdan uzak kalmak için mağaralara, dağlara sığınıyorlar. Buralarda devletin

"TEKTİPLEŞTİRME SÖZ KONUSUDUR. KÜRTLERİN TÜRKLÜĞE ASİMİLASYONU SÖZ KONUSU,

Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, böyle anlayışlar söz konusu, bunların yaşama geçirilmesi söz konusudur. Örneğin, üniversitede, Darülfünun'da epey bir değişiklik olmuş. 1933'te Darülfünun'un bu tezleri desteklemesi isteniyor. O zaman ki hocalar, müderrislerden böyle destek istenmiştir. Bunların bir kısmı destek vermemiş. Bunlar destek vermedikleri, eleştiri filan yok, destek vermedikleri için üniversiteden atıldılar... Hatta şöyle olmuş: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Diyarbakır'daki, Van'daki, Muş'taki temsilcileri kaymakamlar olmuş. Bölgenin kaymakamları, valileri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın oradaki temsilcileri olmuş. Belediye başkanı, CHF'nin başkanı da o ilin valisi olmuş. Bütün bunlar tektipleştirmeyi yaşama geçirmek için yapıldı."

zehirli gaz kullandığı çok açıktır. Yani mağaralara zehirli gaz püskürtüyor.

Bunu İhsan Sabri Çağlayan anılarında anlatıyor değil mi?

İhsan Sabri Çağlayan 1986'da Kemal Kılıçdaroğlu'na anlatıyor. Fareler gibi zehirlendi insanlar diyor. Devlet hem gaz kullanıyor hem de anası, babası ölmüş çocukları, yetim kalmış çocukları subay ailelerine veriyor. Onları medenileştirsinler, onlara medeni usulleri öğretsinler diye. Subay ailelerine dağıtıyorlar. Dersim her bakımdan elbette bir soykırımdır.

Kemalistler tenkil, temdin, temsil siyasetinden soykırım siyasetine neden geçtiler?

1938'e kadar bütün Kürt bölgeleri denetim altına alınmıştı. Dersim'e kadar bütün Kürt bölgesi denetim altına alınmıştı. Dersim coğrafi olarak biraz

zor bir bölge ve orada devletin çok daha yoğun bir operasyon gerçekleştirmesi gerekir. Öyle düşünmüş devlet, hükümet...

II. Dünya Savaşı yaklaşıyor ve her ülke kendi içine çekilmiş. Türkiye uluslararası kamuoyundan nasılsa tepki gelmez diye cüret etmiş olabilir mi?

Tabii. II. Dünya Savaşına giden yolda Fransa, İngiltere bizim Dersim'de ne yaptığımıza tepki göstermez, kimse ilgilenmez diye düşünmüşlerdir.

Bu günlerde çeşitli ülkeler Halepçe'de olan biteni soykırım olarak tanımaya başladı. Halepçe ile benzerlik kurmak mümkün müdür demin anlattıklarınız üzerinden?

Halepçe, uluslararası camianın ne kadar anti Kürt olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 16 Mart 1988'de zehirli gaz kullanılıyor. Şimdi böyle

**İSMAİL BEŞİKÇİ
KİMDİR ?**

İsmail Beşikçi 1939'da İskilip'te doğdu. Sosyolog ve yazar. Özellikle Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Türkiye'nin tek partili dönemini ele alan eserleriyle tanınıyor. İskilip'te ilkokulu okuduktan sonra Çorum Lisesi'ni bitirerek, 1962 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. 1965-1971 yılları arasında Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'nde asistanlık yaptı. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji asistanı iken aynı bölümde sosyoloji doçenti olan Orhan Türkdoğan tarafından, Marksist propaganda ve Kürtçülük

yaptığı gerekçesiyle ihbar edildi. 12 Mart 1971 döneminde sıkıyönetim mahkemelerinde yargılandı ve üniversite ile ilişkisi kesildi. 1974 affıyla cezaevinden çıktı, daha sonra Kürt sorununu işleyen düşüncelerinden dolayı tekrar yargılandı. Kürt sorunu üzerine araştırmaları ve yazılarıyla tanınan Beşikçi, sekiz kez cezaevine girip çıktı ve yaşamının 17 yılını cezaevinde geçirdi. 12 Eylül askeri darbesinden önce 1979'da cezaevine konuldu ve 1987'de serbest bırakıldı. Ancak davalar bir türlü peşini bırakmadı. 1999 yılında yapılan sınırlı yasal düzenleme sonucu tahliye

olduğunda hakkında toplam 100 yıl hapis ve 10 milyar lira para cezası verilmişti. İsmail Beşikçi'nin çoğu Kürt ve Kürdistan meselesi hakkında yazılmış 36 kitabından 32'si Türkiye'de yasaklandı. Atatürk Üniversitesi'nde asistanlığı döneminde doktora tezi olarak hazırladığı "Alikan Aşireti Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", alanında Türkiye'de yapılmış önemli sosyolojik bilimsel çalışmalardan biri olarak değerlendiriliyor. İsmail Beşikçi özellikle Kürtler arasında Sarı Hoca lakabıyla da tanınmaktadır.

bir olay gerçekleşmiş ama dünyanın buna karşı hiçbir tepkisi yok. Ne demokratik ülkelerde ne demokratik olmayan ülkelerde hiç kimsenin tepkisi yok. Bir de şu var o günlerde İslam konferansı toplantı halinde. 17-18 Mart'ta Kuveyt'te toplantı halinde. Böylesine bir soykırım olmuş. Şu kadar insan ölmüş, onbinlerce yaralanmış, buna karşı hiçbir şey söylemiyor. Dünyada ne bir tepki var ne de İslam Konferansında bir tepki var. Bu olay benim kanımca dünyada, dünya nizamının, uluslararası nizamın ne kadar anti Kürt olduğunu gösteren bir olay. Bu da bir soykırımdır.

Dersim Jenositi kitabınız 1991 yılında yayınlandığında nasıl bir tepki aldı?

Çok öncesinde hazırlanmıştı kitap ama 1991'de Belge Yayınları yayımladı. Tepki şu oldu: Devlet Güvenlik Mahkemesi vardı o zamanlar. Dava açıldı. Ama kitapla ilgili bir eleştiri yazısı falan hatırlamıyorum. Sadece o kitap değil. Tunceli Kanunu, Muğlalı olayı üzerine olan kitaplarıma karşı da bir yazı, bir eleştiri hatırlamıyorum.

Bir başka kitabınız da 1931 CHF programı üzerineydi. 1931 programı sizin için niye önemliydi? Neyi göstermeye çalıştınız?

Tektipleştirme söz konusudur. Kürtlerin asimilasyonu, Türklüğe asimilasyonu söz konusu, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, böyle anlayışlar söz konusu, bunların yaşama geçirilmesi söz konusudur. Örneğin, üniversitede, Darülfünun'da epey bir değişiklik olmuş. 1933'te Türk Tarih Tezini, Güneş Dil Teorisini Darülfünun'un desteklemesi isteniyor. O zamanki hocalardan, müderrislerden böyle destek istenmiştir. Bunların bir kısmı destek vermemiş. Bunlar destek vermedikleri, eleştiri filan yok, destek vermedikleri için üniversiteden atıldılar. Türk Tarih Tezini, Güneş Dil Teorisini benimsemedikleri için. Yani tektipleştirme söz konusu. Hatta şöyle olmuş: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Diyarbakır'daki, Van'daki, Muş'taki temsilcileri kaymakamlar olmuş. Bölgenin kaymakamları, valileri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın oradaki temsilcileri olmuş. Belediye başkanı, CHF'nin başkanı da o ilin valisi olmuş. Bütün bunlar tektipleştirmeyi yaşama geçirmek için yapıldı.

Cumhuriyet dönemi Kürt siyasetini çalışırken açık kaynakları kullandınız yanılmıyorsam. Yani bunlar Ayın Tarihi gibi dergiler, günlük

gazeteler vb. açık kaynaklardı. Bunu nasıl görmek gerekiyor? Yani herkesin elinin altında olan bir takım kaynaklarda yazan bilgilerden ilk kez siz söz ettiniz. Nasıl bir haleti ruhiye içerisinde bunu yaptınız? Heyecanlanıyor muydunuz kütüphanede bunları gördüğünüzde; çünkü daha önce bahsedilmemiş bunlardan.

1971'de Diyarbakır'da sıkıyönetim mahkemesinde yargılanırken benimle ilgili suçlama Atatürk Üniversitesi'ndeki görevim sırasında yazdıklarım ve derste anlattıklarım ile ilgiliydi. Örneğin sınavlarda sorduğum sorularda Kürtçülük propagandası, Komünizm propagandası falan yaptığım iddia ediliyordu. Yargılamanın bir aşamasında beni ihbar edenlerin huzurda dinlenilmesine karar verdi mahkeme. Beni ihbar edenler çoktu. 72 kişi falandı, onlardan 7-8'ini getirdi mahkeme. Rektör geldi, Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı, Tıp Fakültesi dekanı ve bir kaç profesör, 7 kişi geldi. Bir de asistan vardı aynı odada oturduğumuz. Bunlar 2 gün süreyle Diyarbakır sıkıyönetim komutanlığında dinlendiler ve durmadan beni suçluyorlardı. "Kürt yoktur, oysa Beşikçi Kürtlerden bahsediyor Kürtçe diye bir dil yoktur, Beşikçi Kürtlerden bahsediyor, kendisi uydurup duruyor" diyorlardı. Ben de bunlara makul cevaplar veriyordum: Kürtlerin varlığı bir gerçektir, bunların inkâr edilmesi, bilim anlayışı bakımından yanlıştır. diye...

Orada resmi ideolojinin ne kadar güçlü olduğunu fark ettim. 1971'e kadar resmi ideoloji kurumu konusunda çok fazla bilincim yoktu; ama bu süreç bende bir bilinç yarattı. Yani profesörler, rektörler, dekanlar böyle açık bir olguyu nasıl inkar edebiliyorlar; ve bir mahkeme bunları nasıl dinleyebiliyor? Mahkeme şöyle bir karar verdi. Hem ceza verdi hem de Kürtlerin Türklüğünü ispatlamaya çalıştı. Ben o zaman bunun, resmi ideolojinin gücünün farkına vardım. 1974'ten sonra da bunlar üzerinde çalışmaya başladım.

Nitekim, 1970'ten önce yazdığım kitaplarla 1970'ten sonra yazdıklarım arasında çok büyük fark vardır. Ama biz 1970'ten önce yayımlanan kitapları da aynen basıyoruz. İkisini bir arada okuyanlar, örneğin *Devletlerarası Sömürge Kürdistan* kitabını ve *Alihan Aşireti* kitabını birlikte okuyan bir kişi şöyle düşünebilir. Fark resmi ideolojinin önemini anlamamla ilgili. Resmi ideoloji önemli bir kurum.

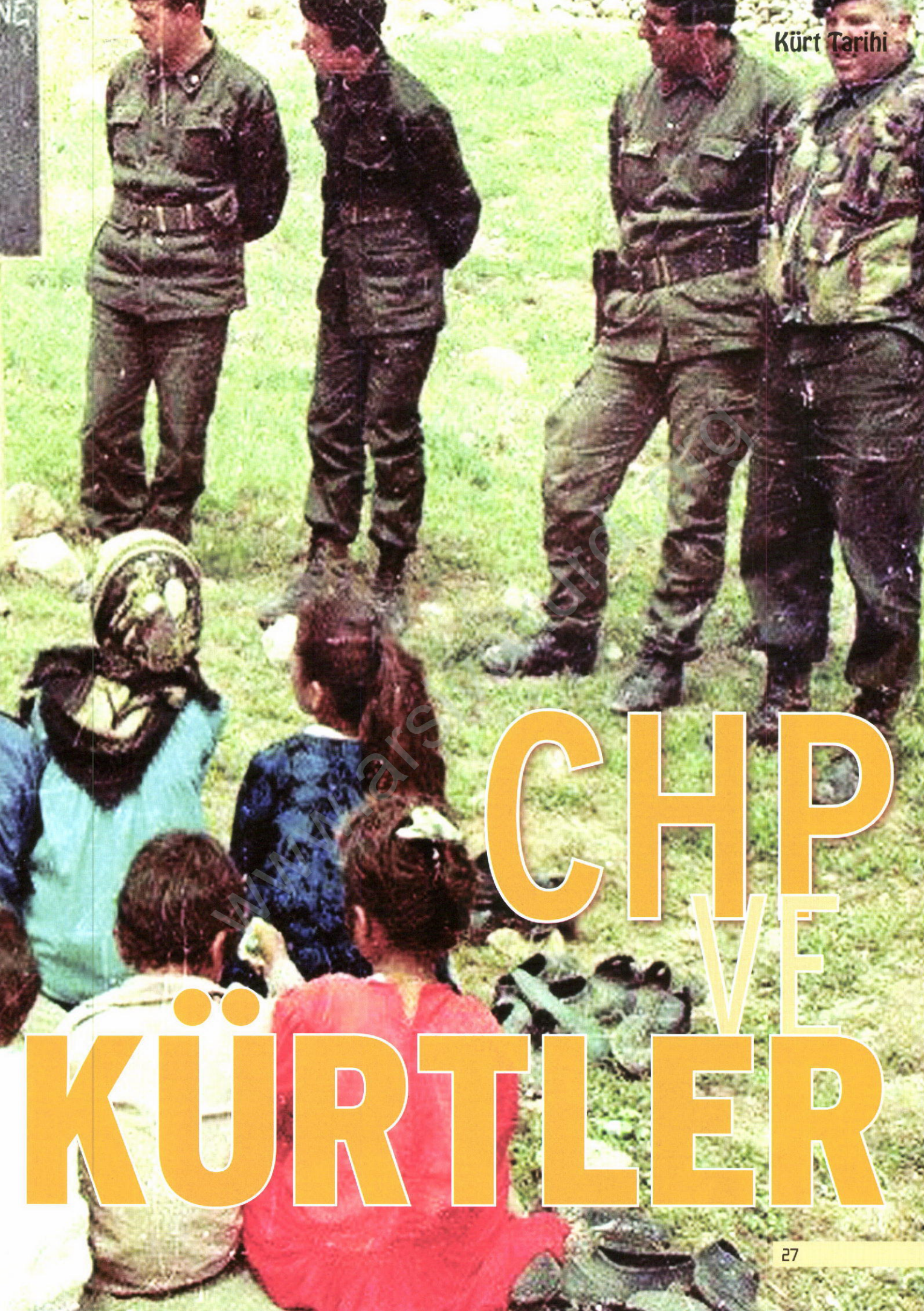

İSMAİL BEŞİKÇİ:

1971'de Diyarbakır'da sıkıyönetim mahkemesinde yargılanırken benimle ilgili suçlama Atatürk Üniversitesi'ndeki görevim sırasında yazdıklarım ve derste anlattıklarım ile ilgiliydi. Örneğin sınavlarda sorduğum sorularda Kürtçülük propagandası, Komünizm propagandası falan yaptığım iddia ediliyordu.

D O S Y A :

CHP VE KÜRTLER

λαμβάνω την τ
του β. μετώπου της Γ
κτωβρίου 1921 ν.η.
Ενίσχυσις του
έν περιπτώσει ἄριστι
θαγος, δεδομένου ότι
πρόκειται να μεταφερ
ραρχιών και περί ὧν
μου τα ἤδη ἐπι τοῦ κ
στον ἐξ ἀτάκτων και
νης μέχρι εὐθράτου.
πράγματα ἐδόθη συνά

YUNAN BELGELERİNDE

KÜRTLERE ÖZERKLİK

Constantinople, le 21 Avril 1922.

Voici les renseignements que j'obtiens sur le congrès kurde qui s'est réuni à Savoucheboulak. Les délégués de toutes les tribus y ont participé. La situation militaire en Perse est administrative à ar...

L'AUTONOMIE DE KURDISTAN

On connaît le départ d'Angora pour Bitlis et Van d'une délégation mixte de l'Assemblée Nationale et du gouvernement. Voici les informations qui se parviennent au sujet de ses attributions. La délégation est chargée de remettre aux chefs des tribus kurdes la note responsive du gouvernement Kémaliste. Elle est en outre investie de plains pouvoirs pour négocier avec eux au sujet de leurs revendications.

La note responsive est conçue en termes modérés dans son ensemble. Elle accorde l'autonomie administrative au Kurdistan. Les vilayets kurdes seront unis et administrés par un gouverneur général turc assisté d'un gouverneur kurde.

Le Gouverneur général

Robert Olson, İngiliz Arşivlerinde TBMM'nin Kürtlere özerklik vermeyi kararlaştırdığını gösteren bir belge bulmuş. Olson bu belgeleri Şeyh Sait Ayaklanmasını ele alan kitabı *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*'nda yayınlamıştı. Ancak, TBMM arşivlerinde bu belgeye işaret eden herhangi bir kayıt bulunmadığından dolayı Olson'un bulunduğu belgenin gerçek olmadığına dair genel bir kanaat oluşmuştu. Panteion Üniversitesi'nden Murat Issı'nın Yunanistan arşivlerinde yaptığı çalışmalarda, TBMM'nin 1921-1922 yıllarında kendisi de Osmanlı paşası olan Kürt Mustafa Yamulki Paşa ile Kürtler'e özerklik konusunda yazıştığını gösteren belgelere ulaşır. Issı'nın bulunduğu belgelerle okurlarımızla paylaşıyoruz.

MURAT ISSI*

Geçtiğimiz yıllarda, Robert Olson İngiliz Arşivlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin Kürtlere özerklik vermeyi kararlaştırdığını gösteren bir belge bulmuş ve Şeyh Sait Ayaklanmasına dair meşhur kitabında yayımlamıştı.¹ Ancak, TBMM arşivlerinde bu belgeye işaret eden herhangi bir kayıt bulunmadığından Olson'un bulunduğu belgenin gerçek olmadığına dair genel bir uzlaşma oluşmuştu. Yunanistan arşivlerinde yaptığım çalışmalarda, TBMM'nin Kürtlere özerklik meselesini görüştüğünü gösteren başka belgelere ulaşmış bulunmaktayım.

Aşağıda sunacağım bu belgelerin hepsi *Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Askeri Arşivi* (Y.D.I.A.)'nde kayıtlıdır ve bir gazete yazısı dışında² bugüne kadar hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Gerek konuya açıklık getirmek, gerekse de konuyla ilgili araştırmacıların önünü açmak için belgelerin orjinallerini ve Türkçe tercümelerini aşağıda olduğu gibi sunuyorum.

Belgeler konusunda öncelikle şunları belirtmek isterim: Belgelerin bazıları çok uzun olduğundan sadece konumuzla alakalı bölümlerin tercümesi verilmiş olup, belgelerin sunulduğu tarihlere göre. Böylesine önemli bir konunun neden Yunan arşivlerinde bulunduğuna dair şunları söylemek yerinde olur. Türk resmi tarih kitaplarının yazdıklarının veya gizlemeye çalıştıklarının aksine, 1919-1923 yılları arasında Kürtler, yaşadıkları topraklara ve gelişen siyasi gelişmelere karşı kayıtsız kalmamışlardır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının örgütlediği Anadolu Hareketi'nin³ yükselişe geçtiği dönemlerde milliyetçi bir Kürt

hareketinin varlığı söz konusudur ve bu hareketin iki önemli merkezi bulunmaktadır. Bugünkü Doğu Kürdistan-İran [Sinê / Sine şehri merkezli] ve Güney Kürdistan-İrak [Silêmanî / Süleymaniye şehri merkezli]. İstanbul merkezli Kürtlerin örgütlediği milliyetçi hareket ise, Sinê ve Silêmanî merkezlerine bağlı ve paralel olarak bugünkü Kuzey Kürdistan'da örgütlenmeyi geliştirmiş ve Kuva-i Milliye güçlerine karşı savaşmıştır. Bu Kürt örgütlenmesinin askeri komutanı Yamulkizade Mustafa Paşa'dır⁴ ve yayın organları da Silêmanî de yayın yapan *Pêşketin* [Pichte Kevtina-İlerleme/İlerlemiş]⁵ dergisidir.

Aşağıda sunacağımız belgelerde de görüleceği üzere Millet Meclisi'nin Kürtlere özerklik meselesini görüşmesinden evvel, savaşan Kürtler (belgelerde herhangi bir kurum ismi verilmemiştir), taleplerini yazılı olarak Ankara Hükümeti'ne yollamışlardır. Bu taleplerin sert bir şekilde reddedilip bölgeye askeri güçler yollanmasına paralel olarak, general Mustafa Paşa Mardin'i Kürtler adına ele geçirir ve TBMM tarafından Kürtleri durdurmak için görevlendirilen şehir yöneticisi Şeyh Ahmed Senusi [Σέχης των Σερούση Αχμέτ]'yi esir alır. TBMM, bu adımlara paralel olarak evvela Erzurum, Diyarbakir, Van şehirleri yöneticilerine sıkıyönetim ilan etmeleri emrini yollar ve Ahmed Senusi yerine Nureddin Paşa'yı görevlendirir. Bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da sözü geçen şehirlerdeki Kürt ileri gelenlerine, Kürtlerle Özerklik önerisini sunar ve bunun konuşulması için bir heyet bölgeye yollar. İşte Kemalistlerin Özerklik önerisi bu koşullar altında sunulmuştur.

BELGELER

A) KÜRTLERİN, ANKARA HÜKÜMETİ'NE TELGRAFLA SUNDUKLARI TALEPLERİ BELİRTEN BELGE:

Topçu Binbaşı P. Melas'tan Küçük Asya Ordusu'na (II. Karargah Bürosu) olarak kayıt altına alınmıştır.

5 EKİM
1921

Y.D.I.A., dosya: 1922-92, alt dosya: 1, Protokol no: 428, Beyrut 5 Ekim 1921, Topçu Binbaşı P. Melas'tan Küçük Asya Ordusu'na (II. Karargah Bürosu) olarak kayıt altına alınmıştır. Belge 4 daktilo sayfasıdır ve yazım dili Yunanca'dır. Konumuzla ilgili bölümde şunlar geçmektedir:

"Kürt Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Kürdistan'a gelip, Kürt Kuvvetleri'nin başına geçmesi (kesin olmamakla birlikte komutasında bir İngiliz binbaşının olduğu da söyleniyor), XIII. Alay komutanı Nihat Paşa'yı tedirgin etmekle birlikte heyecandırmışa benziyor. Çünkü Mustafa Paşa'nın başına konulan altın Osmanlı liralari oldukça önemli bir miktar.

Kürtler, Mustafa Paşa'nın komutayı ele almasından ve Kemalistlerin zayıflıklarından faydalanarak Ankara Hükümeti'ne baskı yapmak için telgrafla aşağıdaki taleplerde bulundular:

1-Kürt nüfusunun çoğunlukta olduğu Doğu Türkiye bölgelerinde hemen ve tam bir İdari Özerkliğin tanınması.

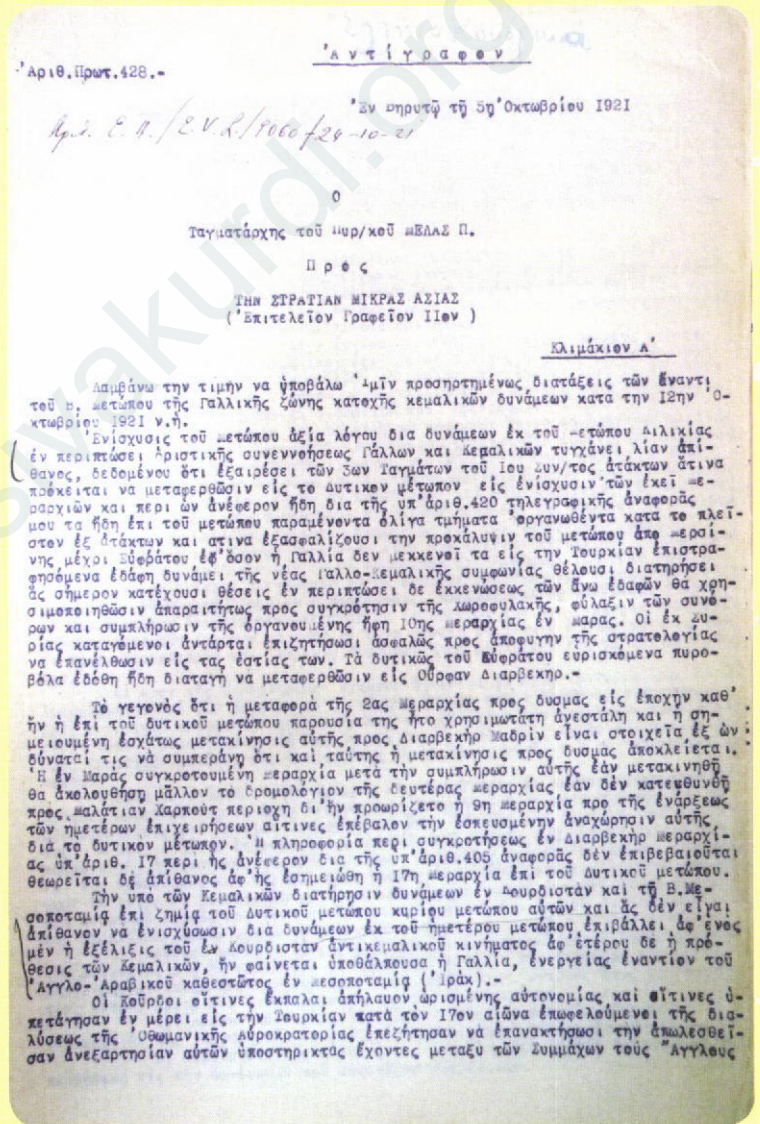
2- Ankara Hükümeti'nin, Özerk Kürdistan'a ve kurumlarına karışma hakkından vazgeçmesi.

3-Özerk Kürdistan'ın sınırları İtilaf Güçleri tarafından belirlenecektir ve Ankara Hükümeti buna saygı göstermek zorundadır.

4-Kürt yetkililerine tüm vergi gelirlerinin iadesi. Bunlara askerlikle alakalı tüm vergiler ve askerlik yapmamak için ödenen miktarlar da dahildir.

5-Kemalist orduda görevli tüm Kürt subay ve askerlerin görevlerine son verilmesi ve masrafları Kemalist Hükümetçe karşılanmak üzere memleketlerine gönderilmesi.

Kürt tarafının bu sözlerinin muhtevası ve yazılış üslubu Ankara'daki siyasi çevrelerde şaşkınlık yaratmakla birlikte çok da kızdırdı. Uzun süren Bakanlar kurulu toplantısından sonra, tüm taleplerin reddedilip, Yunan cephesindeki operasyonlar sonuçlanana kadar bu konuyu ele almama kararı çıktı (sayfa 2-3)."

B) KÜRT ÖZERKLİĞİ İSİMLİ BELGE:

15
EYLÜL
1921

Bu belge, büyükelçi Efstathiadis imzasıyla, Yunanistan'ın İstanbul Büyükelçiliği'nden Atina'ya, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yollanmıştır.

Bu belge, arşivde şu kod ile kayıt altına alınmıştır: Y.D.I.A., dosya: 1922-92, alt dosya: 1, protokol no: 99/6830, 15-9-1921 tarihinde ulaştırılmıştır, L'Autonomie de Kurdistan [Kürdistan Özerkliği]". Bu belge, büyükelçi Efstathiadis imzasıyla, Yunanistan'ın İstanbul Büyükelçiliği'nden Atina'ya, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yollanmıştır. Belge 99/6830 protokol numarasının olduğu ayrı bir dosya halinde mevcuttur ve dosyanın kapağındaki tüm yazılar Yunancadır. Lakin konuya neden belge, daktilo yazısı halindedir ve yazım dili Fransızca'dır. "L'Autonomie de Kurdistan" başlığını taşımaktadır ve iki yapraktır.

"KÜRDİSTAN ÖZERKLİĞİ

Hükümet'in ve Millet Meclisi'nin temsilcilerinden oluşan karma heyetin Ankara'dan Bitlis'e ve Van'a doğru yola çıktığını biliyorduk. Bu konu hakkında ele geçirdiğim bilgiler aşağıdadır. Heyetin ağırlıklı olarak gerçekleştirmeyi tasarladığı konu, Kemalist hükümetin isteklerini Kürt aşiret liderlerine kabul ettirmektir. Kürtlerin isteklerine karşılık kendi isteklerini onlara kabul ettirme konusunda oldukça güçlü olduklarını kabul etmek gerekiyor.

[Kemalistlerin] Aldıkları kararları, geneli itibarıyla ılımlı olarak nitelenebilir. İdari bir Kürt Özerkliği konusunda hemfikirlerdir. Kürtlerin yaşadığı tüm vilayetler idari olarak birleştirilecek ve bir genel vali (Türk) ve bir vali yardımcısı (Kürt) tarafından yönetilecektir.

Kürdistan genel valisi, Ankara Hükümeti'nin önerisi üzerine Millet Meclisi'nce atanacaktır. Vali yardımcısı ise Kürt Temsilciler Meclisi'nce [La Chambre des representants kurdes] seçilecektir ve her ikisinin de görev süresi özerklik süresine paralel biçimde 5 yıl olarak belirlenmiştir. Bu süre sonunda özerk bölge sınırları içerisinde; mevcut özerkliğin devamını ya da istenilirse Kürt halkının bağımsızlığını karar altına alacak bir referandum gerçekleştirilecektir.

Genel valinin yönetim merkezi Kürt vilayetlerinden birinde olacaktır. 12 Kürt üyeden oluşan bir meclis oluşturulacaktır. Kürdistan'da görev yapacak kamu memurlarının yarısı Türk, diğer yarısı ise Kürt kökenli olacaktır. Ankara Hükümeti, Genel bir tezkere hali dışında Kemalist ordu içerisindeki Kürt kökenli askerlerin askerlik hallerini bitirmeyi kabul etmemektedir. Bundan dolayı da önümüzdeki 5 yıl içerisinde hiçbir [Kürt kökenli] askerın Kürdistan'da kabul edilmemesi gerekmektedir.

Ankara Hükümeti, Kürt kurumlarına her türlü yardımı yapmayı kabul eder. Kürdistan'a yönelik herhangi dış bir yabancı saldırı durumunda Kemalist Ordu yardımı gelmeyi kabul eder.

İki Hükümet arasındaki ilişkileri üstlenmek için Ankara Hükümeti içinde 6 kişilik bir Kürt temsilciliği seçilecektir."

Bir sonraki belgeye geçmeden evvel şu noktayı belirtmekte fayda var. Bu belgeye yakın bir başka belge daha önce Hasan Yıldız tarafından yayımlanmıştı. Hasan Yıldız burada belirtilenlerden farklı olarak şu noktaları tespit etmektedir: "Eylül 1921'de Türk ve Kürt mebuslarından kurulu bir heyet yetkili olarak Bitlis ve Van'da ilgili çevrelerle yaptıkları görüşmelerden sonra Ankara'ya geri döner. Burada da modern örgütlenmelerden uzak duran Kürt hareketlerinin zaafı ortaya çıkar. Heyet kendisine muhatap olacak örgütlenmiş bir yapı bulamamaktadır. Meclisteki Kürt mebusları ise sorunun resmi muhatapları olmaktan uzaktırlar. Bu şartlar altında yine de ortalığı yatıştırmak gerekiyordu ve Ankara'nın onayı ile somut önerilerle meclise dönerler."6

L'AUTONOMIE DE KURDISTAN

On connaît le départ d'Angora pour Bitlis et Van d'une déléation mixte de l'Assemblée Nationale et du gouvernement.

Voici les informations qui me parviennent au sujet de ses attributions. La déléation est chargée de remettre aux chefs des tribus kurdes la note responsive du gouvernement Kémaliste. Elle est en outre investie de plains pouvoirs pour négocier avec eux au sujet de leurs revendications.

La note responsive est conçue en termes modérés dans son ensemble. Elle accorde l'autonomie administrative aux Kurdes. Tous les vilayets kurdes seront unis et administrés par un gouverneur général turc assisté d'un gouverneur kurde.

Le Gouverneur général de Kurdistan sera nommé par l'Assemblée nationale sur la proposition du gouvernement d'Angora. Le gouverneur-général -adjoind sera élu par la Chambre des représentants kurdes. La durée des fonctions du gouverneur général et de son adjoind sera de 5 ans, la même que celle prévue pour la régime d'autonomie. Passé ce délai, en aura recours à un referendum qui décidera du renouvellement de ce statut ou de l'indépendance du peuple kurde. Le siège du gouverneur général sera dans un des vilayets kurdes. Un conseil de douze membres kurdes sera constitué. La moitié des fonctionnaires de Kurdistan sera turque et l'autre moitié kurde. Le gouvernement d'Angora n'accepte pas toutefois de licencier les soldats kurdes se trouvant dans les rangs de l'armée Kémaliste avant la démobilisation générale de celle-ci. Aucun étranger ne sera admis au Kurdistan pendant cette période de cinq années.

Le Gouvernement d'Angora se charge de prêter toute aide et assistance aux autorités kurdes. En cas d'une agression étrangère ..

21 MART 1922

C) MUSTAFA YAMULKİ PAŞA KONULU BELGE:

Bu belge, Kürt general Mustafa Yamulki Paşa'nın Yunan makamlarına verdiği bir yazıdır.

İçinde bu konudan alıntı yapan diğer belge ise şu kod ile kayıt altına alınmıştır: Y.D.I.A., dosya: 1922-11, alt dosya: 1, protokol no: 157, 21-3-1921 tarihinde ulaştı. Bu belge, içinde değişik konularda belgelerin bulunduğu, ayrı bir dosyada bulunmuştur. Dosyanın direkt konuyla alakası olmamakla birlikte, bu belgenin buraya karıştığı sanılmaktadır. Daktilo yazısı halindedir, ince pelür kağıt üzerinde iki yapraktır ve 21 Mart 1922 tarihini taşımaktadır. Dikkat edilecek olursa Robert Olson'un verdiği tarihten 11 gün sonrasına tekabül etmektedir.

Bu belge, Kürt general Mustafa Yamulki Paşa'nın Yunan makamlarına verdiği bir yazıdır ve kendisinin İran topraklarındaki Kürt liderleriyle (görüşmeden bir ay sonra ilan edilecek olan Kürt Cumhuriyeti yetkilileriyle) yaptığı görüşmeyi içerir. Yaptığı görüşmede konumuzla alakalı bölümü Türkçe'ye tercüme ederek aşağıda veriyorum (Mustafa Paşa'nın, Kürt liderlere niçin Kemalistlerle aynı cephedesiniz? sorusuna cevaben):

"Biz de çok iyi biliyoruz ki Kemalistler bizim ölümcül düşmanlarımızdır, ama eğer biz Kemalistlere de savaş açsaydık kim bize yardıma gelir, bize savaş malzemesi verirdi? Avrupalılar varlığımızı inkar ederek bize değer bile vermiyorlar. Hakkari ve Nasturilerin yok edilmeleri konusunda, Farslar bize eğer Marhamon'u işgal edersek özgürlük vereceklerine dair söz vermişlerdi. Bizim oraları yok ettiğimizi gören Farslar, fırsattan yararlanarak bizi boyundurukları altına almaya çalıştılar. Öbür taraftan Kemalistler ise, Bağdat'tan Anadolu'ya geçmek isteyen Ermenileri yok edersek bize özgürlük sunacaklarına dair söz verdiler.

Mustafa Paşa, bu sözlere, Mustafa Kemal'in altında imzası olan belgeyi görünce ikna oldu.

Bölgedeki durumu ayrıntılarıyla inceleme fırsatını bulan Kürt Mustafa Paşa'ya göre oradaki silahlı Kürtlerin sayısı 15.000 kadardır."

*Συμμεσίον κατ' ἐπιφύλαξιν 157
21-3-22
Κουρδικὸν Γενικὸν Ἀξιωματικὸν
Κουρδικῶν*

Ὁ Κούρδος Μουσταφᾶ Πασᾶ ἀναλαβὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τὸ διὰ Κουρδιστᾶν ταξιδιὸν τοῦ καὶ διαλαθὸν διὰ Σουλεφρανιέ, Πεζδέρ, Σαούς-Πουλάκ, Οὐβρουρία, Τσάρς καὶ συναντήσας καὶ συνομιλήσας μετ' ὧν ἄνδρῶν ἐρχομένων τοῦ Κουρδιστᾶν, ἐξήτησε πληροφορίας κατ' αὐτῶν διατὶ συνεκλάκῃσαν ἐφ' ἑνὸς μὲν μετὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐφ' ἑτέρου μετὰ τῶν Ἀρμενίων προστρέξαντες εἰς τὴν βοήθειαν τῶν Κεραλικῶν, ἔν καὶ ἐγνώριζον ὅτι οἱ Κεραλικοὶ εἶναι οἱ θανάσιμοι ἐχθροὶ αὐτῶν μὴ ἀναγνωρίζοντες ἦτι καὶ τὸ Κελισμῶν.-

Ἡ ἀπάντησις τῶν Κούρδων ἐρχομένων ἦτο ἡ ἐξῆς ἡ Γνωρίζομεν πολὺ καλῶς ὅτι οἱ Κεραλικοὶ εἶναι οἱ θανάσιμοι ἐχθροὶ μας, ἐάν ὅμως ἐπολεμούσαμεν συγχρόνως καὶ κατὰ τῶν Κεραλικῶν ποῖος ὄσα ἤρξατο εἰς βοήθειάν μας, χορηγῶν ἦν τὸ ὀλίγον κολέριον ; Οἱ Ἑβραῖοι ἀγνοοῦντες τὴν ἁκαρίν μας δὲν μᾶς δίδουν σημασίαν τίνα. Ἡ καταστροφὴ ἐν Χακεουρία μετὰ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Μαρχαμὸν καὶ τῶν Κούρδων, ἐγένετο, διότι οἱ Πέρσαι μᾶς εἶχον ἐπισκευῆ νὰ μᾶς δώσουν τὴν Ἑλευθερίαν ἐάν καταλαβόμεν τὸ Μαρχαμὸν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν οἱ Πέρσαι ἐπολεμούμενοι τῆς εὐκαιρίας ἠθέλησαν νὰ μᾶς διαγνώσῃν ἐκ τῶν ζυγῶν τῶν. Ἐ ἄλλου οἱ Κεραλικοὶ μᾶς προσέφερον τὴν Ἑλευθερίαν ἐάν καταστέφαμεν τοὺς Ἀρμενίους, οἵτινες εἶχον ἐλθῆ ἐκ τῆν Βαγδάτην διὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἀνατολίαν.-

Ἰνα κοιτῆ δι' ὅλα αὐτὰ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἶδεν ἰδίους ὁμοίους τὸ ἔγγραφον μετὰ τὴν ἐκογραφὴν τοῦ Μουσταφᾶ Κεράλ.

Ὁ Κούρδος Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐσοῦ ἐξήτησε λεπτομερῶς τὴν κατάστασιν, ἔλαβε τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐπάρχει δύναμις 15.000 ἑνδρῶν ἀπλοισμένων, ἦν ἐξηκρίβωσε ἐκὸς πολλὰ μέρη.-

Λέγει δὲ ὅμως, ἡμεῖς δὲν ἀγαπῶμεν καὸλου τοὺς τῆς Ἐνώσεως καὶ τοὺς Κεραλικούς, καὶ ἀναγνωρίζομεν τοὺς τελευταίους ὡς τοὺς θανάσιμους ἐχθρούς μας. Ἐκάταμεν κολλάκις θιαβήματα κατὰ τοῖς Ἀγγλοῖς, ἀλλὰ δὲν ἐλάβομεν ἀπάντησιν. Ἐχομεν ἐκόλυτον ἐνάγκην κυρομαχικῶν. Ἐάν μᾶς λείψουν αὐτὰ ἡ κατάστασις μας ὄσα εἶναι ἐπελπιστικῆ. Ἐάν ἐφοβιασόμεν μετὰ κυρομαχικά, δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν καὶ νὰ κα-

• | •

D) CEVAT PAŞA⁷ VE KÜRTLER KONULU BELGE:

21
NİSAN
1922

Bu belge iki konu üzerinde durmaktadır. Bir: Doğu Kürdistan'da ilan edilen Kürt devleti. İki: Cevat Paşa'nın Kürtlerle yaptığı toplantı.

Belge, Arşiv'de şu kod ile kayıt altına alınmıştır: Y.D.I.A., dosya: 1922-92, alt dosya: 1, Protokol no: 212, 13-4-1922 tarihinde ulaştı [daktilo yazısında ise Constantinople, le 21 Avril (Nisan) 1922 belirtilmiştir]. İki yaprak daktilo yazısı halinde, yazım dili Fransızca'dır ama protokol numarasının belirtildiği tek sıra yazı Yunanca'dır. Bu belge, bahsi geçen özerkliğin aslında hangi (politik) şartlarda uygulanacağına dair önemli bilgiler içermekte ve iki konu üzerinde durmaktadır. Bir: Doğu Kürdistan'da ilan edilen Kürt devleti. İki: Cevat Paşa'nın Kürtlerle yaptığı toplantı. Bu bölümler belgede ayrı başlıklar halinde belirtilmemiştir. Burada anlatım kolaylığı olması açısından iki ayrı bölüm halinde sunuyorum.

•••••
"İstanbul, 21 Nisan 1922.

DOĞU KÜRDİSTAN'DA İLAN EDİLEN KÜRT DEVLETİ

Savoutchboulak [Saucbulak-şimdiki Mahabad]’ta yapılan Kürt Kongresi hakkında ele geçirebildiğim bilgiler şunlardır. Bütün aşiretlerden seçilenler bu Kongreye iştirak ettiler. İran’ın askeri durumu, çarpışılan cepheler ve Kürdistan’da uygulanan idari yönetim Kongre’nin tartıştığı konular arasındaydı. Kongre, Kürt aşiretlerinin birliğine dayalı olarak bilinen idari yönetimin ismini Kürt Cumhuriyeti [Republique Kurde] olarak benimsemek kararını aldı. Cumhuriyet, 7 üyeden oluşan bir Meclis tarafından 7 ay boyunca yönetilecek. Başkanlık, üyeler arasında günlük olarak değiştirilecektir.

[...] Kürt Cumhuriyeti için önerilen bayrak ve renkleri kabul edildi. Bayraktaki şekiller şöyledir: Cumhuriyet’in bayrağı üzerinde; yüzleri birbirlerine bakan ve karşılıklı duran üç aslan resmedilmiş. Üç aslanın üzerlerinden yükselen bir güneş ve aslanların ayaklarında bombalar bulunmaktadır. Her bir aslan; Türkiye, İran ve Mezopotamya’daki Kürt aşiretlerini temsil etmektedirler. Kongre, idari ve askeri yönetim için gerekli uzmanları seçti."

CEVAT PAŞA'NIN KÜRTLERLE YAPTIĞI TOPLANTI

"[...] Cevat Paşa, sorumlusu olduğu bölgede bulunan ve o ana kadar tarafsız bir davranış içerisinde bulunup [Ankara] Hükümetin isteklerini yerine getirmeyen tüm önemli Kürt büyüklerini ve Kürt aşiret şeflerini bir toplantıya çağırdı. Cevat Paşa, bu toplantıda evvela orada bulunanlara Türk-Yunan savaşının karakterini anlattı. Ardından, eğer bu savaşta Kürtler ve aşiretleri Kemalist ordunun saflarında yer alırlarsa, Meclisin, Kürt Bölgelerine ilişkin Özerklik konusunda anlaşacağını söyledi. Bunun karşılığı olarak ise Ankara Hükümeti'nin aşiretlere oldukça parlak bir gelecek vaad ettiğini anlattı. Ama eğer Kürtler bu konuda hemfikir olmaz ve bu fikri kabul etmezlerse, Meclis'in (Yunanlılardan evvel) tüm orduyu Kürt aşiretlerinin üzerine yollayacağını kararını aldığını bildirdi. Cevat Paşa'nın bu sözlerine toplantıda bulunan Mehmet Ağa oldukça sert tepkilerle cevap verdi.

Cevat Paşa, Kürtlerin Kemalistlerle birleşmeleri konusunda hemen cevap vermeleri gerektiğini özellikle belirtti. Ardından Cevat Paşa'nın emri üzerine Mehmet Ağa tutuklandı. Ertesi gün, Cevat Paşa kaldığı evden çıkarken Ahmed Şehir isimli, Mehmet Ağa ile aynı aşiretten olan kişi tarafından silahlı saldırıya uğradı. Cevat Paşa'yı ağır yaralayan Ahmed Şehir, yakalanmadan aşiretine kaçmayı başardı."

Constantinople, le 21 Avril 1922.

Voici les renseignements que j'obtiens sur le congrès kurde qui s'est réuni à Savoutchboulak. Les délégués de toutes les tribus y ont participé. La situation militaire en Perse et sur les divers fronts ainsi que le régime administratif à appliquer au Kurdistan, ont fait l'objet des délibérations du Congrès. Le Congrès a décidé la transformation en une République kurde d'un régime spécial constitué jusqu'ici par les tribus kurdes. Cette République est dirigée par un Conseil de sept membres élus pour 7 mois. La présidence alternera chaque jour entre ces membres. D'autre part, les hostilités entre Kurdes et Persans continuent de se développer en faveur des premiers. Les kurdes ont battu et tué le commandant de la cavalerie persane du Ershad Humayoun. Les Persans ont reçu le 29 mars 4.000 hommes de renforts, deux batteries d'artillerie et une grande quantité de mitrailleuses. Ces forces sont tombées dans une embuscade tendue par les kurdes. De nouveaux renforts arrivés aux Persans leur ont permis de se déloger. Les Persans ont eu dans ces rencontres 190 tués. Ils se sont ensuite retirés dans la localité de Zindjané.

Les kurdes ont capturé 5 canons de campagne et 3 mitrailleuses. Les formes et les couleurs du drapeau adopté par la République kurde ont été approuvées. Les armes de cette République représentent 3 lions dressés l'un contre l'autre et le soleil se lève sur leur tête. Les lions tiennent des bombes. Ces trois lions incarnent les tribus kurdes se trouvant en Turquie, en Perse et en Mésopotamie. En ce qui concerne l'administration civile et militaire de la République des experts ont été désignés pour la régulariser.

Le front oriental est pour le moment calme. Djeved pachà a dévoqué dans son quartier général tous les notables de la localité et les chefs des tribus kurdes qui avaient jusqu'ici adopté une attitude neutre en ne se soumettant pas aux ordres du gouvernement.

DEĞERLENDİRME

1919-1923 yılları arasında Yunan devleti ve Ankara Hükümeti'nin öncülük ettiği çekişmeli sürece dair belgeler görüldüğü kadarıyla –karşılıklı hemfikirlik varmışcasına– araştırmacılara sunulmaktadır. Bu kısıtlamaya İstanbul'daki Patrikhane Arşivleri'ni de eklemek gerekmektedir. Sunulan belgelerin ulusal güvenlik gerekçesiyle sınırlılığı ve seçilmişliği ortadadır. Lakin herşeye rağmen böyle bir tartışmanın olduğu gün gibi ortadadır.

Bu belgelerin de gösterdiği üzere; 1921 Eylül'ünden evvel, Kürtlerle Millet Meclisi arasında, özerklik gibi Kürtlere siyasal statü kazandıran bir yönetim biçimi tartışması vardır. Lakin, oluşabilecek kafa karışıklıklarını önlemek açısından şu iki noktanın vurgulanması gerekiyor. 1- Resmî olarak Kürtlere özerklik verildiğinin belgesi yoktur veya bugüne kadar bulunmuş değildir. 2- Bu makale çerçevesinde sunduğumuz tüm belgeler (Yunanistan Devleti'nin kendi iç yazışmaları hariç) ilgili tarafların arşiv belgeleri değildir. Yani Ankara Hükümeti ve Kürtler arasında olduğu iddia edilen telgraf/mektup trafiğinin asılları yok edilmemişler ve var ise kesinlikle TBMM arşivlerinde bulunmaktadır ve bunların araştırmacıların bilgisine sunulması gerekmektedir. Bizi bu kamuya iten olgular, belgelerde de bahsedildiği üzere tüm yazışmaların kurumsal düzeyde yapılmasıdır. Özellikle birinci belgede bahsi geçen Bakanlar Kurulu toplantısının veya Kürt kuvvetlerinin yolladığı iddia edilen telgrafın kayıtlarının olmaması gibi bir iddia gerçek dışı bir iddia olacaktır. Herşey bir tarafa, Robert Olson'un sunduğu belgedeki maddeler

ile Kürt özerkliği başlığıyla sunduğumuz belgedeki maddeler de örtüşmektedir.

Kemalist Hükümet ile Kürtler arasındaki özerklik konulu görüşmeler ve bunun iddia edilen belgesi sadece günümüz Türkiye sınırları içerisindeki Kuzey Kürdistan Kürtlerini etkilememiştir. 1922 yılında, Doğu Kürdistan'da (İran) kurulmuş, kendisine ait özel bir bayrağı da olan Kürt Cumhuriyeti yetkilileriyle görüşmeler yapan Kürt general Mustafa Yamulki Paşa, Doğu Kürtlerinin kendisine; Kemalistlerle görüşmeler yaptıklarını, Türk Büyük Millet Meclisi'nde karar altına alınan Kürt özerklik belgesini gördüklerini ve bir kopyasını aldıklarını, bu nedenle Kemalistlerle işbirliği yaptıklarını belirttiklerini söyler. Mustafa Paşa'nın da gördüğünü söylediği bu belge 21 Mart 1922 tarihidir ve Robert Olson'un bulduğu belgeden bir hafta önceye denk gelmektedir. Bu belge ile Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nden evvel Kürtlerin kendi aralarında gerçekleştirdiği kongre sonrasında tüm Kürtleri temsilen bir bayrak seçiminde bulunduğu da görülmüş olmaktadır. Ne yazık ki belgede bayrağın renkleri konusunda bir açıklama yapılmamış ama önerilen renkler kabul edilmiştir diye belirtilmiştir.⁸

Görüldüğü üzere, Kemalistlerin, Kürtlere özerk bir yönetim taahhüdünde bulunmuş olma ihtimalleri vardır ama bunda başından beri samimi olup olmadıklarının, bu fikre inanıp inanmadıklarının veya Yunanistan'a karşı sadece Kürt desteğini sağlamak amacıyla olup olmadıklarının (belgeler ışığında) ispatı şu anda mümkün değildir. Konuya dair araştırmaların devam etmesi gerekiyor.

DİPNOTLAR

- Panteion Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Araştırmaları Merkezi, Atina
- Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Özge yayınları, Ankara 1992, s. 244-246. Bu konuda ayrıca şunu belirtmek yerinde olacaktır. R. Olson'un paylaştığı belgeye karşı Soner Yalçın tarafından yazılan ve tarihsel birçok bilgi vererek bilimsel olduğu iddiasını taşıyan makale-haber yazısı; ne yazık ki tarihsel ve bilimsel birçok olguyu ve bilgiyi yanyana sıralamasına rağmen en iyi tabirle kafa karışıklığı yaratmıştır. Soner Yalçın ile Robert Olson'un tartıştıkları özerklik veya politik statü kavramları tamamiyle farklı dönemlerle/yıllarla alakalıdır. Soner Yalçın'ın yazısı için bkz: <http://hurasiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=15815618& tarih=2010-09-19>
- Murat İssi, «Kürt Özerkliği Sözü», Radikal2 gazetesini, 03.02.2013 <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?Type=RadikalDetayV3&ArticleID=1120163&CategoryID=42>
- Bu terim hem Yunan belgelerinde, hem de dönemin önemli Kürt milliyetçi liderlerinden biri olan Mev-

lanzade Rıf'at Bey tarafından sıkça kullanılan bir terimdir.

- İstanbul'daki üç büyük Babanzade ailesinden biri olan Yamulki'lere mensuptur. Eski Divan-ı Harbi Örfi Reisi olan Mustafa Yamulki Paşa, I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri tarafından birkaç kez tutuklanır ve geçmişte almış olduğu birçok karar tekrardan kontrol edilir. Dönemin İstanbul gazeteleri her tutuklamadan sonra göstermiş olduğu onurlu duruş dolayısıyla kendisini taktirle karşılarlar. 20 Ocak 1920'de yapılan bir dava da Ermeni katliamını isimler vererek anlatmaya çalışmış ama konu dışı olduğu için susturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ordu mensubu olarak Kürt Teali Cemiyeti üyesi olduğu iddiasından ötürü de yargılanmıştır. Divan-ı Harbi Örfi reisi iken Mustafa Kemal Paşa'yı giyabında idama mahkum ettiğinden ötürü zaten Ankara Hükümeti tarafından sürekli aranır, kovuşturulur ve Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonra ise Yüceltilikler listesinde yer alarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkartılır. Mahkemelerdeki duruşuna ilişkin bkz: Vahakn N. Dadrian- Taner Akçam, "Tehcir ve Taktir" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları. İttihad ve

Terakki'nin yargılanması 1919-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2010, s. 186-187.

- Y.D.I.A., dosya: 1922-92, alt dosya: 1, Protokol no:170/16-10-1921.
- Heyetin Meclise getirdiği öneri ise bizim sunduğumuz belgenin kısa bir özeti gibidir. Hasan Yıldız, XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm, Nüjen yayınları, İstanbul 1996, s. 91.
- Aslen Abdullah Cevdet'in köylüsü (Arapgir), Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Anadolu Harekatı kahramanlarından biri olarak tanınan, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermenilere yönelik katliamcı tavırlarından ötürü İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya sürgün edilen İsmail Cevat Çobanlı soyadıyla tanınacak olan kişidir. Malta dönüşünde Mustafa Kemal'e katılmış ve merkezi Diyarbakır olan El Cezire komutanlığına devralmıştır. Hakkında çok zengin bir bibliyografya mevcuttur.
- Lazarev'e göre bayrak daha farklıdır. Şöyle demektedir: "[Mayıs 1922] yeni kurulmuş Kürt krallığının arması belirlenmişti: Altında 'Bağımsız Kürdistan' yazılı haç şeklinde konulmuş iki ağır top." Bkz: M. S. Lazarev, Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Özge yayınları, Ankara [tarihsiz], s. 217

[1923-1950]

CHP VE KÜRTLER

CHP hükümetleri, asimilasyonu gerçekleştirmek için bölgede ulaşım ve iskân politikası haricinde eğitime önem verdi. Bunun bir gereği olarak bölgede çok sayıda okul açıldı ve Millet Mektepleri, Türk Ocakları, Halkevleri ve Halkodalarının açılmasına özel bir ihtimam gösterildi. CHP, bölgede öncelikle ilk, yatılı ve kız mekteplerinin açılmasını sağlayarak Kürt çocuklarının bu yolla Türkleşeceklerini ummaktaydı:

ERCAN ÇAĞLAYAN

Tarihi cumhuriyetin tarihiyle iç içe geçen ve çeyrek asırdan fazla bir süre Türkiye'yi yöneten CHP'nin Kürt meselesi siyaseti te'dib (terbiye etmek), tenkil (tepelemek), temsil (asimile etmek) ve temdin'den (medenileştirmek) oluştu. Bu dört ayaklı siyaset büyük ölçüde 1924 yılında şekillendi. 1923 yılında birinci meclisin feshedilmesinin ardından 1924 yılında yapılan radikal laik ve milliyetçi değişiklikler, genç Cumhuriyet'in izleyeceği yeni politika hakkında fikir veriyordu. 1924 yılındaki bu gelişmeler, Kürtlerin Şeyh Said öncülüğünde Cumhuriyete karşı ayaklanmasına yol açtı.

Şeyh Said ayaklanmasıyla birlikte devlet, Kürtlerin varlığını tamamen bir "asayiş(sizlik)"/"geri kalmışlık" sorunu görerek bu sorunun güvenlik tedbirleriyle çözümü için siyasi, askeri, idari, hukuki ve kültürel tedbirleri devreye koydu. Bu tedbirler arasında bölgede sıkıyönetimin ilan edilmesi, Takrir-i Sükûn ve iskân kanunlarının çıkarılması, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması, Şark Islahat Planı ve Şark raporlarının hazırlanması, bölgede Umumi Müfettişlik, Türk Ocakları, Halkevleri/Halkodaları kurulması ve demiryolu inşasına ağırlık verilmesi zikredilebilir. Bilhassa farklı dönemlerde çıkarılan iskân kanunları, zorunlu göç uygulamaları, açılan eğitim ve kültür kurumları

Yeni kurulmuş olan cumhuriyetin terbiye ve asimilasyon politikaları, 1925 yılında Şeyh Said ve arkadaşlarının bu politikalara karşı silahlı mücadele başlatmasına neden olur.

ile devlet, bölgede otoritesini sağlamlaştırmayı ve bölgenin Türkleşmesini amaçlıyordu.

CHP, 1925 Şeyh Said ayaklanmasından sonra Doğu ve Güneydoğu'da birçok ilde mevcut teşkilatlarını kapattı ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar söz konusu vilayetlerde parti teşkilatı açmadı.¹ Bölgede Kürt nüfusun yoğunluğu, aşiret yapısının varlığı ve parti örgütünün dayanacağı güçlü devlet bürokrasisinin olmayışı, CHP'nin il örgütlerini kapatma ve bölgede parti teşkilatı açmama nedenlerindendi.² Bunlardan dolayı CHP, bölge vilayetlerinin önemli bir kısmını valilik, umumi müfettişlik ve halkevleri aracılığıyla idare etti. CHP'nin ülkedeki tek parti olması ve mevcut seçim sistemi, bölge milletvekillerinin tamamının CHP'ye mensup olması zorunluluğunu beraberinde getirdi. Ancak, bölge milletvekillerinin büyük bir kısmının doğum yeri kendi seçim bölgesi olmadığı gibi, geriye kalan az sayıdaki bölge milletvekili de Kemalist sistemle entegre olan nüfuzlu kişilerden [ağa, bey, şeyh ve aşiret reisi] oluşmaktaydı.

Şeyh Said ayaklanmasından sonra hükümet bölgede asayiş sağlamak için Fırat'ın doğusunu memnu muntaka (yasak bölge) ilan etti. Tek Parti hükümetleri bölgeyi kontrol altında tutmak için yeni karakollar ve demiryolları inşa etti. Hükümetin bu uygulamalarındaki temel amacı te'dib ve tenkil politikalarıyla bölgedeki otoritesini sağlamlaştırmaktı.³ 1920'li yılların ortasından başlayıp 1930'lu yılların sonuna dek devam eden te'dib harekâtları arasında Raçkotan, Raman, Sason, Koçuşağı, Mutki, Bicar/Peçar, Savur, Tendürek, Zilan/Zeylan, Oramar, Ağrı ve Dersim te'dib harekâtları çok geniş kapsamlı harekâtlardı. Genelkurmay kayıtlarına göre bu harekâtlar netice-

Resimli Gazete'de, üstte Seyh Sait ve etrafında adamları. Onların etrafında bulunan ve birbirlerine dolanmış yılanların çizilmesi ve Resmi Gazete'de yayınlanması, Şeyh Said ve adamlarının, dönemin resmi görüşü tarafından nasıl algılandıklarını gösteriyor. (YKY, Cumhuriyet Ansiklopedisi)

Şeyh Sait isyanında yakalananlardan bir grup, beşi idam edildi, ikisi hapis cezası aldı. (YKY, Cumhuriyet Ansiklopedisi)

Başbakan İsmet Paşa Kızılırmak üzerindeki demiryolu köprüsünü incelerken.
(YKY, Cumhuriyet Ansiklopedisi)

CHP, DEMİRYOLLARINI,
"milli vahdet, milli mevcudiyet,
milli istiklal meselesi"
olarak görüyordu. CHP'nin
ebedi şefi Mustafa Kemal,
demiryollarının, "toptan ve
tüfekten daha mühim bir
emniyet silahı" olduğunu
ifade ederken, milli şef İsmet
İnönü ise demiryolunun "milli
istiklalin muhafazası meselesi"
olduğuna dikkat çekiyordu.

sinde onbinlerce yurttaş öldürüldü ve yüzlerce yerleşim yeri haritadan silindi.⁴

CHP hükümetlerinin bölgedeki diğer bir uygulaması tenkil politikalarıydı.⁵ Özellikle Şeyh Said ayaklanmasından sonra bölgede geniş çaplı bir tenkil harekâtı uygulandı. Sözü edilen dönemde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yürütülen tenkil harekâtlarının esas gayesi, bölgeyi Kürt nüfustan arınmış hale getirmektir. Bu amaçla 1920'li ve 1930'lu yıllarda birkaç iskân kanunu çıkarıldı. Şüphesiz, çıkarılan kanunların en kapsamlısı ve önemlisi 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu'dur. 1934 tarihli İskân Kanunu'nun sıkı bir şekilde uygulandığı 1934-1947 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinden ülkenin çeşitli vilayetlerine iskân ettirilen nüfusun, rakamlar kesin olmamakla birlikte, 26 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1947-48'de İskân Kanunu'nda yapılan değişikliklerle nakledilen kişilerin nakledildikleri yerde oturma zorunluluklarının kaldırılmasıyla 27 bin kişi önceki yerlerine geri döndü.⁶ Çıkarılan bu kanunlarla, daha önce Batı vilayetlerine sürgün edilen çok sayıda kişi ve ailenin Doğu ve Güneydoğu'ya dönmesi bölgedeki politik atmosferin büyük ölçüde CHP'nin aleyhine dönmesini sağladı.

Özetle ifade etmek gerekirse, Tek Parti döneminde bölgede uygulanan iskân ve göç politikalarıyla Balkanlardan getirilen muhacirler bölgeye yerleştirilerek bölgenin Türkleştirilmesi hedeflenmekte, diğer taraftan bölgedeki ağa, şeyh ve aşiret reisi gibi nüfuz sahibi kişi ve aileler Batı vilayetlerine sürgüne gönderilerek toprakları ellerinden alınmaktaydı. Bu politikayla hükümet ileride kendisine karşı muhalefet ve toplumu yönlendirme gücüne sahip olanları zayıf düşürmeyi amaçlamaktaydı.⁷ Ancak, Doğu ve Güneydoğu'ya iskân edilen muhacirlerin büyük bir kısmının Batı vilayetlerine göç etmesi ve Batı'ya yerleştirilen Kürtlerin çoğunun eski yerlerine dönmesi, hem bölgenin Türkleşmesinin önünde bir engel teşkil etti, hem de bölgede CHP'ye karşı muhalefetin güç kazanmasını beraberinde getirdi.

OLAĞANÜSTÜ HAL: BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN KURULMASI

CHP'nin asayiş politikasının önemli sacayaklarından biri de Birinci Umumi Müfettişlik idi. İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Umumi Müfettişlikler, bölgelerinde asayişini sağlamak, kanun ve nizamların uygulanmasını sağlamak, iktisadi, sıhhi, içtimai, harsi,

Seyit Rıza ve onunla birlikte yargılanan Dersim sanıkları mahkeme salonunda. (YKY, Cumhuriyet Ansiklopedisi)

medeni, ümrani tedbirler almak, sınır asayişini ve kaçakçılığı kontrol altına almak amacıyla kuruldu. Ayrıca Umumi Müfettişler, “olası tehlikeler karşısında” kendi bölgelerine münhasır olmak kaydıyla, sıkıyönetim ilan edilmesini İçişleri Bakanlığı’ndan talep edebilmekteydi.

Tek Parti döneminde devletin “gözü kulağı” ile “kuvvet ve kudreti” olarak adlandırılan Umumi Müfettişliklerin en önemlisi kuşkusuz Diyarbakır merkezli faaliyet gösteren Birinci Umumi Müfettişlikti. Birinci Umumi Müfettişlik, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da sekiz vilayetten sorumlu olup bölgede daha ziyade “Kürtler meselesi” üzerinde durmaktaydı. Müfettişlik, söz konusu meselenin halli için bir taraftan bölgede okullar, halkevleri ve halkodaları açarken; diğer taraftan ulaşım, iskân ve bayındırlık çalışmalarına ağırlık vererek “milletin devlete kalben bağlanması” için mesai harcamaktaydı. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde başta Karaköprü olayı olmak üzere çok sayıda kanlı olay meydana geldi ve bu olaylar bölgede büyük infial yarattı. Çeyrek yüzyıl faaliyette bulunan, olağanüstü yetkilere sahip olan ve bölgelerinde otoriter bir yapının oluşmasını sağlayan Umumi Müfettişliklerin 1952’de kaldırılmasıyla birlikte bölgede olağanüstü hal uygulaması da sona erdi.⁸

ULUS DEVLET’İN YOLU: DEMİRYOLU

Erken Cumhuriyet döneminde CHP’nin asayiş endeksli Kürt politikasının en önemli sacayaklarından birini ulaşım politikası oluşturmaktaydı. Anadolu’nun bir ulus-ülkeye dönüştürülmesinde en önemli araçlardan biri Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan ulaşım ve bilhassa demiryolu

politikası oldu. Cumhuriyet öncesinde mevcut demiryollarının yüzde 70’i Ankara-Konya hattının batısında kalırken, Tek Parti döneminde yapılan demiryollarının yüzde 78.6’sı, Doğu’ya inşa edilerek bölge devletin erişimine açık hale getirildi.⁹ CHP, demiryollarını, “milli vahdet, milli mevcudiyet, milli istiklal meselesi” olarak görüyordu. CHP’nin ebedi şefi Mustafa Kemal, demiryollarının, “toptan ve tüfekten daha mühim bir emniyet silahı” olduğunu ifade ederken, milli şef İsmet İnönü ise demiryolunun “milli istiklalin muhafazası meselesi” olduğuna dikkat çekiyordu. Yine İnönü, demiryollarının “iktisadi, siyasi sahada bütün memleketin bir kaya parçası gibi perçinlenmesi” manasına geldiğini ve Dersim meselesinin “hallolunmasının” demiryolu sayesinde olduğunu savunuyordu. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen de, “Kürtlüğün kaldırılması ve sağlam idarenin kurulması için” yola ihtiyaç duyulduğunu, yolların inşa edilmesiyle bölgede her türlü ilerlemenin kaydedileceğini ve böylece “bölgenin ana vatana sağlam bir biçimde bağlanacağını” ileri sürmekteydi. Tüm bu nedenlerden ötürü CHP hükümetleri Ankara-Kayseri-Sivas, Sivas-Erzurum, Adana-Fevzipaşa-Diyarbakır, Diyarbakır-Kurtalan-Cizre ve Malatya-Elazığ-Tatvan şimendifer hatlarının inşasını ivedilikle gerçekleştirerek devletin bölgedeki otoritesini sağlamlaştırdı.

CHP’nin bölgeye demiryolu inşa etmesinin önemli gerekçelerinden biri de demiryolunun bölgenin Türkleşmesini hızlandıracağı düşüncesiydi. Şeyh Said ayaklanmasının akabinde bölgeyi do-laşan dönemin Meclis başkanı Abdülhalik Bey [Renda], iskân ve asimilasyon programının “müs-

pet neticeler” vermesi için bölgeye demiryolu inşa edilmesinin zaruri olduğunu belirtmekteydi. Demiryolu ulaşımının doğuya kaydırılmasının önemli gerekçelerinden biri de demiryolunun, “dil ve kültür birliğini sağlamada” bir araç olarak görülmesiydi. Türk milliyetçiliğinin önemli figürlerinden Yusuf Akçura, ülkenin doğusundaki “lisan meselesinin” Doğu vilayetlerinin ülkenin geri kalanına iktisadi bakımdan yeterince bağlı olmamasından kaynaklandığını, yapılacak propagandaların akim kalmaması için Doğu’ya bir ulaşım, bilhassa demiryolu ağının yaygınlaştırılmasının lazım geldiğini belirtmekteydi.¹⁰

KÜRTLERİN “MEDENİLEŞTİRİLMESİ”: TEMSİL VE TEMDİN

Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde CHP hükümetleri tarafından hazırlanan çok sayıda raporda Kürtlerin geri kalmış ilkel bir topluluk olduğu bahsi sıklıkla geçer. Söz konusu raporlarda Kürtler hakkında kayda değer sosyolojik ve antropolojik bir müktesebatın oluştuğu, konuyla alakalı olanların malumudur. Bilhassa mevzu Dersim olunca yörenin ve yöre insanının geri kalmışlığına vurgu yapılarak Dersim harekâtlarının gagesinin Dersim’i “medeniyete açmak” olduğu belirtilmekteydi. Bu nedenle Cumhuriyet’in kurucu kadroları Kürtleri “geri kalmışlık ve ilkelikten” kurtarmak için “uygarlaştırıcı” bir misyon üstlendiklerini belirtmekteydi. Bu durum dönemin literatüründe “vazife-i temdin”¹¹ olarak yer edinmişti. CHP, Kürtleri “medenileştirmek”, diğer bir ifadeyle “Türkleştirmek”

için temsile, yani asimilasyona başvurmaktaydı.

CHP hükümetleri, asimilasyonu gerçekleştirmek için bölgede ulaşım ve iskân politikası haricinde eğitime önem verdi. Bunun bir gereği olarak bölgede çok sayıda okul açıldı ve Millet Mektepleri, Türk Ocakları, Halkevleri ve Halkodalarının açılmasına özel bir ihtimam gösterildi. CHP, bölgede öncelikle ilk, yatılı ve kız mekteplerinin açılmasını sağlayarak Kürt çocuklarının bu yolla Türkleşeceklerini ummaktaydı: “Kürt çocuklarının hepsi okuma yazma öğrendiği gün, şimdiki konuştuğu Kürtçeyi unutacak, Türk dilini öğrenince de Kürtlüğü unutup Türklüğüne avdet etmiş olacaktır.” 1930 yılında çıkarılan “Türkleştirme Genelgesinde” ise “yabancı lehçelerle konuşan” Kürtlerin küçük ve dağınık olan civar köylere dağıtılması, kızların okullaşmasının sağlanması ve bilhassa Kürt kadınlarının Türklerle evlendirilmesi suretiyle Türkçenin bölgede yaygınlaşacağı belirtilmekteydi. Türkleştirme Genelgesi, başta Kürtler olmak üzere gayri Türk unsurların Türkleştirilmesinin elzem olduğuna dikkat çekmekteydi: “Hülâsa; dillerini, âdetlerini, dileklerini Türk yapmak, Türk’ün tarihine ve bahtına bağlamak, her Türk’e teveccüh eden bir milli ve mühim vazifedir.” Kürtlerin temsil/ asimile edilmesi konusunda büyük çaba harcayan diğer kurumlar ise Türk Ocakları ve Halkevleri olup mezkûr kurumların en mühim vazifelerinden biri “temsil vazifesi”ydi. Türk Ocakları ve Halkevlerinin bölgedeki şubeleri yayın, konferans ve müsabakalarla bölgede “temsil vazifesi” için büyük bir uğraş vermektedir.¹²

DİPNOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü
- 1 CHP’nin Doğu vilayetlerinde teşkilatlanması için bkz. Murat Turan, *CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması [1923-1950]*, Libra Yayınları, İstanbul 2011.
  - 2 Bkz. Hakkı Uyar, “Türkiye’de Tek Parti Döneminde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçimler Örneği [1935]”, *Bilgi ve Bellek*, Yıl: 1, S. 2, [Yaz 2004].
  - 3 Arapça bir kelime olan te’deb kelimesi, terbiye etmek, edeplendirmek, sertçe uyarmak, adap öğretmek için şiddet kullanmak ve ceza aracılığıyla yola getirmek anlamlarına gelmektedir.
  - 4 Cumhuriyet dönemi te’deb ve tenkil harekâtları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
  - 5 Arapça bir kelime olan tenkil kavramı nakletmek, uzaklaştırmak, herkese örnek olacak bir ceza vermek ve topluca ortadan kaldırmak anlamlarına gelmektedir.
  - 6 İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değişimi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S. 50, [1990], s. 64.
  - 7 Bkz. İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s. 183-184.
  - 8 Umumi Müfettişlikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler [1927-1952]*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003; Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin*

Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları [Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’ne], Mikro Yayınları, Konya 1998; M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Dipnot Yayınları, Ankara 2010.

- 9 Bkz. *1923-1940 Dönemi Demiryolları*, Türkiye Mühendislik Haberleri, S. 442-443, [2006/2-3], s. 25.
- 10 CHP’nin bölgedeki demiryolu politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Ercan Çağlayan, “Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Politikası ve Diyarbakır-Cizre Şimendifer Hattı”, [Bildiri], *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, [14-15 Nisan 2012, Cizre], İstanbul 2012, ss. 121-131.
- 11 Arapça bir kelime olan temsil, benzetmek, özümletmek, misal almak, bir şeyin şekline ve suretine girmek, onun gibi olmak, benzeştirmek anlamlarına gelir. Temsil kavramı günümüzde tam olarak asimilasyon kavramını karşılamaktadır.
- 12 Kürtlerin “temsil” edilmesi ilgili detaylı bilgi için bkz. Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları*, New Age Yayınları, İstanbul 2009; Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara 2009; Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan [Der.], *“Doğu Sorunu” Necmeddin Sahir Silan Raporları [1939-1953]*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010; *Doğu Anadolu’da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason [1934-1946]*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010; Tuğba Yıldırım [Der.], *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları [1925-1947]*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011; Hüseyin Yayman, *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, SETA Yayınları, Ankara 2011.

ŞÜKRÜ KAYA VE GİZLİ

"TÜRKLEŞTİRME"

GENELGESİ (1930)

Resmi tarihyazımı tarafından “modern Türkiye'nin kurucularından biri” olarak tanımlanan, Osmanlı son dönem İttihadçılarından Şükrü Kaya, ortaya çıkan belgelerde dönemin birinci derecede; tehcir, asimilasyon ve fiziki yok etme politikalarının başlıca mimarlarından biri olarak karşımıza çıkıyor.

MEHMET BAYRAK

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihadçı yönetimin birinci derecede toplum mühendislerinden biri olan Şükrü Kaya, bu süreçte yapılan tehcir, asimilasyon ve fiziki yok etme politikalarının başlıca mimarlarından olduğu halde, kimliği karartılıp, “modern Türkiye'nin kurucularından biri” olarak sunulur. Oysa Şükrü Kaya, 1915-1917 yıllarında Ermeni, Süryani ve Kürt tehcirlerinde görev alıp, Cumhuriyet döneminde bakanlık görevlerine ve Meclis Başkanlığına getirilen Mustafa Abdülhalik Renda veya Ermeni tehcirinde öldürülenlerin gömülmesinden sorumlu olup, Cumhuriyet döneminde Dışişleri Bakanlığına getirilen Dr. Tevfik Rüştü Aras'tan çok daha önemli bir toplum mühendisidir. Daha 1915'te “Ermeniler'in yok edilmesi gerektiği” yolunda açıklamalarda bulunan Şükrü Kaya, Almanya'nın Halep Konsolosu Rössler'e, “*Ne istediğimizi anlamamış gözükmüyorsunuz, biz Ermenisiz bir Ermenistan istiyoruz*” diyordu.

Nitekim, Şükrü Kaya'nın, Mart-1916'da Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğü'ne getirilmesiyle, Mayıs-1916'da Kürt tehcirinin başlaması tesadüf olmasa gerektir. 1946'daki Tan Matbaası yangınından sonra eşi Sabiha Zekeriye Sertel'le yaşamı sürgünde geçen Zekeriya Sertel, aynı dönemde bu birimde şube müdürüdür. Sertel, anılarında Şükrü Kaya'dan şöyle söz etmektedir: “*Muhacirin Umum Müdürü, Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış ve yurda yeni dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu getirmişlerdi. Ben*

de Aşair Şube Müdürlüğüne atandım. Şükrü Kaya bana, Aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Adetleri, gelenekleri nelerdi? vb. Önce bunları bilmek ve ona göre işe (tehcir işine) girişmek gerekti.”¹

Şükrü Kaya'nın, bu dönemdeki misyonunu, konuya ilk kez dikkatleri çeken A. Haydar Koç'tan izleyelim:

“*Cumhuriyet devrinde Lozan Antlaşması'nın hazırlanması komisyonunda yer alan Şükrü Kaya, 1923'ten itibaren milletvekili olarak Tarım ve Dışişleri Bakanlığı, CHP Genel Sekreterliği gibi görevlerde de bulunmuştu. Kürt meselesinin halledilmesi konusunda uzman olan Kaya, güçlü bazı iddialara göre Kürtler'i tıpkı 1916'daki Tehcir Yasasıyla yeniden anavatanlarından göçertmek için 11 Aralık 1924'te İçişleri Bakanlığına bağlı olarak (İskan Müdüriyet-i Umumiyesi) dairesini, Atatürk'ün talimatıyla kurduğunu; bu Daire üzerinden Kürt aşiretleri hakkında geniş araştırmaların yapılmasıyla birlikte, fiziki yok etme eylemlerinin planlandığına dair bilgiler de mevcuttur. Şükrü Kaya, 1927-1938 yılları arasında bütün hükümetlerde İçişleri Bakanı olarak görev yapmış ve Kürtler hakkındaki bütün kararlarda en üst düzeylerde, etkileyici roller oynamıştır. Kürt isyanlarının hangi öldürücü yöntemlerle bastırılması gerektiğine dair düşüncelerin mimarlarından sayılan Şükrü Kaya, aynı zamanda Kürt kültürünün, geleneklerinin ve dilinin ancak tehcir uygulamalarıyla yok edileceğini öne çıkaran Türk ırkçılarından birisidir.*

Dersim katliamının 1937'de tamamlanan birinci bölümünün ardından, bölgeye gitmek üzere geziye çıkan Cumhurbaşkanı Atatürk, İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya.

1925- 1938 arasında Kürdistan'da gerçekleştirilen iskan ve asimilasyon kanunlarının ve uygulamalarının hemen hemen tümü Şükrü Kaya imzasını taşımaktadır. 1938'de Kürt direnişinin (Dersim katliamı amaçlanıyor) bastırılması ve Atatürk'ün ölümünden sonra Şükrü Kaya isminin birden Türk siyasi tarihinde kaybolması, bir soykırım suçlusunun sessizce korunmaya alınması anlamını taşımaktadır. Aynı tutum günümüz Türkiye'si'nde de ısrarla devam ettirilmektedir. Oysa, gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde, gerekse Cumhuriyet'in ilk döneminde Kürt toplumunun katledilmesinde; tehcir ve iskan yasalarıyla yurdundan göçertilmesinde Şükrü Kaya'nın çok önemli bir payı vardır. Birçok tarihçi, sadece onun Ermeni soykırımında oynadığı rolden bahsetmektedir; oysa Şükrü Kaya Kürt ulusuna karşı 1916- 1938 yılları arasında süresiz bir şekilde fiziki öldürmeler dahil, çok büyük insanlık suçları işlemiştir.²

A. Haydar Koç'un, buradaki belirlemeleri tümüyle tarihsel, toplumsal ve siyasal gerçekliğe denk düşmektedir. Daha Kemalist yönetimin ilk yıllarında, Ziya Gökalp "Kürt Aşiretleri Hakkında İctimai Tetkikler" çalışmasını kaleme alıp, Mustafa Kemal'e sunmuş, Gökalp'in ölümünden sonra bu işin mimarlığı doğrudan Şükrü Kaya tarafından yürütülmüştür. Şükrü Kaya, İçişleri Bakanı olarak, General Abdullah Alpdoğan ise Tunceli Vali ve Komutanı olarak 1930'lu yıllarda Umumi Müfettişler Toplantısı'na sundukları raporlarda, özellikle Dersim Kürtleri'nin tıpkı Ermeniler gibi bir soykırımdan çekindiklerini ifade etmektedirler.³

Dersim'de öncelikle vurulacak aşiretlerle, geriye kalanların Batı'da nerelere sürüleceklerini gösteren listeleri hazırlayıp, 1930'lu yılların ilk yarısında gizli Dersim raporu kitabına koyduran da Şükrü Kaya'dır. Zaten, 1934 tarihli meşhur İskan Kanunu'nun onun zamanında hazırlanıp yürürlüğe konduğunu bilmeyen yok gibidir...

1930 TARİHLİ GİZLİ "TÜRKLEŞTİRME" GENELGESİ

1925'te "Şark Islahat Planı" ile Kürtçe konuşulması yasaklanıyor, kamuya açık yerlerde Kürtçe konuşanların cezalandırılması ve resmi kurumlarda Türkçe bilmeyenlerin işlerinin yapılmaması ve zorluk çıkarılması öngörülüyordu. 1928 yılında 3 ay gibi çok kısa bir süre içinde insanlar, binlerce yıldan beri kullandıkları alfabeden koparılarak Latin Alfabesi'ne yöneltiliyorlardı. Türk kültürü dışındaki kültürlerin asimilasyonu temelinde tam bir "resmi kültür seferberliği"ne başlanmıştı. Yerleşim birimlerinin ve doğal yerlerin isimlerinin değiştirilmesi uygulaması da bu dönemde başlamıştı.

Bu politikaların uygulanması için Vilayet İdaresi Kanunu'nun 31. maddesiyle valiliklere de görev veriliyordu. 1930 yılı başlarında İçişleri Bakanlığı'nca valiliklere gönderilen "çok gizli ve kişiye özel" bir "Türkleştirme Genelgesi"nde; başta Kürt kültürü olmak üzere farklı kültürlerin yok edilmesi konusunda son derece ilginç öneriler yer alıyordu.

İşte, gerek Kürt müziği, gerekse Alevi müziği üzerindeki yasağın ardından Alevi cemlerinin izlenip yasaklanması ile Kürt halk şarkılarının ve danslarının yakın döneme kadar yasaklanmasının nedenini, bu gizli Genelgeyi görünce daha iyi anladım. Sürgündeki Kürt aydın ve örgütleri de, çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlara verdikleri muhtıra- mektuplarda ve memorandumlarda; "sıradan Kürt aşk ve sevdâ şarkılarının bile Türk yönetimlerince (irtica) şarkıları olarak nitelendirilip yasaklanmasından" bu nedenle yakınıyorlardı.

1980 Cuntasının ilk yıllarında, Kürt halk danslarının "bölücülük" diye TRT'de icra edilmesinin yasaklanma nedenini de, birçok gizli dokümanını yayımladığım etno-politika uzmanı Prof. H. R. Tankut'un arşivinden çıkan bu genelgeden öğrendim.

İŞTE, OCAK-1930'DA VALİLİKLERE GÖNDERİLEN O "GENELGE"

T.C.
Ankara / I/ 930
DAHİLİYE VEKALETİ
Hususi Kalem Müdürlüğü
Sayı: I/ 28

GAYET MAHREM VE ZATA MAHSUSTUR

Osmanlı İmparatorluğunun son inhitat (çöküş) devirlerinde kaybedilen kıt'a ve topraklarımızdan ana vatana iltica ederek Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yerleşen ve yerleştirilen bazı muhacirler (göçmenler) aradan yarım asırdan fazla zaman geçtiği halde evlerinde ve aralarında hala güzel Türkçeye yabancı ve aykırı lehçelerini kullanıyorlar

Türklük camiası arasında pek az ve dağınık bir halde bulunan ve Türklüğün birlik kuvvet ve manzarasına hiç bir suretle zararlı bir tesiri olmayan ve olmasına imkan da bulunmayan bu yabancı lehçelerin en büyük zararları en çok o lehçeleri kullananlara oluyor. Devletin vazifesi, miktarı ne kadar az olursa olsun millet fertlerini zararlardan korumaktır. Türk düşmanlarının Türkler'in müşğil ve meşğul zamanlarında bu lehçelerden istifadeye kalkıştıkları da görülmemiş değildir. Yabancı lehçelerin bu suretle devam edip gitmesinde en büyük mes'ul, şüphesiz İmparatorluğun ihmalcı idaresi, kısa görüşlü siyasetidir.

Bu mültecilerin evveleminde dağınık olarak yerleştirilmesi lazım gelirdi. Türk kütleleri arasına karıştırılarak mektepler açılarak az zamanda temsilieri (asimile edilmeleri) temin edilmeliydi.

Vakıa bu köylerde Türkçe intişar etmiş olmakla beraber vaktiyle ehemmiyet verilmeyen amillerin eserleri bugün hala devam etmektedir.

Cumhuriyet'in ana diline verdiği kıymet ve ehemmiyet, mekteplerin artması, askerlik- kışla hayatı, iktisadi zaruret ve münasebetler, millet mektepleri, hususiyile Türk alfabesinin kabulü ve yabancı lehçeli Türkler arasında öz Türkçenin ve Türklüğün sür'at ve kuvvette inkişafına (gelişmesine) yardım etmektedir. Fakat Türkçenin inkişafına saik olacak bu tabii ve hakiki amillerle idari tedbirlerle yardım ederek millet ve devlet dilinin, yabancı dil konuşan aile ocaklarında da bir an evvel ana dili olarak inkişafına muavenet etmek (yardımcı olmak) ve bu suretle ihmal yüzünden doğan gerile-

meyi telafi ederek bu küçük zümreleri de camianın dil birliği içerisine almak Vilayet İdaresi Kanunu'nun 31'inci maddesiyle Vali beylere tevdi ettiği ictimai (toplumsal) vazifeler cümlesindedir. Vakıa bu vazifeyi temin edecek tedbirlerin her yerin muhitine ve her ictimai haletin (toplumsal durumun) mahiyetine ve görüşülen yabancı lehçenin şumul, kuvvet ve bünyesine (kapsam, güç ve yapısına) ve her yerde idari vasıta ve menbaların (araç ve kaynakların) tesir, nüfuz derecelerine göre değişeceğine ve her yerde ayrı, ayrı neticeler vereceğine şüphe yoktur. Fakat kullanılacak tedbirlerin tenevvuu (çeşitliliği) ve müşkilatı ve gayeye varmak için ihtiyar olunacak (seçilecek) külfetin ve sarfolunacak zamanın uzunluğu, kısalığı ne olursa olsun bulunacak tedbirler muhite (yöre) ve ihtiyaca muvafık olduğu ve ciddiye ve bir program şeklinde müstemirren (verimli biçimde) takip olunduğu takdirde gayeye varılacağına ve müsbet neticenin yakın bir zamanda elde edileceğine de şüphe yoktur.

Mahallin hususi şartlarının istilzam ettiği (gerektirdiği) hususi tedbirler ve tatbik teferruatı Vali beylerin tecrübe ve kıyasatlerine mevdu (deneyimlerine bırakılmış) olmakla beraber, her yerde yapılması faydalı olan ve her yerde kabil-i tatbik bulunan (uygulanabilir) umumi ve ana çizgilerini hatırlatmağı münasip gördüm:

I. Yabancı lehçelerle görüşen köyleri isimleriyle, nüfuslarıyla, görüşülen lehçeleriyle tesbit etmek,

II. Civardaki köylerin de lehçe nokta-i nazarından (bakımından) vaziyet ve mahiyetlerini ve birbirleriyle münasebetlerini tayin etmek,

III. Bu köylerin küçük dağınık olanları civar Türk köylerine dağıtmak,

IV. Yeniden yabancı lehçeli hiç bir köyün, mahallenin teessüsüne (kuruluşuna) müsaade etmemek,

V. Böyle köylerde istihdam olunacak tayin ve tasdiki Vali beylere ait tali ve mahalli (ikinci derecede, yöre-

1937 Dersim katliamı sonrasında bir inceleme gezisine çıkan M. Kemal Atatürk ve beraberindekilerin 14 Kasım 1937'de Malatya'da karşılanması.

Soldan sağa: 1. Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Başbakan Celal Bayar, Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk, pilot Sabiha Gökçen, Ali Çetinkaya ve Şükrü Kaya.

den) memurları, müstehdemleri behemahal o köyün lehçesiyle konuşmayan Türkler'den intihap (seçmek) ve tayin etmek, mevcutları değiştirmek,

VI. Vilayet İdaresi Kanunu'nun üçüncü faslında verilen selahiyetlere tevfikan (yetkilere dayanarak) vilayetlerdeki diğer şubeler reislerinin hassasiyet ve faaliyetlerini bu esaslara tevcih ederek gaye ve mesai birliği temin etmek,

VII. Maarifin terakkisi (eğitimin geliştirilmesi) emrindeki vazife ve selahiyetlerden (görev ve yetkilerden) azami istifade etmek,

VIII. Şehir ve köylerde dil cemiyetleri teşkil ederek yalnız Türkçeyi konuşturmağa çalışmak, "Bu hususta Türk Ocaklarından, mektep muallimlerinden, badema Türkçe konuşan Türkler'den intihap edilmesine (seçilmesine) azami dikkat olunacak olan köy imamı, muhtar, bekçisi, korucusu ve saire gibi memurlardan çok istifade olunur.

IX. Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye vermek, som Türklüğün ve münhasıran (özellikle) Türkçe konuşmanın, yalnız şerefli olduğunu değil, maddeten karlı olduğunu da kendilerine bilfiil göstermek,

X. Bilhassa kadınlar sarasında Türkçe'nin taammümüne (yaygınlaşmasına) çalışmak, bunların Türk kızlarının Türkçe konuşmayan köylülerle evlendirilmesini teşvik etmek, Türkçe bilmeyen köylü kadınları şehirlere celbederek Türk evlerine münasip hizmet ve suretlerle yerleştirmek,

XI. Türklük camiasının umumi vasıflarına aykırı olan herhangi yabancı bir hissin zararını ve fenalığını kendilerine her vesile ile anlatarak eski sakin itiyatlarından (yerleşik alışkanlıklarından) soğutmak,

XII. Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve cemiyet adet ve anelerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve cemaatleri mazilerine (toplulukları geçmişlerine) bağlayan rabitalar (bağlar) olduğu unutulmamalı, binaenaleyh lehçeyle beraber bu gibi aykırı adetleri de fena ve zararlı görmek ve bilhassa kötü göstermek ve hiç bir suretle targib ve teşci edilmeyecek (rağbet edilip yüceltilmeyecek) adi ve ibtidai mahiyetleri (basit ve ilkel nitelikleri) her vesile ile teşhir olunarak takbih ve ta'yip edilmeli (kötülenip ayıplanmalı); o lehçeyi konuşan zümrelere mensup fertlerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe tashih etmek ve kendilerine hiç bir suretle mesela Boşnak, Çerkes, Laz, Kürt, Abaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak lakabı vermemek, köylerin o lehçedeki isimlerini değiştirmek ve mesela Çerkes köyü ve saire gibi ayrılıklara müsaade etmemek ve ettirmemek ve kendilerini ve yerlileri buna alıştırmak, evlerinde ve aralarında Türkçe konuşturmak ve öz yüreklerinden kendilerine Türküm dedirtmek; hülasa dillerini, adetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türke teveccüh eden milli ve mühim bir vazifedir.

Türk devletinin en yüksek idare makamında bulunan Vali beylerin bu başlı ve esaslı vazifeyi layık olduğu ehemmiyetle telakki, telkin ve tetbik ve takip ederek, bu husustaki bilgi ve görüşlerinden ve tatbik edecekleri isabetli tedbirlerden ve yüksek tecrübelerinden ve neticelerinden Vekaleti de haberdar ve alakadar buyuracaklarına eminim.

Dahiliye Vekili
(Şükrü Kaya)

DİPNOTLAR

- 1 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Gözlem yay. 1977), s. 82.
- 2 Ali Haydar Koç, "*Şükrü Kaya ve Kürtler*", Dema Nu, No. 177, 2006.
- 3 Mehmet Bayrak, *Dersim- Koçgiri*, (Ankara: Özge yay. 2012), 2. Baskı, s. 137- 139.

— 781 —

İskân kanunu

(Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 21/VI/1934 - Sayı : 2733)

No.
2510Kabul tarihi
14. VI. 1934**Mukaddeme**
İskân muntakaları

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışını, bu kanuna uygun olarak, İera Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye vekillğine verilmiştir.

İKİNCİ MADDE — Dahiliye vekillğine yapıp İera Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi muntakaya ayrılır:

- 1 numaralı muntakalar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfî istenilen yerlerdir.
- 2 numaralı muntakalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.
- 3 numaralı muntakalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılma istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı döneminde çıkarılan 14.06.1934 tarih ve 2510 nolu İskân Kanunu'nun giriş bölümü.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın, 1930 yılında valiliklere yolladığı gizli "Türkleştirme" geleneğinin giriş bölümü.

XVII-C) İskâna Tabi Nüfuslar
Ankara /I/930 II.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususî Kalem
Müdürlüğü

Sayı
I/28

Gayet mahrem ve zâta mahsustur. II.

Türkleşme Hükümeti Uygulanmasına
İskân Gali Genelgesi

Osmanlı İmparatorluğunun son inhitat devirlerinde kaybedilen kıt'a - ve topraklarımızdan ana vatana iltica ederek Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yerleşen ve yerleştirilen bazı muhacirler aradan yarım asırdan fazla zaman geçtiği halde evlerinde ve aralarında hâlâ güzel Türkçeye yabancı - ve aykırı lehçelerini kullanıyorlar.

Bu "Türkleştirme" genelgesi dahil, arşivinden çıkan birçok gizli belgesinin yayımladığımız Etno-Politika uzmanı Prof. H.R. Tankut'un Kürtler'e ilişkin elyazması bir yazısının giriş bölümü.

Handwritten text in Arabic script, likely a draft or a copy of a document related to the 'Türkleştirme' policy. The text is partially obscured by a watermark.

1927 tarihinde Şükrü Kaya'nın katkısıyla çıkarılan Kürt sürgünlere ilişkin "Bazı Eşhazın Şark Menâtıkından Grab Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun"un 4 Temmuz 1927 tarihli Resmi Gazete'deki yayınının giriş bölümü.

بعض اشخاص شرق مناصف من غرب ولايتهم نقلهمه دائر قانون

(رسمى جريدة ابد نشر واعلاني : ٤ تموز ١٩٢٧ - ص ١٦٤٤)

١٠٠٠
١٠٠٠

رتخی مدد - ادارى ، عسكرى و اجتماعى اسبابه بناء شرق ادارى عروفه مناصف من غرب ولايتهم بيك
دور بوزمقدر شخصك واشبواشخاص ناله لربه كسنان نامى ناله سنان و مناطق مذکورده كى آشپز حراشك و مفرينك
غرب ولايتهم نقلهمه ماله حكومه ماله و بربند.

UYGARLAŞTIRAMADIĞIMIZ
KÜRTLERDEN MİSİNİZ?

Kemalizm, Oryantalizm ve Kürtler

WELAT ZEYDANLIOĞLU

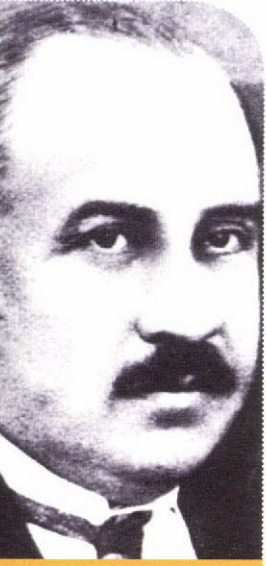
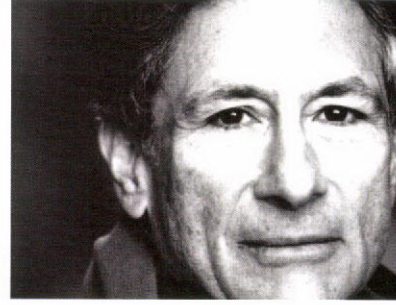
Filistin asıllı teorisyen Edward Said, ünlü *Oryantalizm* (Şarkiyatçılık)¹ adlı çalışmasında Batı'nın Doğuyla (Orient), yani Batılı olmayan toplumlarla kurduğu tarihsel ve hegemonik ilişki üzerinde durur. Said'e göre Doğulu toplumlar hakkında Batı'nın kültürel ve ideolojik kurumları tarafından üretilen bilgiler, imgeler, temsil biçimleri ve doktrinler masum olmayıp, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Batı sömürgeciliğinin kültürel, askeri, politik ve psikolojik tahakkümünü meşrulaştırmada göz ardı edilemeyecek bir rol oynamıştır. Said ve onun izinden giden teorisyenler, Batının Doğulu toplumları, kimliklerini, kültürlerini, dinlerini ve dillerini hiyerarşiler ve şablonlardan oluşan bir söylem içinde tanımladığını ve böylece ötekileştirdiğini belirterek, bu söylemin ikicil/dikotomik biçimlerine ışık tutarlar. Bundan dolayı, yüzyıllar boyunca Batılı olmayan toplumlar, kültürler, dinler ve diller söz konusu olduğunda, hep stilize edilmiş imajlar ve bilgiler canlandırıldı ve hep aynı dikotomik temsil biçimleri kullanıldı. Bu algılama biçimine göre,

Doğu Batıdan farklıydı ve Doğuyu ancak Batı temsil edebilirdi; Doğu "geriydi", "gelenekseldi", "barbardı", "vahşiydi", "kötüydü", "irrasyoneldi", sabit ve değişmeyen bir "kafa yapısı" ve "zihni", onu belirleyen bir "doğası" vardı ve Batısız kendini temsil veya ifade edemezdi. Batı sömürgeciliğini meşrulaştıran, ona yol açan ve ona yüzyıllarca eşlik eden oryantalizm sistematik bir şekilde Doğulu toplumların "tarihsiz" ve "kültürsüz" olduğunu öne sürdü. Oryantalist algıya göre, Batı hep ilerler ve gelişirken, "Doğu" "yavaş", "ilkel", "pasif" ve "geleneksel" olduğu için gelişemez ve ilerleyemezdi. Hollywood filmlerindeki "Doğu" temsilleri bu açıdan tipiktir. Bu filmlerde, Çin temsil edilecekse, hep eski tapınaklar, asırlardır değişmemiş köyler, geleneksel giysiler öne çıkarılırken, Ortadoğu söz konusu olduğunda genellikle çöl, çadır, dansözler, kabileler şeyhler vb. imgeler üzerinden Doğunun "egzotikliği" öne çıkarılır.

Said'in çalışmaları, akademik dünyayı ama özellikle Ortadoğu çalışmalarını geri dönülmez bir biçimde etkileyip çok büyük teorik tartışmalara

Filistin asıllı teorisyen Edward Said'e göre Doğulu toplumlar hakkında Batı'nın kültürel ve ideolojik kurumları tarafından üretilen bilgiler, imgeler, temsil biçimleri ve doktrinler masum olmayıp, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Batı sömürgeciliğinin kültürel, askeri, politik ve psikolojik tahakkümünü meşrulaştırmada göz ardı edilemeyecek bir rol oynamıştır.

ZİYA GÖKALP'İN

"...Çöl demek, bedevî Arab demektir. Ezelden beri bedevî olan Araplara komşu olmalarından dolayıdır ki Kürtler hiçbir zaman göçebelikten ve aşiret bünyesinden kurtulamamışlardır..." tespiti Türk Oryantalizminin zihin dünyası hakkında bizlere ipucu vermektedir.

yol açtı ve Oryantalizm mevzuunu akademik çalışmalarda, özellikle de "postkolonyal" ve "kültür" çalışmalarını alanlarında merkeze oturttu. Burdan yola çıkarak bazı araştırmacılar, değişik coğrafyalarda ve devletler-içi temsil ve hegemonya biçimlerine ışık tutmaya başladılar. Özellikle sömürge sonrası toplumlarda modernleşme, milliyetçilik ve Oryantalizm ilişkisi, sömürgecilik-sonrası bağımsızlığını elde eden elitler ve yeni kurulan devletlerin ulusal kimliklerin oluşumunda "Batıyla" ilişki, ya da içerdeki etnik, dilsel, dinsel veya bölgesel farklılıklar ve bunların temsil ve kontrol edilmiş biçimlerine odaklanan önemli çalışmalar yapıldı.

BİR UYGARLAŞTIRMA PROJESİ OLARAK TÜRK ORYANTALİZMİ VE KÜRTLER

Türkiye deneyimi bu anlamda çok ilginç bir örnek sunuyor. Toplumu devlet-merkezli ve militarist bir homojenleştirmeye Batılı ve uygar kılmaya kalkışan Kemalizm için Kürtlerin varlığını ve yurtları Kürdistanı inkar etmek bu homojenleştirme, uygarlaştırma işinin gereği idi. Türk Oryantalizmi, kendisinin Doğuda Batıyı temsil ettiğini ileriye sürerek Kürtleri yeni oluşturulan Türk ulusu içinde eritmeyi amaçladı ve bunu bir uygarlaştırma projesi olarak lanse etti. Ziya Gökalp'in şu sözleri Türk Oryantalizminin zihin dünyası hakkında bizlere ipucu vermektedir:

"Çöl demek, bedevî Arab demektir. Ezelden beri bedevî olan Araplara komşu olmalarından dolayıdır ki Kürtler hiçbir zaman göçebelikten ve aşiret bünyesinden kurtulamamışlardır... Demek ki Araplıkla temas etmemiş olsaydı, Kürtlük çoktan bu göçebelik ve aşiret hayatına veda edecekti. Demek ki bedevî Araplarla komşu olarak yaşamak, Kürtler için büyük bir felâket olmuştur."²

Cumhuriyetin kurulmasının ardından Kürdistan yeni kurulan Türkiye'nin Doğusu (Şarkı) olarak algılandı ve bu algıya uygun olarak, Şarka,

Kürdistan'a müdahale edildi. Oryantalist bilgi ve şablonlar Batıdan ithal edildi, yenileri kurgulandı. TDK'nın 1936'da yayımlanan sözlüğü Kürtleri şöyle tanımlıyordu: "Çoğu dillerini değiştirmiş Türklerden ibaret olup bozuk bir Farsça konuşan ve Türkiye, Irak, İran'da yaşayan bir topluluk adı ve bu topluluktan olan kimse."³

Bu şekilde Kürtler, Kürdistan, Kürt dili, Kürt tarihi, kültürü, müziği, edebiyatı sindirilip yok sayıldı veya Türkleştirildi. Dağda yaşayan, "aşiretiyle", "feodalitesiyle", "töresiyle", "ilkelliğiyle" "Doğu"yu her anlamda "temsil" eden, moderniteyle kantağa girmemiş "Dağ Türklerine" "Türklük" ve "medeniyet" bir lütuf olarak götürüldü. Sömürgeleştirilmiş bir kimlik olarak Kürtlük ve Kürtçe konuşmak utanılması gereken bir şeydi ve geriliği, illkeliği, taşrayı ve Doğulu ötekiyi temsil ediyordu. Türk Oryantalizmi, Kürtleri "tanımlarken" kendi kimliğini de kurguladı. Türk Oryantalizmi Kürtleri "vahşi" olarak nitelerken, kendisini yüceltip, Batılı ve uygar olarak sabitleştirdi. Türk demek seküler, uygar ve Batılı olmayı ifade ediyorduysa, Doğulu/Kürt demek bunun tam tersiydi.

Türk Oryantalizmi, Kürtler, Kürdistan ve Kürt meselesi hakkında söylenebilecek şeyleri ve sınırlarını belirledi, "söylenemeyecekleri" ayıklayıp, unutturdu. Kemalist projeye karşı ayaklanan Kürtler tenkile maruz bırakıldı. Batılı sömürgeciler sömürgelerindeki ayaklanmaları nasıl temsil ettiyse, Türk Oryantalizmi de Kürt ayaklanmalarını öyle temsil etti. Türk Oryantalizmine göre, Kürt isyancılar kültürel olarak "geri", "ilkel", "cahil", toplumsal olarak aşiretçi, "doğalarından" dolayı belli bir "zihne" sahip, veya dış güçler tarafından "kandırılmış", dinsel olarak yobaz, modernite-dışı "yaratıklardan" oluşan bir gürühtü. Bu temsiller ve bilgi üretimi, milli medyanın oluşmasıyla da Kürtlere karşı sistematik bir katliam ve eritme politikasını meşrulaştırdı. Bu "vahşi yerlileri" uygarlaştırma söylemi "Batı"yı "ikna" konusunda da önemli bir

işlev gördü. Kemalist rejim, Doğu'da Batıyı temsil ettiğine inanırken Batıyı da buna inandırmaya çalışıyordu. Bu minvalde 1926'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın dönemin İngiliz elçisine söyledikleri ibretliktir:

"Kendi (Kürt) davaları açısından kültürel düzeyleri çok düşük, zihniyetleri çok geri, Türkiye'nin genel politik yapısı içinde yer alamazlar... Daha ileri ve daha kültürlü Türkler ile rekabet içinde yaşam mücadelesi vermeye ekonomik olarak uygun olmadıkları için azalıp tükenecekler... Gidebilenler İran ve Irak'a göç edecekler, geri kalanlar ise yalnızca zayıf olanın tutunamaması ilkesine tâbi olacaklar."⁴

Tek parti döneminde edebi eserlerdeki Kürt imajı da farklı değildir. Halide Edip'in 1928'de yayımlanan *Zeyno'nun Oğlu* romanı Kürtleri, medenileştirilmeyi bekleyen, medenileştirilmesi gereken "soylu vahşiler" olarak temsil etmektedir. Bu tip temsiller Türkiye Kürdistanını sömürgeleştirme sürecinde önemli rol oynadı. Özellikle Kürt ayaklanmalarının sahnelenmesinde sosyal Darwinist temalar öne çıktı ve Kürtler barbarlar olarak temsil edildi. Genel Kurmay Harp Başkanlığı tarafından 1972 yılında basılan ve Reşat Hallı tarafından yazılan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)* adlı ayrıntılı çalışma bu açıdan ilginç ibareler içermektedir:

"Çünkü bu halk tabakası her Kürt köylüsü gibi cahil ve ilkel bir halde yaşıyor, senelerden beri sadık kaldığı aşiret hayatından silkinip sıyrılamıyordu. Bu geleneklerin köylüye yüklediği en kuvvetli iki zorunluk vardı. Bunlar da aşiret beyine itaat ve aşiret ilkelerine sadakat idi (s.247)."

"Bu kitle varlığının manasını bir avuç gulgul (darı) bir avuç arpa yemekten ibaret zanneder. Cumhuriyet nedir? Yaşadığı dağın ardında ne vardır, bilmez ve bilmek istemezdi (s.79)."

"Bölgedeki halk, genellikle Şeyh Sait ayaklanmasında o taraftan olan ve fakat sonradan, işledik-

leri büyük hatadan pişmanlık duyan, tam anlamıyla cahil köylü gurupları idi. O sıralar Ortaçağ hayatı yaşayan bu halkın, işlenmemiş dimağında milliyet ülküsü diye birşey yoktu (s.233-234)."

"Dağların aralarında yaşamaktan doğan zihniyet, hükümet kuvveti, kudreti ve kültürünün, bunlara devamlı suretle ulaşamamış ve işleyememiş olması, bu halk arasında aşiret ruhunu ve hayatını devam ettirmiş, seyitlerin telkinleri, şerirlerin tehditleri bu halkı ıkkelliği ve fakirliği içinde bırakmış ve ağaya, reise, ister istemez uymaya mecbur etmiştir (s.479)"⁵

Benzer bir örnek 1939'da yayımlanan gazeteci Naşit Hakkı Uluğ'un "Tunceli Medeniyete Açılıyor"⁶ kitabıdır. İsminden de anlaşılacağı gibi, Uluğ'un kitabı Dersim'de uygulanan Türkleştirmeyi, tedip ve tenkil hareketlerini medenileştirici bir süreç olarak yansıtır, Dersim'in "seyitlerden", "eşkiyalardan", "feodaliteden" ve "ıkkellikten" arındırılmasını onaylayıp, öven bir çalışmadır. Başka bir gazeteci olan Yusuf Mazhar, 1930'da Cumhuriyet gazetesi için hazırladığı "Ararat eteklerinde" başlıklı yazısında Kürtleri şöyle temsil etmektedir:

"Bunlar - tarihin şahadetı ile sabittir ki - Amerika'nın kırmızı derililerinden fazla kabiliyetli oldukları halde ziyadesiyle hunhar ve gaddardırlar... Dessas ve bedii hislerden, medeni temayül-lerden tamamıyla mahrumdurlar. Bunlar asırlardan beri ırkımızın başına bela kesilmiştirler."⁷

Bugün bize kaba gelse de zamanımızın Kürt algılayışının da bundan çok farklı olmadığını biliyoruz. Çok şey değişmiş görünmekle birlikte bugün bile Kürtler çoklarının nazarında halen millet vasfını edinmemiş bir topluluk, Kürtçe halen medeni olmayan bir dil, Kürdistan halen "vahşi" bir coğrafya olmaya devam ediyor. Kürtler, Kürdistan ve Kürt meselesi söz konusu olduğunda Türk Oryantalizmi halen işliyor, halen ilk günkü gibi parıldıyor.

DİPNOTLAR

- 1 Edward W. Said (1978) *Orientalism*. Harmondsworth: Penguin.
- 2 Ziya Gökalp (1980) *Makaleler IX*. Yeni Gün-Yeni Türkiye-Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar. Hazırlayan Ş. Beysanoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.131-132.
- 3 İsmail Beşikçi (1977) *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Yayınları, s.167.
- 4 David McDowall (1996). *A Modern History of the Kurds*. London: I. B. Tauris, s.200.
- 5 Reşat Hallı (1972) *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.
- 6 Naşit Hakkı Uluğ (2007) *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- 7 Yusuf Mazhar (1930) "Ararat Eteklerinde", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos, s.3

HALİDE EDİB ADIVAR
ZEYNO'NUN
OĞLU

HALİDE EDİP'İN 1928'DE YAYIMLANAN ZEYNO'NUN OĞLU ROMANI

Kürtleri, medenileştirilmeyi bekleyen, medenileştirilmesi gereken "soylu vahşiler" olarak temsil etmektedir. Bu tip temsiller Türkiye Kürdistanını sömürgeleştirme sürecinde önemli rol oynadı. Özellikle Kürt ayaklanmalarının sahnelenmesinde sosyal Darwinist temalar öne çıktı ve Kürtler barbarlar olarak temsil edildi.

KOÇKİRÎ OPERASYONU VE |

Tahkikat Komisyonu Meselesi

MAHMUT AKYÜREKLİ

Nasihat heyetiyle bölge halkı uyutulmuş, katliam emri verilmişti. Operasyon sonucunda 1,5 ayda 132 köy tamamen haritadan silindi. Tahkik komisyonu raporuna göre 2000 hane yıkıldı. On binlerce kişi kışın ortasında dağlara kaçarak katliamdan kurtulmak isterken açlık ve hastalığa yenildi...

Erzincan mebusu Emin Bey 4 Ekim 1921 tarihli meclis gizli oturumunda anlatıyor:

“18 kişilik bir şaki gurubu jandarma birliğinin yolunu kesip silahlarını almış. Tabur komutanı İzzet Bey’in ricası üzerine nahiye müdürü Haydar Bey silahların iadesini sağlamış. Hükümet bölge halkına ders vermek için bu kez bir süvari alayının başında da Halis Beyi göndermişti. Bu zat her gittiği yerde cebinden bir kağıt çıkararak “sizin fermanız, idamız benim elimde, sizi Ermeniler gibi imha edirim, ben istemezsem size bir şey olmaz” vs tehditleri üzerine bölge gerilmiş ve Halisin eratları da halkla münakaşa edince olaylar çıkmış Halis bey öldürülmüş alay da esir alınmıştı.”

Halis Bey’in ölümü ve alayın esir edilmesi üzerine bölgede halk hepten tedirgin olmuşken Sivas valisi Cemal Bey Sivas’ta bir nasihat heyeti oluşturdu başına da temyiz mahkemesi başkanı Şefik Bey’i getirerek Koçkiri’ye yolladı. Şefik Bey Bitlisli bir Kürt’tü. Yöre aşiretlerince bilinen, güvenilen bir zattı. Ümraniye’ye geçti. Haydar Bey’in konağına misafir oldu. Haydar Bey onun ricası üzerine kısa zamanda esir jandarmaların hepsini firarilerin elinden alarak konağına getirtti. Şefik Bey’e olayların bir daha zuhur etmemesi için bundan sonra da sorumluluk alacağına dair söz verdi.

Haydar Bey sözünü tutacak, dediğini yerine getirebilecek bir mevkie sahipti. II. Abdülhamit’in

paşalıkla onurlandırdığı Mustafa Paşa’nın oğluydu ve kardeşi Alişan Bey’le Koçkiri bölgesinin en güçlü beylerindendi. Haydar Bey olaya karışan asilerden dört tanesini de yakalatarak hükümet güçlerine teslim etmiş, her şey tatlıya bağlanmıştı. Bir gün sonra Şefik Bey beraberindeki heyetle Sivas a dönüş hazırlıkları yaparken Topal Osman Refahiye den, Sakallı Nurettin komutasındaki Merkez Ordu da güney ve doğudan Koçkiri’ye eş zamanlı operasyona başladı. Gönderilen nasihat heyetinin bütün sözleri, emekleri bir anda boşa çıktı.

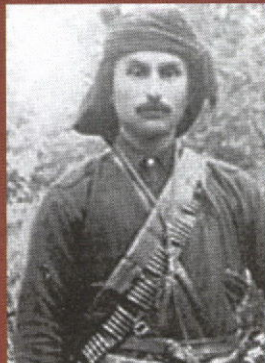
Nasihat heyetiyle bölge halkı uyutulmuş, katliam emri verilmişti. Operasyon sonucunda 1,5 ayda 132 köy tamamen haritadan silindi. Tahkik komisyonu raporuna göre 2000 hane yıkıldı. On binlerce kişi kışın ortasında dağlara kaçarak katliamdan kurtulmak isterken açlık ve hastalığa yenildi. Gidenlerin üçte ikisi dağlardan geri dönemedi.

Yakılan, yıkılan ve boşalan köylerde bütün mallar talan edildi. Topal Osman, meclis zabıtlarına göre 30 bin, sivil anlatılara göreyse 120 ile 150 bin baş hayvana el koyarak Giresun’a gönderdi. Devrin Sivas valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran) *Belgelerle Kurtuluş Savaşı* adlı kitabında Topal Osman ve Sakallı Nurettin’in yaptıklarından bahsederken *“Yazmadıklarım, yazamadıklarım, yazma azabına dayanabildiklerimden az değildir, yazamadıklarımın neler olduğunu o bölge halkı bilir”* der.

SAKALLI NURETTİN PAŞA

TOPAL OSMAN

TOPAL OSMAN VE SAKALLI NURETTİN KOMUTASINDAKİ MERKEZ ORDU KOÇKİRİ’YE EŞ ZAMANLI OPERASYON BAŞLATIR.

Topal Osman, meclis zabıtlarına göre 30 bin, sivil anlatılara göreyse 120 ile 150 bin baş hayvana el koyarak Giresun’a gönderdi.

DÖNEMİN SİVAS VALİSİ EBUBEKİR HAZIM BEY (TEPEYRAN)

Belgelerle Kurtuluş Savaşı adlı kitabında Topal Osman ve Sakallı Nurettin'in yaptıklarından bahsederken "Yazmadıklarım, yazamadıklarım, yazma azabına dayanabildiklerimden az değildir, yazamadıklarımın neler olduğunu o bölge halkı bilir" der.

KAYNAKLAR

- Ebubekir Hazım
Tepeyran Belgelerle
Kurtuluş Savaşı,
Gürer Yayınları,
2009.
- T.B.M.M. Gizli
Tutanakları 2.cilt
TBMM Basımevi,
Ankara, 1980.
- T.B.M.M Zabıt-
Cerideleri (1920-
1922), TBMM
Basımevi, Ankara,
1980.
- Mahmut Akyürekli,
Dersim Kürt Tedibi,
Kitap Yayınevi,
İstanbul, 2011.
- Türk İstiklal Harbi -
İstiklal Harbinde
Ayaklanmalar,
Genel Kurmay
Başkanlığı yayınları,
Ankara, 1974.
- Mustafa Kemal Atatürk,
Nutuk, M.E. B.
Yayınları, İstanbul,
1973.

Sonuçta isyan oldu denilen bölgede çıkan toplam silah sayısı 200'ü bulmadı, ama öldürülenler binlerle ifade ediliyordu. TBMM'de bazı vicdan sahipleri isyan yutturmacasına isyan etti. Bunların başında hafız ve alim olan Erzincan mebusu Osman Fevzi Efendi ve hemşerisi Emin Bey vardı. Erzincan'dan Ankara'ya gelirken Koçkiri'den geçmiş, geçtikleri köylerde vahşete şahit olmuşlar ve bu vahşeti meclis kürsüsüne taşımışlardı..

TBMM'de açık başlayan görüşmelerde yapılan vahşet ortaya çıkmaya başlayınca kapalı oturuma geçildi. Koçkiri olayları 03.10.1921-05.10.1921 tarihleri arasında üç gün kapalı oturumlarda tartışıldı. Sonunda, Meclis "Koçkiri Tahkik ve Dersim Tetkik" komisyonu kurarak bölgeye gönderdi. Meclis tutanaklarında komisyonun görevi şöyle açıklanmıştı: *"Asıl faillerle fer'an zımatal olanları ve oradaki hâdisata sebebiyet verenler memurinden mi, askerden mi, abaliden mi bunları tahkik ederek, mahkûm olanlar hakkında isabetsizlik varsa onları Meclisi Âlinize arz etmek ve diğerlerinin de şimdiye kadar çektikleri perişanlık ve sefaletle nihayet vermek."*

Komisyon, Yusuf Ziya Paşa (Bolu), Hulusi Bey (Karahisar), Hakkı Hami Bey (Sinop), Mah-

met Ragıp Bey (Amasya), Abdulkadir Kemali Bey (Kastamonu) olmak üzere beş kişiden oluşturulmuştu. Bölgede yapılan tahkikat ve tetkikler sonucu Ümraniye de 442 şahıs serbest bırakıldı 17.12.1921 tarihinde komisyon Zara'ya giderek çalışmalarını orda sürdürdü. 27.12.1921 tarihinde de çalışmalarını bitirerek Ankara'ya döndü.

Yapılan vahşeti belgeleyen komisyon üyeleri, raporlarıyla TBMM'yi bilgilendirdi. Mahkumlar af edildi, dağdaki firariler için ise "tecil-i tahkikat" kararı verilerek, yaşanan acı hafifletilmeye çalışıldı. Malları Topal Osman alaylarınınca yağma edilen halkın sefaletini dindirmek için *"Koçgiri hâdisesinde duçarı sefalet olanlara verilecek tohumluk ve yemeklik hakkındaki kanun"* çıkarıldı. Meclis, Genelkurmay Başkanlığına baskı yapınca, Nurettin Paşa görevden alındı. Meclis'te ifade vermesi istendi ancak M. Kemal karşı çıkınca bu gerçekleşmedi.

Tahkikat komisyonu raporunda ne vardı? Bu rapor bugün nerede muhafaza ediliyor? Tahrip mi edildi, yoksa infial olur diye bugüne kadar açıklanamadı mı? Bunlar maalesef bilinmiyor. Olur da bir gün tahkik komisyonu raporları ortaya çıkarsa Koçkiri'de ne olup bittiğini öğrenmek belki mümkün olacak.

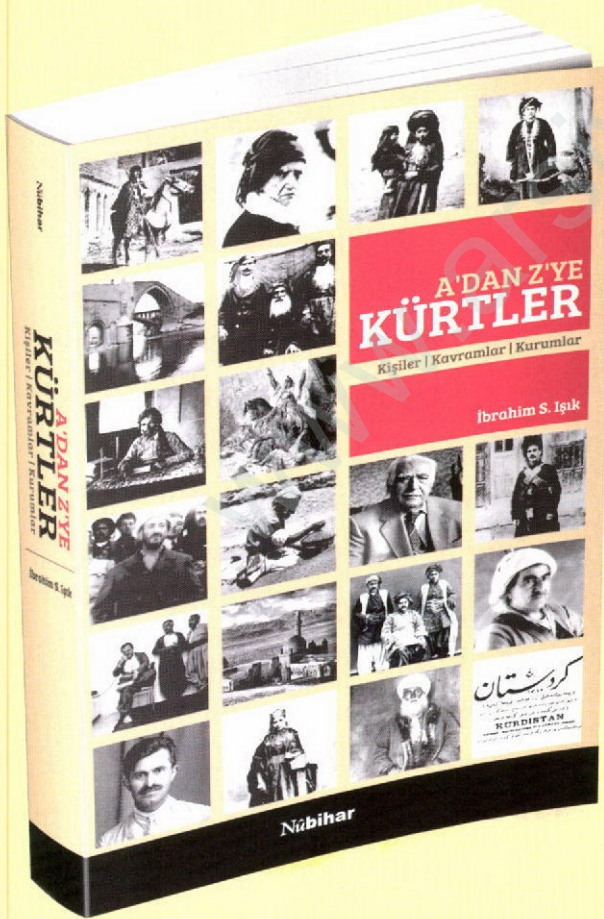

...
Çend sal ewil gulle, îro ji bombe
Çend sal ewil sî û sê
Îro yek jî serde

Berdin Bila Tarî Be
Mem Med
Rûpel: 64
Cûre Helbest

Bu Ansiklopedik sözlük Kürtler ve Kürt meselesi ile ilgilenen okuyucular ve bir o kadar da Kürtlerle ilgili çalışma yapan, ya da yapmak isteyen araştırmacılar için bir çeşit kılavuz kitap olarak hazırlanmıştır. Kürtler ve Kürt meselesi ile ilgili her konuda ulaşılan bilgiler özlü bir şekilde okuyucuya ulaştırılmaya çalışılmıştır.

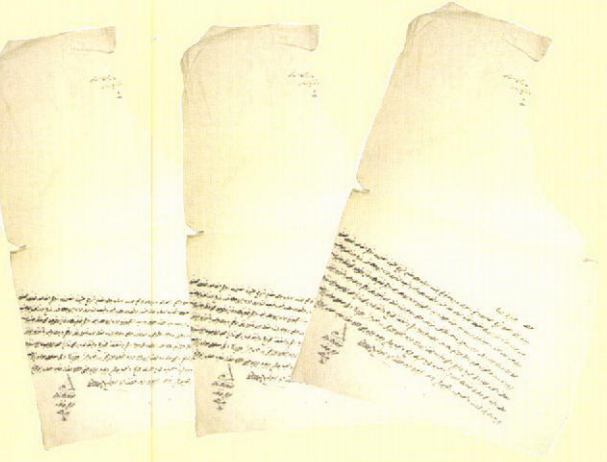
***

Her ne kadar bu sözlük Kürtlerin kurum, kavram ve şahsiyetlerini esas alsada, Kürt olmayan bir çok kişi ve kurum da Kürt meselesi ile ilişkili olmasından dolayı sözlüğe dahil edilmiştir. Bu şekilde Kürtlerle ilgili olay ve olguların daha genel bir çerçevede görülüp anlaşılması amaçlanmıştır.

www.nubihar.com
nubihar@gmail.com
Tel: (0212) 519 00 09

KÜRT TARİHİNİN ARŞİV KAYNAKLARI

Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin, yani devlet arşivlerinin, devletin bekası ideolojisi çerçevesinde kritik olduğu düşünülen politik mevzulara dair belgelerden seçici bir tasnif süreciyle arındırılmış olduğu muhakkaktır. Buna rağmen, bahsi geçen arşivler, Kürtler ve Kürdistan'ın tarihi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için çok sayıda birinci el belge ve dolayısıyla tematik zenginlik sunmaktadır.

Tarihçi De Costa'ya göre, dilekçeler kimlik ile iktidarın karşılaşmalarını yansıtan bir aynadır. Bir başka deyişle, devlet-toplum ilişkilerinin belirli bir tarihsel dönemdeki şekline dair sağlam ipuçları veren belgelerdir dilekçeler. Meryem Hatun'un dilekçesi de Osmanlı Kürdistanı'nda devlet-toplum ilişkilerinin biçimine dair önemli ipuçları barındırır.

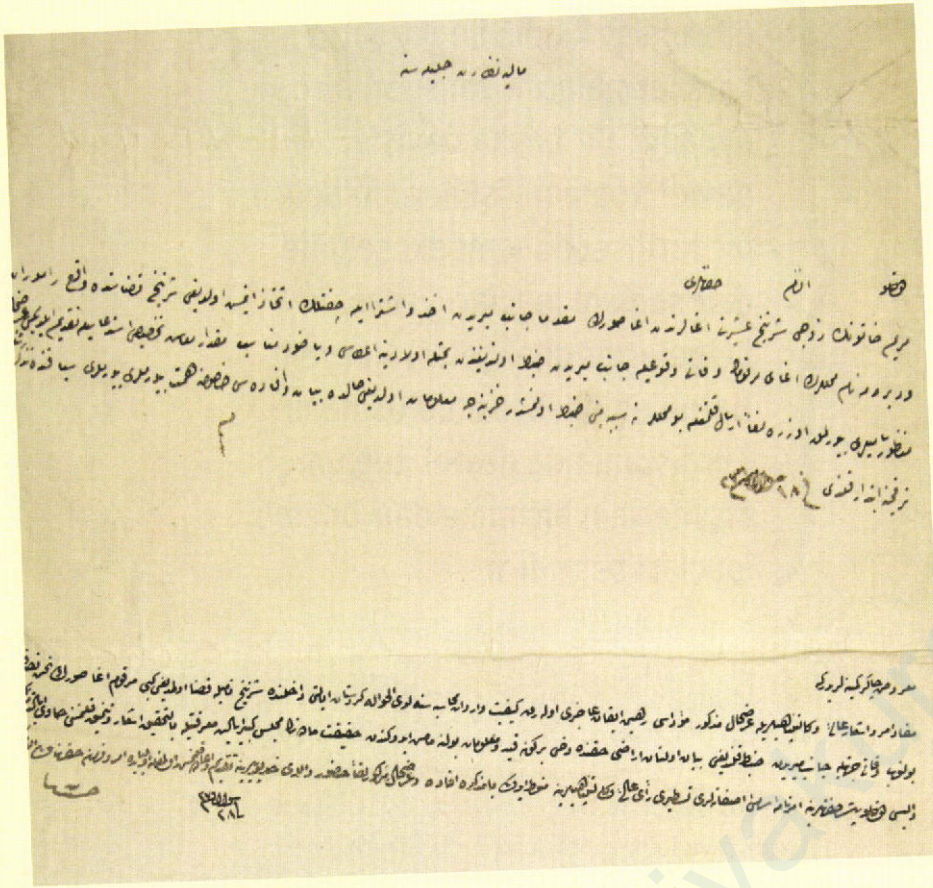
Kürtler ve Kürdistan üzerine tarih yazıcılığından bahseden araştırmacılar, birincil kaynakların eksikliği ve hatta yokluğunun, karşılaştıkları en büyük problemlerden biri olduğunu sıklıkla dile getirirler. Kürtlerin tarihine dair orijinal tarihsel araştırma yapmak için birincil kaynakların bulunmadığı, tarih-dışı disiplinlerde Kürt çalışmalarına odaklanan araştırmacılar arasında özellikle yaygın bir algıdır. Kürt çalışmaları, son yirmi yılda sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar gibi alanlarda göze çarpan bir ilerleme gösterdi. Ne var ki yerli ve yabancı araştırmacıların çok büyük bir kısmı çoğunlukla güncel konular üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Kürt meselesinin Ortadoğu'daki en kritik siyasi meselelerden biri olması, her gün yeni gelişmelerle aciliyetini hep koruyan siyasi içeriği, araştırmacıların güncel konulara yönelmesindeki en önemli etkenlerden biridir. Ancak, tarih araştırmalarının, Kürt çalışmalarındaki görece ikincil konumunun, mevcut siyasi bağlamın yanısıra, birincil kaynaklara dair yukarıda bahsettiğim algı ile de ilgili olduğu kanaatindeyim. Belge eksikliği yüzünden Osmanlı ve Erken Cumhuriyet'e dair birincil kaynaklara dayanan araştırma yapmanın mümkün olmadığı şeklindeki inanç tarih çalışmalarının önünde büyük bir engel teşkil ediyor.

Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin, yani devlet arşivlerinin, devletin bekası ideolojisi çerçevesinde kritik olduğu düşünülen politik mevzulara dair belgelerden seçici bir tasnif süreciyle

arındırılmış olduğu muhakkaktır. Buna rağmen, bahsi geçen arşivler, Kürtler ve Kürdistan'ın tarihi üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için çok sayıda birinci el belge ve dolayısıyla tematik zenginlik sunmaktadır. Bu itibarla bu köşede Kürt tarihinin arşiv kaynaklarına yer vermek suretiyle, Kürt tarihi üzerine yapılacak birinci el tarih araştırmalarının imkanlarına ışık tutmayı amaçlıyoruz.

MERYEM HATUN'UN FERYADI

1860 senesi Mayıs ayının ilk günlerinde, Diyarbekir eyaletinin Şerninc isimli kazasından Sadaret makamına Meryem Hatun imzalı bir dilekçe gider.¹ Diyarbekir'den yola çıkıp, kilometrelerce mesafe kat edip başkente ulaşan dilekçeyle, Meryem Hatun son zamanlarda düştüğünü söylediği geçim sıkıntısına Devlet-i Ali'den bir çözüm istemektedir. Meryem Hatun'un sıkıntıları esas olarak kocası Sor Ağa'nın birkaç sene önce ölümüyle devletin topraklarına el koymasıyla başlar. Meryem Hatun'un anlatımına göre, bundan on beş-yirmi sene evvel, Şerninc aşireti ağalarından Sor Ağa, Ramuran ve Direme isimli mahalleri hazineden satın alarak çiftlik haline getirir. Aynı aşiretten on beş hane gelecek buraya yerleşip, ekip biçerek hayatlarını idame ettirirler. Ne var ki Sor Ağa'nın vefatından sonra toprakları

DİLEKÇELER TARİH YAZICILIĞINDA SESİ NADİREN DUYULAN

veya çeşitli seçkinlerin gölgesinde kalarak tamamen görünmez olan öznelere söz gelimi köylülerin, emekçilerin ve kadınların seslerini duymamızı sağlayabilecek en önemli tarihsel kaynaklardan biridir. Meryem Hatun'un, topraklarını geri almak için yazdığı dilekçe, Kürdistan'daki kadınlar tarafından gönderilen ve şu an Osmanlı arşivinin çeşitli tasniflerinde bulunan çok sayıda dilekçeden sadece bir tanesidir.

devlet tarafından zapt edilir ve Meryem Hatun, on beş yaşındaki oğlu ve beş ile yedi yaşlarındaki iki kızıyla yardıma muhtaç hale gelir. Meryem Hatun'un devletten isteği ise bu toprakların kendilerine geri verilmesi, olmadığı takdirde ise kendisine maaş bağlanmasıdır.

Meryem Hatun'un, bir katibin kaleminden yazılmış dilekçesi İstanbul'a ulaştıktan sonra Sadaret, konunun araştırılması için Maliye Nezareti'ne bir yazı göndererek bu mahallerin ne sebeple zapt edildiği konusunda malumat ister. Maliye Nezareti'nden aldıkları yanıt ise son derece şaşkıncıdır. Durumun Varidat Muhasebesi'ne havale edildiği; ancak Kürdistan Eyaleti dahilinde Şernine isimli bir kaza olmadığı, bahsi geçen Ağa Sor'un tasarrufunda bulunup kendisinin vefatıyla hazine tarafından zapt edildiği bildirilen arazi hakkında da hiçbir kayıt bulunmadığı ifade edilir. Meselenin aslının araştırılması için Kürdistan Eyaleti Valisi'ne bir emirname gönderilir. Osmanlı merkezî idaresinin Kürdistan'a dair belgelerinde sıklıkla vurguladığı sorunlardan biri buraya dair sistematik ve yeterli

kaydın olmamasıdır. Toprak mülkiyeti, nüfus ve vergi konularında geliştirilen politikaların Kürdistan'da uygulanması sürecinde kayıt eksikliği büyük bir sorun olarak merkezî devletin karşısına çıkar ve Tanzimat bağlamında Kürdistan'la ilgili sistemli verilere ulaşılmaması bir hedef olarak ortaya konulur. Bu sorun bu vak'da da bir kez daha Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkmıştır ve dolayısıyla sorunun tahkiki ve çözümünü mahalli idareye devredilir.

DİLEKÇENİN OTOPSİSİ

Tarihçi De Costa'ya göre, dilekçeler kimlik ile iktidarın karşılaşmalarını yansıtan bir aynadır.² Bir başka deyişle, devlet-toplum ilişkilerinin belirli bir tarihsel dönemdeki şekline dair sağlam ipuçları veren belgelerdir dilekçeler. Meryem Hatun'un dilekçesi de Osmanlı Kürdistanı'nda devlet-toplum ilişkilerinin biçimine dair önemli ipuçları barındırır.

Her şeyden önce, Meryem Hatun'un Bâb-ı Âli'ye kadar ulaşan ve muameleye konulan bir dilekçenin

altında imzasının bulunması, ondokuzuncu yüzyıl Kürdistanı'na dair tarihsel çalışmalarda baskın olan erkek-egemen bakış açısına alternatif bir tarihsel yaklaşım için elverişli bir örnek sunuyor. Osmanlı çalışmalarında kadınların, sesi daha az duyulan özneler olması, Kürdistan'a gelindiğinde bilhassa ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Halihazırda sınırlı sayıda olan Osmanlı Kürdistanı çalışmalarında erkek seçkinler esas tarihsel aktörler olarak boy gösteriyor. Mevzu-u bahs Kürdistan taşrası olduğunda ise kadınların ya tamamen görünmez oldukları, ya da en iyi ihtimalle edilgen özneler olarak yer aldıkları tarih yazımları çoğunluktadır. Bu eğiliminin, tarihçilerin, Kürt toplumunun özü itibarıyla erkek-egemen olduğu, kadınların tarih sahnesinde başat aktörler olarak zaten pek fazla yer almadıkları dolayısıyla tarihsel kayıt da bırakmadıkları şeklindeki bir dizi varsayımlarının sonucu olduğu söylenebilir. Halbuki bu problemleri tarihsel varsayımlar geride bırakılarak yapılacak tarihsel araştırmalar, kadınların mevcut yapılar içerisinde ne şekilde hareket ettikleri, ne tarz direnme mekanizmaları geliştirdikleri ve çok çeşitli iktidar yapılarıyla, zaman zaman bu yapıların kendilerini kullanarak ne şekilde müzakere ettiklerine dair muazzam ipuçları verebilir. Dilekçeler ise tarih yazıcılığında sesi nadiren duyulan veya çeşitli seçkinlerin gölgesinde kalarak tamamen görünmez olan öznelerin söz gelimi köylülerin, emekçilerin ve kadınların seslerini duymamızı sağlayabilecek en önemli tarihsel kaynaklardan biridir. Meryem Hatun'un, topraklarını geri almak için yazdığı dilekçe, Kürdistan'daki kadınlar tarafından gönderilen ve şu an Osmanlı arşivinin çeşitli tasniflerinde bulunan çok sayıdaki dilekçeden sadece bir tanesidir. Emsalleri üzerinde yapılacak mukayeseli bir inceleme, kentli veya köylü Kürt kadınlarının başat tarihsel özneler olarak Kürt tarih yazımına dahil edilmelerine ve Kürt tarihine bir anlamda aşağıdan bir yaklaşıma imkân verecektir.

Dilekçelerin çok büyük bir kısmı katipler tarafından yazılır. Meryem Hatun'un dilekçesinin de bir katibin kaleminden çıktığı, gerek şekline gerek içeriğine bakıldığında aşikârdır. İktidara hitabı, dilekçeyi bitiriş şekli, kullanılan saygı ifadeleri ve bunun gibi birçok şekli öge bakımından, standartlaşmış dilekçe stilinden pek de farklılık göstermemektedir. İktidardan belirli bir talepte bulunmak maksadıyla yazılmış dilekçelerde, talebin meşruluğunu ortaya koymak ve

idarecileri çözüme ikna etmek için sıklıkla kullanılan belirli söylemsel stratejilere burada da rastlıyoruz. Sözelimi, özellikle toprak mülkiyeti çatışmalarına dair yazılan dilekçelerde sıklıkla kullanılan söylemsel stratejilerden biri, dilekçe sahiplerinin devlete ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödemede kusur etmemiş olduklarının altının çizilmesidir. Meryem Hatun'un dilekçesinde de devlete "aşar ve salyanelerini" ödemekte olduklarının bilhassa vurgulanmıştır. Ayrıca, kişinin düşmüş olduğu yoksulluk ve sefalet de dilekçelerde sıklıkla vurgulanan bir temadır. Meryem Hatun da dilekçesinde kendisini idare edemeyecek biçimde iki kız ve bir erkek çocuğuyla "aciz ve naçar" kaldığını ve "rahm ve şevkate muhtaç" olduğunu belirtmektedir.

Meryem Hatun'un dilekçeyi hangi merhalelerden geçerek başkente gönderdiğini, öncesinde yerel mercilere başvurup başvurmadığını kesin olarak bilmemizin imkânı olmasa da Osmanlı bürokrasisine gönderildikten sonra ne şekilde işleme konulduğunu yazışmanın seyrinden takip edebiliyoruz. Sadaret'ten, Maliye Nezaret'i'ne devredildikten sonra, mezkûr mahal ve araziyle ilgili bir kayda rastlanmadığı gerekçesiyle konunun araştırılması için Kürdistan Valiliğine emirname gönderilir. Bu durum, Osmanlı devletinin Kürdistan'a dair resmi yazışmalarında sıklıkla dile getirdiği kayıt eksikliği sorununu örnekler niteliktedir. Ayrıca meselenin, yerelden Meryem Hatun'un dilekçesiyle Osmanlı merkezi bürokrasisine aktarıldıktan sonra yine tahkikat amacıyla yerele devredilerek dairesel bir trafik takip etmesi de dikkat çekicidir.

Meryem Hatun'un dilekçedeki feryadının, talep ettiği üzere topraklarının kendisine iadesini veya maaş bağlanmasını mümkün kılıp kalmadığını bilmiyoruz. Ama kesin olan bir şey var ki ondokuzuncu yüzyıl Kürdistanı'ndan bir Kürt kadının, sesini Osmanlı saray bürokrasisine duyurması hiç de imkânsız değildi ve yazdığı dilekçe sayesinde ki Meryem Hatun arşivlerin tozlu raflarında ve tarih yazımının erkek-egemen sahnesinde bir Kürt kadın olarak yerini almıştır.

DİPNOTLAR

- 1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler, BOA.A.MKT.NZD 313-5, 11 Şevvâl 1276 (2 Mayıs 1860). Bu tasnifte Sadaret'in
- 2 Ravi de Costa, "Identity, Authority, and Moral Worlds of Indigenous Petitions," *Comparative Studies in Society and History*, 48-3, 2006, 669-698.

KÜRT

ÇAĞDAŞ TIBBIN VE KÜRT HEKİMLERİNİN ROLÜ

AYDINLANMASINDA

DR.TARIK ZİYA EKİNCİ

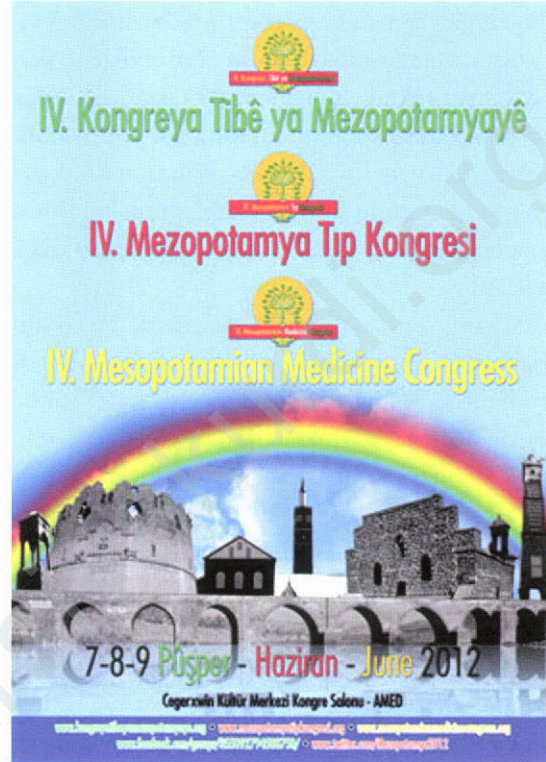
Değerli misafirler, aziz meslektaşlarım,

Meslek hayatının 60 yılını geride bırakan ve mesleki çalışmalarını münhasıran Kürtler arasında icra eden bir meslektaşınızım. Tıbbi imkânların çok sınırlı olduğu, 1930'lardan başlayarak, modern hekimliğin büyük atılım yaptığı son yıllara kadar geçen yaşam serüvenimde, tıp ilminin ve hekimlik mesleğinin Kürtlerin sosyal yaşamında sağladığı değişimin yakın tanığıyım. Bu tanıklığa dayanarak, sizlerle, Kürtlerin aydınlanmasında modern tıbbın belirleyici rolüne ilişkin gözlemlerimi paylaşmak istiyorum.

Batıda aydınlanma düşüncesi 15. yüzyılda bir süreç olarak başlamış ve toplumların yaşamında belirleyici bir değer yargısı haline gelmesi, ancak, 18. yüzyılda gelişen sanayi devrimiyle olgunlaşabilmiştir. Yüzyıllarca süren aydınlanma öncesi ortaçağ karanlığında din ve bilim iç içe olmuştur. Bu çağda tıp ilmi de skolâstik eğitimin bir parçası olarak inançla iç içedir. Uzun yıllar inanca bağlı kalan hekimlik mesleği de din adamları tarafından icra ediliyordu. Aydınlanma sürecinde ise bilimin her dalında olduğu gibi, Tıp ilmi de dinden bağımsızlaşmış ve diğer bilim dallarıyla etkileşim içinde bağımsız bir bilim dalı olarak, günümüze kadar sürekli gelişerek gelmiştir.

Aydınlanma ile tıp ilmi arasındaki bağlantıyı netleştirmek ve Kürt toplumunun aydınlanmasında modern hekimliğin işlevini anlatmak için aydınlanmadan ne anladığımı kısaca anlatmak istiyorum.

Aydınlanma; *"Aklın inançtan ve bilimin dinden bağımsızlaştığı bir değerler sistemidir."* İnsanlığın gelişmesine koşut uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Alman filozofu Kant aydınlanmanın ne olduğu sorusunu yanıtlarken farklı bir değerlendirme yapıyor. Ona göre *"Aydınlanma insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmayış durumundan, kurtulmasıdır."* Bu belirleme ile Kant, aydınlan-

maya idealist bir dünya görüşü ile yaklaşmaktadır. Oysa insan, toplumsal bir varlıktır. İnsanın birey olarak aydınlanması ya da karanlıklar içinde yaşamasını belirleyen toplumdaki egemen sosyo-ekonomik düzendir. O halde, *'aydınlanma'* ya da sosyal gelişme, toplumların ilerlemesini engelleyen statükocu güçlerle ekonomik, sosyal ve bilimsel ilerlemeden yana olan, geliştirmeci (demokratik) güçler arasındaki mücadelenin bir ürünü olarak algılanmalıdır. Aydınlanma sürecini yaşayan toplumlarda, bilimin yol göstericiliği öne çıkmakta, dogmalar ve gelenekler aklın eleştirisine tabi tutulmakta, egemenliğin halka ait olduğu inancı yaygınlaşmakta, ulusal dil önem kazanmakta ve dinsel hukukun yerini evrensel hukuk almaktadır.

Kürtler tarih boyunca aşiretler ve beylikler biçiminde yaşamışlardır. Osmanlı ve İran devletleri gibi iki güçlü devlet arasındaki bir coğrafyada kendi aralarında mücadele ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kürt beylikleri kendi aralarında savaşırken, kuvvet dengesine bağlı olarak bu iki büyük devletten birine intisap etmiş ve Ahmedî Xani'nin özlemini çektiği bir siyasal birlik kuramamışlardır. Bu nedenle de Kürt toplumu yakın zamana kadar ortaçağ karanlığında kalmış ve aydınlanma çağına geçememiştir. Yüzyıllar boyunca Kürdistan'da sanayi gelişmemiş, bölgede ilkel yöntemlerin kullanıldığı geri bir tarım ekonomisi egemen olmuştur. Kapalı tarım ekonomisi dolayısıyla da Kürtler şehirlerden uzak, genelde kırsal bölgelerde yaşamışlardır. Teknolojinin, bilimin ve modern tıbbın nimetlerinden çok geç yararlanmışlardır.

Yakın zamana kadar Kürtlerde hekimlik inançla iç içe sürdürülen bir uğraş alanıydı. Bu gecikmede, toplumsal değişimdeki betaet yanında tıbbın sağaltıcı hizmetlerinin yeterli ve belirgin olmamasının da büyük payı vardır.

Çocukluk yıllarımdaki gözlemlerim ve ben-den önceki kuşaklardan naklen öğrendiklerim, Kürtlerin modern hekimlikle ilişki kurmalarının çok geç başladığını gösteren tanıklıklarla doludur. Örneğin, aralarında yetiştiğim ve bir parçası olduğum Lice Kürtlerinin yararlandığı sağlık hizmetleri, yıllarca modern hekimliğin dışındaki iki ayrı kaynaktan sağlanmaktaydı.

Bunlardan birincisi inanç kaynaklı ve hurafelere dayalı uygulamalardı. Bunlar, nefesi kuvvetli sözde din adamlarının okuyup üfleme suretiyle ya da içeriği bilinmeyen muskalar yazarak yaptıkları sözde tedavi girişimleriydi. Bu yöntemler daha çok epilepsi (sara), inme olayları ile nedeni açıklanamayan kimi kronik hastalıklarda uygulanırdı. Sara nöbeti geçiren hastalar mutlaka boyunlarında ya da başlarının ön tarafındaki saç perçemine tutturulmuş muskalar taşırlardı. Kürtler arasında, salt hastalıklardan veya kem gözlerden korunmak için de koruyucu amaçlarla muska taşıma alışkanlığı yaygındı. Keza sıtma ve benzeri ateşli hastalıklarda bile inanç ürünü 'sıtma ipliği' (*ben e ta ye*) bilekte taşınması yaygın bir uygulamaydı. Örneğin çocukluk yıllarımda sıtmanın

yaygın olduğu ilçemizde hastaların bileklerine, itikadı kuvvetli din adamlarına okutularak hazırlanan yedi düğümlü ham pamuktan bir iplik (*ben e ta ye*) bağlanarak nöbetlerin geçmesini beklemek bir alışkanlıktı. Ben de çocukluğumda bu pamuklu bileziklerden taktığımı hatırlıyorum. *Kinin* temin etme imkânına sahip olan hastaların kısa zamanda nöbetlerden kurtulmasının gözlemlenmesi halkın 'sıtma ipliği' yerine kinin bulmak için hekime başvurmalarının yolunu açtı. Kinin bulmanın ihtiyaç haline gelmesi Kürtlerin modern tıpla temas kurmalarının ilk adımlardan biriydi. Bu gözlemime dayanarak sıtma tedavisi için modern tıptan yararlanma girişimini Kürtlerde bilimin inançtan ayrışmasının ya da aydınlanma sürecine girişin başlangıcı olarak değerlendirebileceğini düşünüyorum.

Bu kaynakların ikincisi de aile geleneğini sürdüren 'mutatabiblerin' yaptıkları aktif tedavilerdi. Bu alanda ün yapanlar genellikle kırık ve çıkıkları tedavi edenlerle, özel otlardan hazırladıkları karışımlarla yaraları ve mafsals ağrularını tedavi eden kimselerdi. Kırık-çıkık tedavisiyle uğraşanlar, çıraklık eğitimi alan deneyimli insanlardı. Çıkıkları yerleştirmede, açık olmayan basit kırıkları tespit etmede başarılı sonuçlar alabiliyorlardı. Yara tedavilerinde ise çoğu kez gizli tutulan karışımları hazırlayan isim yapmış kişilerin kullandıkları merhemlerin sağaltıcı etkisi olduğu inancı yaygındı. Örneğin dedem "Tahar e Emer" kırık çıkık tedavilerinde aranan bir isimdi. Başvuranlara se-verek yardım ederdi. Dedem, bunu, kendi dedesi 'Mustafa ye Hacı Ali'den öğrenmişti. Lice'de, hazırladığı karışımlarla çeşitli hastalıkları tedavi eden bir mutatabip de 'Jına ağacan' olarak anılan Ermeni bir hanımdı. Licelilerin çağdaş Tıp eğitimi gören hekimlerle tanışmalarından önce okuyamaz olmayan bu mutatabipler aynı zamanda mahkemelerde sözlü olarak bilirkişilik de yaparlardı. Doğum ve kadın hastalıklarında ise aileden gelen tecrübeli, yaşlı kadınların sundukları ebelik hizmetleri geçerliydi. Kuşkusuz, bu çalışma biçiminin pek çok insanın sakat kalmasına ya da ölmesine mal olduğunu hatırlatmam gereksizdir.

1924'te kurulan Diyarbakır Numune Hastanesi'nin 1936'da 285 yatak kapasitesine çıkarılarak bir bölge hastanesine dönüştürülmesi

Kürtlerin müdahaleci hekimlikle temasa geçmelerini sağladı. Özellikle, cerrahi müdahalelerde ve zor doğumların tedavisinde olumlu sonuçlar alınması halkın bilimsel tıbbı ilgi duymasında önemli rol oynadı. Kürtlerin modern müdahaleci hekimliğin yararlarını kendi yaşamlarında gözlemlemeleri, Kürt toplumunda inançla bilimin ayrışmasında, diğer bir deyimle, aydınlanma sürecinin ivme kazanmasında ikinci önemli adım oldu.

Bunu izleyen yıllarda önce sülfamitlerin sonra da antibiotiklerin sağaltıcı tıbbın hizmetine girmesi Kürtlerde bilimle inancın ayrışmasında nihai bir atılım oldu. Alexandre Fleming'in 1928'de tesadüfen bulduğu penisillinin, 1945'ten başlayarak sanayide üretilmesinden sonra, gecikmeli de olsa, Türkiye'de ve Türkiye Kürdistan'ında kullanıma girmesiyle birçok ölümcül hastalığın tedavi edilmesi mümkün oldu. Bu, Kürt toplumunda modern hekimliğin itibarını yücelten önemli bir gelişmeydi. Artık, inancı temel alan geleneksel sağaltma yöntemleri giderek itibarını kaybediyordu. Penisillinden sonra kloramfenicol ve tetrasiklin grubu başta olmak üzere çeşitli antibiotiklerin üretilmesiyle hekimlikte antibiotik çağına girildi. Ölümcül hastalıkların sağaltılmasındaki bu gelişmeler Kürtler arasında modern hekimliğin itibarını iyice yükseltmiş ve pozitif bilime olan inançlarını arttırmıştı. Etkin bir tedavisi olmadığı için uzun yıllar binlerce genç insanın ölümüne yol açan, halkın "Jana zirav" dedikleri verem gibi sosyal bir afetin yeni antibiotiklerle tedavi edilebilmesi, Kürtlerin bir bütün olarak algıladıkları ve genelde farklı uzmanların icra ettikleri hekimliğin inançtan ayrışmasında nihai bir etken oldu.

Kürtlerde aydınlanma olgusunun gecikmesinde rol oynayan bir diğer etken de, devletin itici ve dışlayıcı politikalarının halk yığınlarında oluşturduğu özgüven duygusunun kaybolmasıydı. Devletin yıllarca izlediği eğitimsizlik, anadilin yasaklanması ve ekonomide geri bıraktırma siyasetinin uygulanması ile Kürtlerde, Kürt kimliği ile yönetici, hekim, hâkim, avukat ve bilim adamı olunamaz yargısını oluşturdu. Bir Kürdün, Kürt kaldığı takdirde, çağdaş hekim olabileceği hiçbir zaman hayal edilemiyor ve buna olasılık tanınmıyordu. Es kaza yüksek eğitim gören Kürtler de

genel olarak Türkleşiyor ve halk nezdinde artık Kürt sayılmıyorlardı. Modern tıp tahsili yapan sınırlı sayıdaki Kürtlere gelince, onlar da çoğunlukla Kürtlerden ve Kürt bölgesinden uzak, büyük şehirlerde icrai sanat ediyorlardı. 19 yy'ın sonlarında ve 20 yy'ın başlarında yetişen Kürt hekim sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Örneğin Diyarbakırlı Dr. İshak Sukuti İttihat-Terakki Cemiyetinin 5 kurucusundan biridir. Kürt toplumuyla teması olmamış, yaşamı sürgünlerde geçmiş ve İsviçre'de ölmüştür. Dr. Abdullah Cevdet Kürt Teali Cemiyeti'nde üye ve yöneticilik yapmış olmasına karşın daha çok sosyal sorunlarla uğraşmış, hekimlik yapmamış ve Kürdistan'da çalışmamıştır. Dr. Mehmet Şükrü Sekban bir ara Kürtlerin ulusal demokratik haklarını savunmuş olmasına karşın sonradan inkârcılığı seçmiştir. Bildiğim kadarıyla uzun bir tarih kesitinde Kürtler arasında Kürt kimliğiyle hekimlik yapan ilk iki isimden biri Dr. Fuat, diğeri de Madenli Dr. Ahmet Nafiz beylerdir. Saygın bir Kürt aydını ve Azadi Cemiyeti'nin üyesi olan Dr. Fuat 1925 Kürt ayaklanmasından sorumlu tutularak idam edildi. Dr. Ahmet Nafiz Bey de aynı suçlamaya maruz kaldığı için Suriye'ye iltica etti ve yıllarca Kamuşlu'da Kürtler arasında yaşayarak onlara hekimlik yaptı. Genelde Kürt bölgesine atanan ve Kürtler arasında çalışan hekimler hep Türk kökenlilerden olmuştur. Modern tıp eğitimi gören Kürtlerin azlığı, Kürtler arasında çalışan hekimlerin genelde Türk olması yakın zamana kadar Kürt halkında 'Kürt'ten hekim olmaz' düşüncesini bir inanç haline getirmişti. Şahsen tanık olduğum bir olayı naklederek bu gözlemimi somutlaştırmak istiyorum. 1950'li yılların ikinci yarısında Diyarbakır'da uzman hekim olarak çalışmaya başladım. Hastalarımla aracısız olarak Kürtçe konuşmayı yeğliyordum. Oysa refakatçi kişiler hastalarının şikâyetlerini Türkçe anlatmak isterlerdi. Buna izin vermiyordum. Hastalarımın şikâyetlerini bizzat kendilerinden öğrenmeyi alışkanlık haline getirmiştim. Bu, aynı zamanda hekimliğin gerekli kıldığı bir iletişim ilkesiydi. Tanı koymakta bu yöntemi kullanmanın çok yararını gördüm. Bir gün Bitlis-Hizan'dan bana muayene olmak için yaşlıca bir Kürt hanım geldi. Yanın-

da oğlu olduğunu sandığım iyi Türkçe konuşan refakatçi bir genç vardı. Hanım oğluna dönerek "Doktora söyle, yıllardır nefes darlığı çekiyorum. Beni bu deritten kurtarmasını istiyorum" dedi. Ben, genç adamın konuşmasına fırsat vermeden, araya girdim ve kadına Kürtçe; "şikâyetlerin nedir sen bana kendi dilinde anlatırsan daha iyi olur. Oğlunun aramızda tercümanlık yapmasına gerek yok!" diye hitap ettim. Kadıncağız neye uğradığını şaşırmişti. Birden oğluna döndü, "Kuro vava hur Kurmanca e, ne tixtor e, te min ji Bedlisî haya vira qaşo ji bo tixtorêki baş hanî, ne ji bo Kurmanckê nezan. Li Bedlisî e ji vî çetir hebun!" (Oğlum bu öz be öz bir Kürttür, doktor değildir. Sen beni Bitlis'ten buraya kadar, bilgisiz bir Kürde değil, sözde iyi bir doktora göstermek için getirdin) diyerek onu azarladı. Kadıncağızı, benim de hekim olduğuma ve kendisine yardım edebileceğime inandırabilmek için epey dil dökmüştük.

Bugün artık Kürdistan'da binlerce Kürt hekim halkına kendi dilinde yadurğanmadan hizmet vermektedir. Diğer meslek dallarında da yetişmiş, halka kendi dilinde hizmet veren sayısız meslek sahibi Kürt aydını vardır. Bu gelişmeler, hem Kürtlerin feodal değer yargılarından kurtularak çağdaşlaşmalarına, hem de aydınlanma bilinci kazanarak kimlik, dil kültür ve anadilde eğitim taleplerinin yükselmesine olanak sağlamıştır.

Bugün artık Kürtler, maruz kaldıkları ağır siyasal baskılara ve engellemelere karşın, sanayileşme devrimini yaşamadan, toplumun iç dinamikleriyle ortaçağ karanlığından kurtulmayı ve büyük bir hızla aydınlanma çağına girmeyi başarmışlardır. Bu tarihsel sürecin başlamasında öncülük eden ve Kürt aydınlanmasına katkı yapan değerli hekim meslektaşlarımı ve diğer mesleklerden Kürt aydınlarını yüksek heyetinizin şahsında saygıyla selamlıyorum. Bu mücadelede yaşamını yitiren aziz meslek şehitlerimizin ve aydınlarımızın anıları önünde saygıyla eğiliyorum.

Mezopotamya Tıp Günleri bağlamında yapacağınız değerli çalışmaların Kürt aydınlanmasını daha ileri aşamalara taşımasını diliyor, hepinize sevgi ve saygılar sunuyorum, aziz meslektaşlarım!

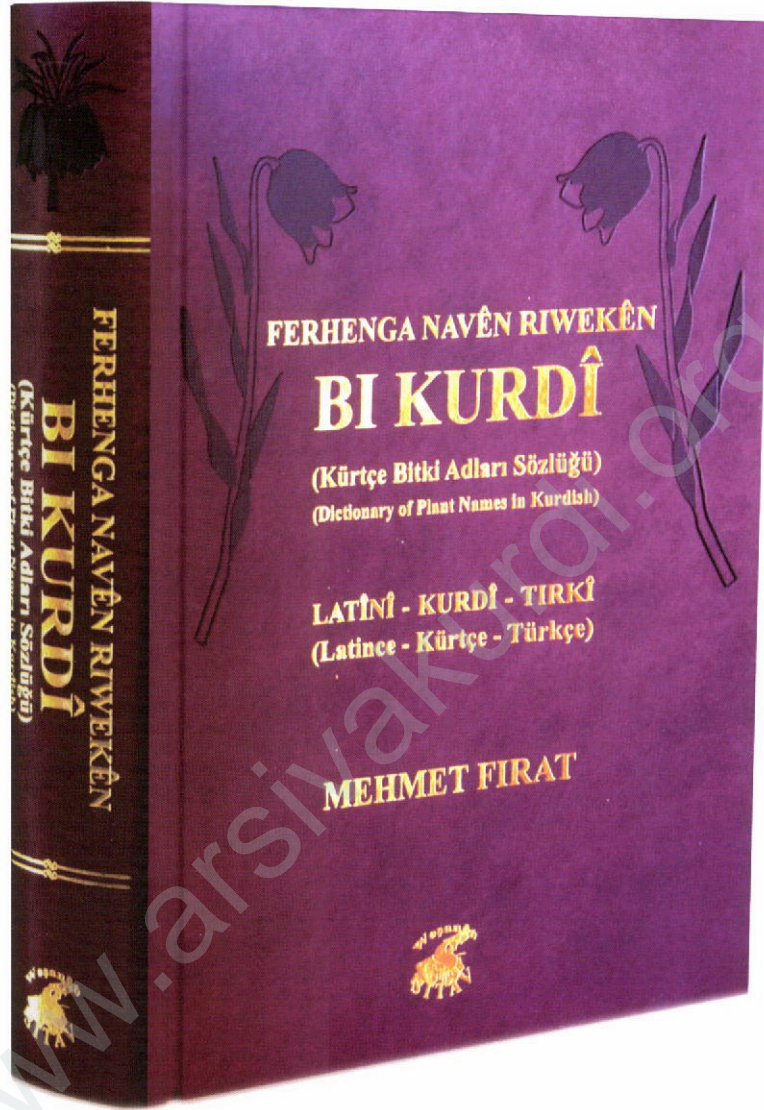
* 22 Ekim 2009'da Diyarbakır Mezopotamya Tıp Günlerinde yapılan açış konuşması.

ABONELİK İLETİŞİM BİLGİLERİ
kurttarihi@yahoo.com

TEL: 0532 173 25 09

**DÜNYADA
BİR İLK!**

**AKADEMİSYEN MEHMET FIRAT'IN 14 YILLIK BÜYÜK ÇALIŞMASI OLAN
FERHENG NAÛEN RIWEKÊN BI KURDÎ (KÜRTÇE BİTKİ ADLARI SÖZLÜĞÜ)
SÎTAV YAYINEVİNDEN ÇIKTI.**

- ▶ Üç dilde (Latince-Kürtçe-Türkçe) yazılmış olan bu büyük eser alanında bir ilktir.
- ▶ Sözlükte 67.300 bitki adı bulunmaktadır.
- ▶ Bunlardan 7.300 Latince,18.000 Türkçe ve 42.000 Kürtçe'den oluşmaktadır.

Sipariş Adresi: Sîtav Yayınevi-Nefel Kitap Kırtasiye
Hastane 2. Cad. M. Nur Arvas İş Merkezi No:4, VAN

Tel: (0 432) 216 7307 GSM: 0536 488 36 21
e-mail: wesanensitav@hotmail.com
kuyucak65@yahoo.com